

**T.C.
GAZİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ ve EDEBİYATI ANA BİLİM DALI
TÜRK DİLİ BİLİM DALI**

**TÜRK DİLİNDE İKİLEMELERİN
YAPI-GÖREV-ANLAM ÖZELLİKLERİ**

Prof. Dr. İsmet CEMİLOĞLU
Danışman

744 856

Sema BAYRAKTAR
Hazırlayan

144856

**Ankara
2004**

T.C.
Gazi Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğüne

Sema BAYRAKTAR'a ait Türk Dilinde İnkilemlerin Yapı-Görev-Anlam Özellikleri adlı çalışma, jürimiz tarafından Türk Dili Anabilim Dalında YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak kabul edilmiştir.

Başkan

Prof. Dr. Leyla KARAHAN

Üye

Prof. Dr. İsmet CEMİLOĞLU (Danışman)

Üye

Doç. Dr. Hülya Çengel KASAPOĞLU

İÇİNDEKİLER

SÖZ BAŞI.....	4
KISALTMALAR.....	7
GİRİŞ.....	8
TÜRK DİLİNDE İKİLEMELER ÜZERİNE YAPILAN ÇALIŞMALAR.....	16
İNCELEME.....	23
TÜRK DİLİNDE İKİLEMELERİN YAPI-GÖREV-ANLAM ÖZELLİKLERİ.....	23
I. YAPI BAKIMINDAN İKİLEMELER.....	23
1. Basit Sözcüklerden Oluşan İkilemeler.....	23
1.1. Eksiz İsimlerden Oluşan İkilemeler.....	23
1.2. Çekim Ekli İsimlerden Oluşan İkilemeler.....	27
1.2.1. İyelik Ekli İkilemeler.....	27
1.2.2. Aitlik Eki Alan İkilemeler.....	30
1.2.3. Yükleme Hâli Eki Alan İkilemeler.....	30
1.2.4. Yönelme Hâli Eki Alan İkilemeler.....	32
1.2.5. Bulunma Hâli Eki Alan İkilemeler.....	34
1.2.6. Çıkma Hâli Eki Alan İkilemeler.....	35
1.2.7. Vasıta Hâli Eki Alan İkilemeler.....	37
1.2.8. Eşitlik Hâli Eki Alan İkilemeler.....	37
2. Türemiş Sözcüklerden Oluşan İkilemeler.....	38
2.1. İsim Kök ve Gövdesinden Türetilen Sözcüklerle Kurulan İkilemeler.....	38
2.2. Fiil Kök ve Gövdesinden Türetilen Sözcüklerle Kurulan İkilemeler.....	43
3. Kaynaşmış Durumdaki İkilemeler.....	47
4. Fiillimsilerle Kurulan İkilemeler.....	48
4.1. İsim-Fiil Ekleriyle Kurulan İkilemeler.....	48
4.2. Sıfat-Fiil Ekleriyle Kurulan İkilemeler.....	49
4.3. Zarf -Fiil Ekleriyle Kurulan İkilemeler.....	50
4.4. Zarf-Fiil ve İsim-Fiillerle Kurulan İkilemeler.....	54
4.5. Zarf-Fiil ve Sıfat-Fiillerle Kurulan İkilemeler.....	55
5. Çekimli Fiillerle Kurulan İkilemeler.....	55
5.1. Bildirme Kiplerinde Çekimlenmiş Fiillerle Kurulan İkilemeler.....	55
5.1.1. Geçmiş Zaman Eki Alan İkilemeler.....	55
5.1.2. Geniş Zaman Eki Alan İkilemeler.....	57
5.1.3. Gelecek Zaman Eki Alan İkilemeler.....	57
5.1.4. Şimdiki Zaman Eki Alan İkilemeler.....	58
5.2. Tasarlama Kiplerinde Çekimlenmiş Fiillerle Kurulan İkilemeler.....	59
5.2.1. İstek Eki Alan İkilemeler.....	59
5.2.2. Şart Eki Alan İkilemeler.....	59
5.2.3. Emir Eki Alan İkilemeler.....	59
5.2.4. Gerekliklik Eki Alan İkilemeler.....	60

II. GÖREV BAKIMINDAN İKİLEMELER.....	61
1. İkilemelerin Kelime Grubundaki Görevleri.....	61
1.1. İkilemelerin Sıfat Tamlamasında Görev Alması.....	61
1.1.1. İkilemelerin Sıfat Tamlamasında Sıfat Unsuru Olarak Kullanılması.....	61
1.1.2. İkilemelerin Sıfat Tamlamasında İsim Unsuru Olarak Kullanılması.....	62
1.1.3. İkilemelerin Sıfat Tamlamasında Hem İsim Hem de Sıfat Unsuru Olarak Kullanılması.....	62
1.2. İkilemelerin İsim Tamlamasında Görev Alması.....	63
1.2.1. İkilemelerin İsim Tamlamasında Tamlayan Olarak Kullanılması.....	63
1.2.2. İkilemelerin İsim Tamlamasında Tamlanan Olarak Kullanılması.....	63
1.3. İkilemelerin Birleşik Fiil Grubunun İsim Unsuru Olarak Kullanılması.....	64
1.4. İkilemelerin İsim-Fiil Grubunda Görev Alması.....	65
1.4.1. İkilemelerin İsim-Fiil Grubunda Yükleme Olarak Kullanılması.....	65
1.4.2. İkilemelerin İsim-Fiil Grubunda Nesne Olarak Kullanılması.....	65
1.4.3. İkilemelerin İsim-Fiil Grubunda Zarf Olarak Kullanılması.....	65
1.5. İkilemelerin Sıfat-Fiil Grubunda Görev Alması.....	65
1.5.1. İkilemelerin Sıfat-Fiil Grubunda Nesne Olarak Kullanılması.....	65
1.5.2. İkilemelerin Sıfat-Fiil Grubunda Yer Tamlayıcısı Olarak Kullanılması.....	66
1.5.3. İkilemelerin Sıfat-Fiil Grubunda Zarf Olarak Kullanılması.....	66
1.6. İkilemelerin Zarf-Fiil Grubunda Görev Alması.....	66
1.6.1. İkilemelerin Zarf-Fiil Grubunda Yükleme Olarak Kullanılması.....	66
1.6.2. İkilemelerin Zarf-Fiil Grubunda Özne Olarak Kullanılması.....	66
1.6.3. İkilemelerin Zarf-Fiil Grubunda Nesne Olarak Kullanılması.....	67
1.6.4. İkilemelerin Zarf-Fiil Grubunda Yer Tamlayıcısı Olarak Kullanılması.....	67
1.6.5. İkilemelerin Zarf-Fiil Grubunda Zarf Olarak Kullanılması.....	67
1.6.6. İkilemelerin Zarf-Fiil Grubunda hem Zarf hem de Yükleme Olarak Kullanılması.....	68
1.7. İkilemelerin Edat Grubunda Görev Alması.....	68
1.8. İkilemelerin Unvan Grubu Oluşturması.....	68
1.9. İkilemelerin Ünlem Grubu Oluşturması.....	68
1.10. Kısaltma Grubunun İkileme Oluşturması.....	68
2. İkilemelerin Cümledeki Görevleri.....	70
2.1. İkilemelerin Cümle İçinde Yükleme Olarak Kullanılması.....	70
2.2. İkilemelerin Cümle İçinde Özne Olarak Kullanılması.....	70
2.3. İkilemelerin Cümle İçinde Nesne Olarak Kullanılması.....	71
2.4. İkilemelerin Cümle İçinde Yer Tamlayıcısı Olarak Kullanılması.....	72
2.5. İkilemelerin Cümle İçinde Zarf Olarak Kullanılması.....	72
III. KURULUŞ VE İKİLEMİYİ OLUŞTURAN SÖZCÜKLER ARASINDAKİ ANLAM İLİŞKİLERİ BAKIMINDAN İKİLEMELER.....	74
1. Aynı Sözcüğün Tekrarıyla Oluşan İkilemeler.....	75
1.1. Bir Sözcüğün Art Arda Tekrarlanmasıyla Oluşan İkilemeler.....	75
1.2. Araya Farklı Türden Bir Unsurun Girmesiyle Oluşan Aynen İkilemeler.....	79
2. Eş Anımlı Sözcüklerin Tekrarıyla Oluşan İkilemeler.....	81

3. Yakın Anlamli Sözcüklerin Tekrarıyla Oluşan İkilemeler.....	84
4. Zıt Anlamli Sözcüklerin Tekrarıyla Oluşan İkilemeler.....	92
5. Olumlu- Olumsuz Sözcüklerin Tekrarıyla Oluşan İkilemeler.....	96
6. Biri Anlamli Diğer Yakıştırma Sözcüklerin Tekrarıyla Oluşan İkilemeler.....	98
7. İkisi de Yakıştırma Sözcüklerin Tekrarıyla Oluşan İkilemeler.....	98
8. Yansıma Sözcüklerin Tekrarıyla Oluşan İkilemeler.....	99
8.1. Yansıma Sözcüklerle Oluşan İkilemelerde Ses Düzeni.....	102
8.2. Yansıma Sözcüklerle Oluşan İkilemelerde Yapı Özellikleri.....	103
9. İlâveli İkilemeler.....	105
9.1. /m/ Sesinin Sözcük Başına Getirilmesiyle Oluşan İkilemeler.....	105
9.2. Sözcüğün Başına Hece İlâvesiyle Oluşan İkilemeler.....	107
9.3. İlâveli İkilemelerde Yapı Özellikleri.....	125
IV. İKİLEMELERİ OLUŞTURAN SÖZCÜKLERİN KÖKENLERİ.....	128
1. Türkçe Sözcüklerle Kurulan İkilemeler.....	128
2. Türkçe ve Yabancı Sözcüklerle Kurulan İkilemeler.....	129
2.1. Türkçe -Arapça Sözcüklerle Kurulan İkilemeler.....	129
2.2. Türkçe-Farsça Sözcüklerle Kurulan İkilemeler.....	129
3. Yabancı Sözcüklerle Kurulan İkilemeler.....	130
3.1. Arapça Sözcüklerle Kurulan İkilemeler.....	130
3.2. Farsça Sözcüklerle Kurulan İkilemeler.....	130
3.3. Arapça-Farsa Sözcüklerle Kurulan İkilemeler.....	131
DİZİN.....	132
SONUÇ.....	206
ÖZET.....	213
ABSTRACT.....	214
KAYNAKÇA.....	215

SÖZ BAŞI

İkilemeler; anlamı pekiştirmek, anlatım gücünü artırmak, sözcüğe çokluk veya devamlılık anlamı kazandırmak için, aynı sözcüğün, eş/yakın anlamlı sözcüklerin ya da zıt anlamlı sözcüklerin yan yana getirilmesi; bazı kuruluşlarda ise bazen sözcüğün başına bazen de ilk hecenin sonuna ilâve bir unsur getirilmesi ile oluşan kelime gruplarıdır. İkilemelerden Türkçenin her devrinde sıkça yararlanılmıştır.

Çalışmamız esas itibarıyla, Türk dilinde ikilemelerin “yapı”, “görev”, “anlam” özellikleri olmak üzere üç bölümden oluşmaktadır. Çalışmamıza ikilemeyi oluşturan sözcüklerin kökenleri ve taradığımız eserlerde tespit ettiğimiz ikilemelerden oluşan bir dizin eklemeyi uygun bulduk. Tezimizde, başlangıcından itibaren Türk yazı dilinin bütün devirlerini dikkate alarak, günümüz yazı diline kadar geçen süre içinde ikilemelerin sahip olduğu çeşitli özellikleri belirtmeye çalıştık. Bunun için yazı dilimizin devirlerine ait belli başlı eserleri tarayarak ikilemeleri tespit ettik. İkileme olup olmadığı konusunda tereddüt ettiğimiz yapıları ve bazı çalışmalarda ikileme olarak kabul edilen “nom nomla- (İKDP 33/11), kuş kuşla- (DKK 84/10), izin izle- (DKK 167/19) gibi” örnekleri çalışmamıza dâhil etmedik.

Tezimizde, kaynaklarda farklı terimle adlandırılan bu tür kuruluşlara “ikileme” demeyi uygun bulduk. Kerime Üstünoğlu’nun “Dede Korkut Destanları ve Cümleden Büyük Birlikler” adlı çalışmasında bahsettiği gibi bizce de ikilemeler, “tekrar” konusunun bir alt başlığıdır. Türkçe gerek ses uyumu gerekse bu ses uyumunun sağladığı anlam yoğunluğuna önem vermektedir. Bu nedenle “uyak, aliterasyon, redif ve nakarat”ları sıkça kullanılmaktadır. Bununla da yetinilmeyip bazen cümle tekrarlarına da gidilmektedir. Fakat biz bu çalışmada ikilemeler gibi tekrar konusu içinde yer alan üçleme ve dörtlemelere yer vermedik.

Tespit ettiğimiz 2153 ikilemeden hareketle, Türk dilinin farklı dönemlerinde kullanılan ikilemelerin her birini, kullanıldığı eserle birlikte değerlendirmeye tâbi tuttuk. Yani bir ikileme Köktürkçede, Uygur Türkçesinde, Karahanlı Türkçesinde ve diğer dönemlerde kullanılıyorsa bunları ait olduğu eserle birlikte belirtmeyi uygun bulduk.

Çalışmamız, Türk yazı dilinin aşağıdaki dönemlerini ve bu dönemlere ait yazılı metinlerini kapsamaktadır:

Köktürk Yazı Dili Devresi: Orhun Abideleri

Uygur Yazı Dili Devresi: Uygur metinleri, “İyi ve Kötü Prens Öyküsü” hariç Büyük Türk Klâsikleri’nden alınmıştır.

Karahanlı Yazı Dili Devresi: Kutadgu Bilig, Divanü Lûgat-it-Türk

Harezmi Yazı Dili Devresi: Nehcü'l-Ferâdis

Kıpçak Yazı Dili Devresi: Gülistan Tercümesi

Eski Anadolu Türkçesi Devri: Dede Korkut Kitabı, Kısas-ı Enbiyâ

Osmanlı Türkçesi Devri: Fuzûlî Dîvânı

Türkiye Türkçesi Devri: Kara Kitap, Memleket Hikâyeleri, Yaban

Çalışmamızın I. bölümünde, elimizde bulunan fişlerden hareketle ikilemeleri yapı bakımından inceledik. Aynı konuya İkilemeyi oluşturan sözcükler arasındaki anlam ilişkileri bahsinde de değindiğimiz için, çekim ve yapım eki alan ikilemeleri, ikilemelerin ayrı sözcüklerden ve aynı sözcüklerden oluşması şeklinde bir ayrıma gitmeden inceledik.

II. bölümde, ikilemelerin gerek kelime gruplarında gerekse cümle içinde ne gibi görevler aldığını örneklerle göstermeye çalıştık.

III. bölümde ikilemeleri kuruluş ve ikilemeyi oluşturan sözcüklerin arasındaki anlam ilişkileri bakımından dokuz bölümde inceledik.

Anlama ve anlatım sürecinde çok önemli yere sahip olan ikilemelerin, Türkçenin her devrinde kullanıldığını ele aldığımız eserlerde tespit ettik. Özellikle deyim ve atasözlerinin hafızalarda kalmasında ikilemelerin rolü oldukça büyüktür. Son zamanlarda “capcanlandırır”, “teke tek” , “gün be gün”, “tek tek şov”, “trik trak” örneklerinde olduğu gibi özellikle basın-yayın organlarında ve reklâm sektöründe ikilemelerin bu işlevleri nedeniyle, yoğun olarak kullanıldığını görmekteyiz.

İkilemelerin gerek ses uyumu gerekse anlam yoğunluğu nedeniyle dilimizin bundan sonraki dönemlerinde de kullanılmaya devam edileceği kuşkusuzdur. Biz de bu çalışmamızda, Türkçede önemli bir yere sahip olan ikilemeler hakkında görüşlerimizi belirtmeye çalıştık.

Tezimiz, Türkçenin bütün dönemlerine ait ikilemeleri kapsamaktadır. Malzemenin değerlendirilmesinde her ikileme ait olduğu dönem içinde ele alınarak eş zamanlı yöntem kullanılmıştır.

Çalışmalarım sırasında benden hiç bir yardımı esirgemeyen, rahat bir çalışma imkânı sağlayarak kaynaklarını cömertçe paylaşan sevgili hocam Prof. Dr. İsmet CEMİLOĞLU'na teşekkürü bir borç bilirim.

Ayrıca değerli zamanını ayırarak çalışmama destek veren Doç. Dr. Hülya ÇENGEL KASAPOĞLU'na, önerileriyle yön gösteren Doç. Dr. Çetin PEKACAR'a, yardımları ve hoşgörülerıyla yanımda olan ablam Semra BAYRAKTAR'a ve dostum Nihal KILCI'ye teşekkürlerimi sunarım.

KISALTMALAR

ÇB	: Çaştani Beğ'in Şeytanla Çarpışması
DB	: Dantipali Beğ
DKK	: Dede Korkut Kitabı
DLT	: Divanü Lûgat-it-Türk
FD	: Fuzûlî Dîvânı
FK	: Fal Kitabı
GT	: Gûlistan Tercümesi
IB	: İrk Bitig
İKDP	: İyi ve Kötü Prens Öyküsü
KB	: Kutadgu Bilig
KK	: Kara Kitap
MB	: Maymunlar Beği Hikâyesi
MH	: Memleket Hikâyeleri
Mİİ	: Mani İçin İlâhi
NF	: Nehcû'l-Ferâdîs
OA	: Orhun Abideleri
ÖY	: Öyle Yerlerde
PKT	: Padmavati Kız'ın Tasviri
ŞİP	: Şehzade İle Pars Hikâyesi
TT	: Tan Tanrı
Yb.	: Yaban

GİRİŞ

İkilemeler, tarih boyunca Türkçenin her devrinde sıkça kullanılmıştır. Anlamı pekiştirme, kuvvetlendirme, sözün etkisini artırma gibi işlevleri olan ikilemeler, daha XI. yüzyılda büyük Türk dilcisi Kâşgarlı Mahmut'un dikkatini çekmiş; Kâşgarlı Divânü Lûgat'it Türk' te ikilemelerle ilgili şu tespitlerde bulunmuştur:

"Bilinmelidir ki, Oğuzların dili incedir, Türklerin, birisi asıl ve kök öbürüsü takıntı olmak üzere çift olarak kullandıkları her bir ismin ve fiilin Oğuzlar takıntı olanını kullanırlar. Halbuki, öbür Türkler, bunu tek olarak söylemezler." (Kâşgarlı Mahmut'tan çeviri, Atalay, 1998:432)

Türkçe ikilemeler bakımından oldukça zengin bir dildir. İkilemelerin oluşumunda gerek ses gerek kuruluş bakımından belli kurallar gözetilmektedir. Örneğin bazı sözcükler pekiştirilirken sözcüğün ilk ünlüye kadar olan kısmı alınır ve araya /m/, /p/, /r/, /s/ seslerinden uygun olan biri getirilir; masmavi, sapsarı, bembeyaz, çarçabuk örneklerinde olduğu gibi. İkilemeyi oluşturan sözcükler arasında anlam bakımından da kalıplaşma söz konusudur; bu yüzden ikilemedeki sözcüklerin yeri kimi örneklerde değiştirilemez, kimi örneklerde ise değiştirilebilse bile anlam eskisi kadar yoğun olmaz: "Ev bark" ikilemesinde sözcüklerin yeri değiştirilemez, "sabr u sebât" ta ise "sebât ü sabr" olabilse de ikileme önceki etkiye sahip değildir.

Türkçenin çeşitli dönemlerde temaslarda bulunduğu Arapça, Farsça gibi dillerde ikilemeler dikkat çekecek kadar çok kullanılmamaktadır. Bu nedenle ikilemeler üzerinde yeterince durulmamış ve sadece konuşma diline ait bir özellik olarak düşünülmüştür. Fakat Batı Türkçesinde de Sultan Veled'den başlayarak Yunus Emre, Necati Bey, Fuzûlî, Bâki, Nedim, Şeyh Gâlip, Şinasi, Namık Kemal, Ahmet Haşim, Mehmet Âkif Ersoy, Tevfik Fikret, Yahya Kemal gibi şair ve yazarlarımızın da

eserlerinde ikilemeleri kullanmaktan vazgeçememeleri, ikilemelerin yalnızca konuşma diline has bir özellik olmadığını göstermektedir (Hatiboğlu, 1971: 62-78).

Dil bilimciler tarafından “ikileme, tekrar, ikizleme, katmerleme, yineleme, hendiadyoin, atf-ı tefsir” gibi farklı terimlerle ele alınan ikilemeleri, daha iyi anlayabilmek için bazı araştırmacıların yapmış oldukları izahlara bakalım:

İkilemeler hakkındaki en geniş çalışmayı, “Türk Dilinde İkilemeler” adlı kitabın yazarı Vecihe Hatiboğlu yapmıştır. Vecihe Hatiboğlu’na göre *“İkileme, anlatım gücünü artırmak, anlamı pekiştirmek ve kavramı zenginleştirmek amacıyla, aynı sözcüğün tekrar edilmesi veya anlamları birbirine yakın yahut karşıt olan ya da sesleri birbirini andıran iki sözcüğün yan yana kullanılmasıdır.”* (Hatiboğlu, 1981: 9)

Muharrem Ergin, “ikileme” yerine “tekrar” terimini kullanarak bu konuyu, kelime grupları içinde değerlendirmiştir.

“Tekrarlar aynı cinsten iki kelimenin arka arkaya getirilmesi ile meydana gelen kelime guruplarıdır. Tekrarı meydana getiren iki kelimenin tekrara iştiraki tamamiyle birbirine eşittir. Fonksiyonları da, şekilleri de, vurguları da birbirinden farksızdır. Eksiz yan yana gelirler ve her iki kelime de kendi vurgusunu taşır. Bu kelime gurubunun yapısının tekrarlar en basit, en sade kelime guruplarıdır diyebiliriz. Temelini kelimelerin arka arkaya tekrarlanması teşkil eder. Bu vasıfları ile tekrarlar en basit, en sade kelime guruplarıdır diyebiliriz.”

Ergin’e göre *“Bir tekrar o tekrarı meydana getiren kelimenin ya mânâsını kuvvetlendirmek için, ya bir çeşit çokluğunu ifade için, veya devamlılığını belirtmek için yapılır.”* Ergin tekrarları, 1. Aynen tekrarlar, 2.

Eş mânâlı tekrarlar, 3. Zıt mânâlı tekrarlar, 4. İlâveli tekrarlar olmak üzere dörde ayırmıştır (Ergin, 1993:355-56).

Tahsin Banguoğlu, “tekrar” yerine “ikileme” kullanımını tercih etmiştir. O da bu konuyu, kendi deyimiyle “kelime öbekleri” içinde değerlendirmiştir. Kelime öbeklerini “belirtme öbekleri” ve “yargı öbekleri” şeklinde ikiye ayıran Banguoğlu, konumuz olan ikilemeleri “belirtme öbekleri” adını verdiği bölüm içerisinde “bağlam öbekleri” bahsinde değerlendirmiştir.

Banguoğlu, bağlam öbeklerini *“Bunlar iki kelimenin türlü ilişkilerle basitçe yanyana gelip farklı bir kavram kazanması mahsulüdür.”* şeklinde açıklamış ve bu konuda şunları söylemiştir: *“Belirtme öbeği olarak bağlam öbekleri dilimizde geniş ölçüde bağımsız yapılmış görülürler. Bunları başlıca iki sınıfta toplayabiliriz.*

1. *İkilemeler: Bu bağımsız öbekler daha çok zaman içinde şekilce kalıplaşmış ve anlamca farklılaşmış olarak dilin kelime çekimi ve kelime yapımı vasıtaları arasına girmişlerdir. Bunlar kapsadıkları kelimelerin anlamını berkitme, renklendirme, tasvir, çeşitlendirme gibi özellikler kazanmış bulunurlar.*

1. *Yansımalar: pat pat, zırt zırt , harıl harıl...*
2. *Ünlemler: hay hay!, vah vah!, hey hey!...*
3. *Berkitme sıfatları: iri iri kestaneler, ..*
4. *Üleme sayı sıfatları: üçer üçer, beşer beşer...*
5. *Berkitme zarfları: az az düzeltmek, yavaş yavaş ilerlemek...*
6. *Hal zarf fiilleri: döve döve söyletmek, baka baka yazmak,...*

2. Koşma Takımları: “Aynı olmayan iki ses birliğinden oluşmuşlardır.”

1. Yansılamlar: *tan tun, zart zurt, hapur küpür...*
 2. Üleme sayı sıfatları: *birer ikişer, üçer beşer...*
 3. Hal zarf fiilleri: *düşe kalka ilerlemek, yalvara yakara...*
 4. Koşma takım (birleşik isim): *karı koca, kaba saba, er geç...*
 5. Koşma takım (birleşik fiil): *sayıp dökmek, gezip tozmak...*
 6. Koşma takım (ön ses değişmesi): *ev mev, at mat....”*
- (Banguoğlu, 1998: 510-12)

Kaya Bilgegil, “ikileme” yerine “ikizleme” terimini kullanmıştır. Bilgegil, ikilemeler konusunda “*Araya hiçbir ek girmeksizin aynı cinsten iki kelimenin tekrarıyla hasıl olan gruplar, ikizlemeleri teşkil eder.*” demektedir. İkilemelerin teşkilini:

a. Aynı kelimenin tekrarıyla: *kapı kapı, sokak sokak, yavaş yavaş, az az, hızlı hızlı vb.*

b. Zıt anlamlı kelimelerin bir araya gelmesiyle: *az çok, aşağı yukarı, düşe kalka, güle ağıly, canlı cansız vb.*

c. Eş anlamlı kelimeleri bir araya getirmekle: *toz toprak, göğüs bağır, yana yakıla, falan filân vb.*

d. Anlamları ilgili kelimelerin bir araya getirilmesiyle: *dere tepe, yaka paça, saç sakal, yorgan döşek vb.*

e. Bir kelime ve mühmelâttan bir lâfızla: *yol mol, deli dolu, kap kacak, kahve falan, Hasan şey, çırıl çıplak, sapa sağlam vb.”* (Bilgegil, 1964: 162-163) gibi kısımlara ayırarak incelemiştir.

Leylâ Karahan da “ikileme” konusunu “kelime grupları” başlığı altında incelemiştir. Karahan “*Bir nesneyi, bir hareketi karşılamak üzere eş görevli iki kelimenin meydana getirdiği kelime gruplarına*” tekrar grupları adını vermekte; tekrar gruplarının özelliklerini de şöyle açıklamaktadır:

“a. Grupta yer alan kelimeler arasında şekil ve anlamca bir ilişki vardır.

b. Tekrarlar anlamı kuvvetlendirir; nesne ve harekete çokluk, süreklilik ve beraberlik anlamı kazandırır.

c. Zamirlerin, bağlama ve çekim edatlarının dışında bütün kelimelerle tekrar grubu kurulabilir. Ünlem edatları tekrara elverişli kelimelerdir.

ç. Grubu meydana getiren unsurlar çekim eki taşıyabilir.

d. Grup içindeki kelimeler eş görevlidir. Kelimeler arasında genellikle belirli bir ses düzeni bulunur. Bundan dolayı, tekrar gruplarının bir çoğunda unsurların yeri değiştirilemez. Mesela eğri büğrü tekrar grubu, “büğrü eğri” şeklinde ifade edilemez.

e. Tekrar grupları cümle ve kelime grupları içinde isim, sıfat ve zarf görevi yapar.” (Karahan, 1998: 26-28)

Zeynep Korkmaz, ikilemeleri Gramer Terimleri Sözlüğü'nde “Aynı, yakın ya da zıt anlamlı iki veya daha çok kelimenin bir tek kelime gibi anlam göstermek üzere yanyana gelmesi birer birer, delik deşik, yalvarıp yakarmak, boy pos, düğün dernek vb.” şeklinde açıklamıştır. Korkmaz ikilemeleri:

- “1. Aynı kelimenin tekrarı ile kurulanlar*
- 2. Eş veya yakın anlamlı kelimelerle kurulanlar*
- 3. Zıt anlamlı kelimelerle kurulanlar*
- 4. Aynı kelimenin öncesinin değiştirilerek tekrarlanması ile kurulanlar” şeklinde dört kısımda incelemiştir (Korkmaz, 1992: 82).*

Mehmet Ali Ağakay'a göre ikilemeler, “Türkçede birçok kelime çiftlerinin yanyana kullanılagelmesi şeklinde olay ne hendiadyoin gibi bir söz sanatı ne de atıf-ı tefsirî gibi çoğu aynı kavramı ayrı kelimelerle yinelemekten ibaret bir üslup gösterişidir. Türkçedeki olay, çoğu yeni bir kavram anlatmak veya belli bir kavrama değişik bir renk vermek üzere

birbirine koşulan iki kelimedenden tek bir kuruluş, temelli, anlamca bağımsız bir kuruluş türetmek yolunda bir yapı (teşkil) yöntemidir.” (Ağakay, 1954: 98)

Ahmet Cevat Emre, ikilemelerden “yineleme, ikizleme, katmerleme” şeklinde bahsetmiştir. İkilemeyi şöyle tarif etmektedir: *“Dilin yüzyıllar boyunca kazanıp kullandığı her türlü kelimeyi, yeni yeni duyuşlar ve kavrayışlar anlatmak için, arka arkaya iki kere söylemekten, türleri ve şekilleri bir kelimelerin ikisini yanyana dizmekten ibaret bir anlatış yoludur.”* “Türk Dil Bilgisi” adlı kitabında ikilemeleri, yapılışında kullanılan sözcüklerin türlerine göre isim, sıfat, fiil vb. olarak sınıflandırmıştır. (Emre, 1945:541)

Mehmet Hengirmen ikilemeleri, *“Anlatımı daha güzel ve etkili bir duruma getirmek için aralarında ses benzerliği bulunan yakın, aynı ya da zıt anlamlı sözcüklerin yan yana kullanılmasına ikileme denir.”* şeklinde açıklamıştır ve ikilemeleri çeşitli açılardan incelemiştir. (Hengirmen, 1995: 403)

Hasan Eren, *“Muhtelif psikolojik amillerin tesiri altında doğmuş bir ifade şeklidir.”* diyerek ikilemelerin psikolojik boyutuna dikkat çekmiştir. (Eren, 1969: 283)

Saadet Çağatay, ikilemeler yerine “hendiadyoin” sözcüğünü kullanmıştır. İkilemeleri, *“Aynı manada yahut yakın manadaki iki kelimenin bir tek kelime gibi bir mefhum ifade etmesine hendiadyoin denir.”* şeklinde açıklamıştır (Çağatay,1978: 101).

Rasim Şimşek, *“Türkçede anlamı pekiştirip, anlatımı güçlendirmek üzere aynı sözcüklerin yinelenmesi, yakın ya da karşıt anlamlı sözcüklerin de art arda kullanılması ile oluşan sözcük öbeğine ikileme denir.”* diyerek ikilemeyi tanımlamıştır. İkilemeleri, kuruluşu ve türleri bakımından ikiye

ayırmıştır. Bileşenlerin niteliğine göre ikilemeleri, kendi arasında “1. Aynı Sözcüklerden İkileme 2. Yakın Anlamalı Sözcüklerden İkileme 3. Karşıt Anlamalı Sözcüklerden İkilemeler” şeklinde; “doğrudan” ya da “ekli/ilgeçli” ikilemeleri “1. Doğrudan/Gerçek İkilemeler, 2. Ekli/ilgeçli İkilemeler” (Şimşek,1987: 382-383) şeklinde iki gruba ayırarak değerlendirmiştir.

Metin Karaörs, ikilemeleri “Türkçedeki Kelime Grupları” adı altında incelemiştir. Karaörs’e göre tekrar grupları “Aynı cinsten iki kelimenin arka arkaya getirilmesiyle meydana gelirler. Eksiz olarak yan yana gelen kelimelerin fonksiyonları birbirlerine eşit durumdadır. Tekrarların “kuvvetlendirme”, “çokluk” ve “devamlılık” olmak üzere üç fonksiyonları vardır.” (Karaörs, 1993:4) İkilemeleri a. Aynen Tekrarlar b. Eş Mânâlı Tekrarlar c. Zıt Mânâlı Tekrarlar d. İlâveli Tekrarlar olmak üzere dört bölümde incelemiştir.

Tuncer Gülensoy, ikilemeleri “Türkçenin İmlâsı” bahsinde ele almıştır. “İkileme, bir kelimenin tekrarlanması, anlatımları yakın ya da karşıt olan veya sesleri birbirini andıran kelimelerin yanyana kullanılmasıdır. İkilemeler ayrı yazılır: salına salına, söylene söylene,...” şeklinde açıklamıştır (Gülensoy, 1995: 135).

Hamza Zülfikar, ikilemeleri “Türkçede Ses Yansımaları Kelimeleri” adını taşıyan çalışmasının “Yansımalarda İkileme” kısmında değerlendirmiştir. Zülfikar’a göre “İkileme (reduplication), herhangi bir lengüistik birimin tekrarıdır. Bu tekrar bir ses biriminden yapıca bütünleşmiş (morfolojik) bir birime (ek, kök, kelime hatta cümleciklerin tekrarına) kadar varabilir. Ses yansımalarında önemli bir yer tutan ikilemeler sürekliliği anlatmak, anlamı pekiştirip, zenginleştirmek, söyleyişe ahenk katmak, ses ve söz benzerliği sağlayarak tabii sese daha çok yaklaşmak, iki kelimeyle bir kavramı adlandırmak, ortaklaşa yeni bir anlam elde etmek amacıyla birincil ya da ikincil biçimlerin tekrarlanması olarak tanımlanabilir.”

Zülfikar'a göre ikilemelerin başlıca amacı anlamı pekiştirme, güçlü kılma, ikizleşmelerle anlamı daha da kuvvetlendirmektir (Zülfikar,1995: 161).

Tahir Nejat Gencan ikilemeleri, *“Anlatıma türlü duygusal ayırtılar katmak için kimi kez, sözcüklerin yinelenmesidir.”* şeklinde açıklamıştır (Gencan, 2001).

TÜRK DİLİNDE İKİLEMELER ÜZERİNE YAPILAN ÇALIŞMALAR

Türkçedeki ikilemeler üzerine ilk çalışmayı, Karl Foy 1899 yılında yayımlamış olduğu “Studien zur Osmanischen Syntax” adlı makalesiyle yapmıştır. Karl Foy, bu makalesinde ikilemeleri anlam, kelime sırası, hece sayısı ve dil bilgisi açısından ele alarak, kelimelerin yan yana geliş kurallarını tespit etmeye çalışmıştır.

Osman Nedim Tuna, 1945 yılında yayımladığı “Türkçede Tekrarlar” adlı makalesinde, dilimizin yapısındaki söyleniş güçlüklerini ortadan kaldırmaya yarayan “benzeşme ile benzeşmeme, ikizleme ile ünlü-ünsüz düşmesi vb.” ses olaylarının üzerinde durarak, bu durumun Türkçenin tekrarı sevmediği anlamına gelmediğini belirtmiştir. Tekrarları sözcük türlerine göre sınıflayarak, çeşitli eserlerden örnekler vermiştir. Yalnızca Türkiye Türkçesinin yazı diline dayanan bu malzemeyi “Tek heceli tekrarlar”, “İki heceli tekrarlar” şeklinde incelemiştir.

Hans Marchand, 1952 yılında “Alliteration, Ablaut und Reim in den Türkischen Zwillingsformen” adıyla yayımlamış olduğu makalesinde, Türkçedeki ikilemeleri, ön ses benzerliği, iç ses uyumu ve kafiye açısından ele alarak bunları;

at araba
zart zurt
ayna mayna
süslü püslü

tiplerine ayırarak, bu tip ikilemelerin yapılaşlarını psikoloji ve anlam bilim özellikleri açısından değerlendirmiştir.

1954 yılında yayımladığı “Türkçede Kelime Koşmaları” adlı makalesinde Mehmet Ali Ağakay, Saadet Çağatay’ın iki yüz altmış kadar Uygurca ikileme üzerinde yaptığı çalışmada tespit ettiği “diziliş kuralları”nı anlatarak, çalışmasında dört yüz kelime koşması üzerindeki incelemesinden elde ettiği kuralları belirtiyor. Bu kuralları “mantık” ve “diziliş ilkeleri” ne göre sınıflandırıyor.

Andreas Tietze, 1966 yılında yayımlamış olduğu “Reduplikasyon ve /r/ ile Kurulmuş Çift Sözler” adlı makalesinde, birbirinden ayrı çift sözlerin oluşumundan bahsederek, bu tür sözcüklerde ikinci unsurun genellikle ilk unsuru takip ettiğini belirtmektedir. Ancak “çoluk çocuk” örneğinde olduğu gibi bu durumun istisnaları olduğunu, “çör çöp” ikilemesinin de buna örnek teşkil ettiğini belirtmektedir. Bu durumda mühmel kabul edilen unsurun aslında unutulmuş bir kelime olabileceğini akla getirdiğini belirtmektedir. “çör çöp” ikilemesindeki çör sözcüğünün anlamlı bir sözcük olduğunu, lehçelerden de örnekler vererek izah etmektedir. Makalesinin sonunda Azericede yer alan çöp-çör tabirinin Türkiye Türkçesinde çevrilerek çör-çöp olduğu görüşündedir. Azericede son harfi /r/ olan sözcüğü başa getirince çok yaygın olan bu terkip şeklinin ortaya çıktığını belirtmiştir.

Hasan Eren, 1969 yılında “İkiz Kelimelerin Tarihi Hakkında” adlı bir makale yayımlamıştır. Eren, bu makalesinde ikilemeyi oluşturan ikinci sözcüğün tek başına da kullanıldığını belirtiyor. Makalesinde “m” sesinin sözcük başına ilâve edilmesiyle yapıldığını zannettiğimiz “çocuk mocuk, enik menik, azman mazman, anuk manuk” gibi ikilemelerdeki ikinci unsurun anlamlı, müstakil sözcükler olduğunu açıklayarak, bu sözcüklerin tarihi hakkında bilgi veriyor.

Saadet Çağatay, 1978 yılında “Uygurcada Hendiadyoinler” adıyla yayımladığı makalesinde, öncelikle hendiadyoin kavramını açıklamıştır. Türkçedeki hendiadyoin terkiplerinin dilimizin eskiden kalma bir hususiyeti

olduğunu belirterek, Orhun Abideleri ve Uygur metinlerinden örnekler vermiştir.

Çalışmanın birinci bölümünde hendiadyoin sözcüğünün anlamı üzerinde duran Çağatay, ikinci kısımda “Savtî Ciheti” başlığı altında hendiadyoin teşkilinde büyük rol oynayan kelime ahengi üzerinde duruyor ve bu konuya ilişkin birtakım tespitler yapıyor. Çalışmanın üçüncü bölümünde “Alliteration” başlığı altında hendiadyoinlerde aliterasyonun hâkim olduğunu belirtiyor. Hendiadyoinlerde iki sözcüğün de aynı konsonantla başladığını ya da bittiğini yahut kelime içerisindeki seslerde hece ve seslerin tamamıyla birbirine benzediğini belirtiyor. Çalışmanın dördüncü bölümünde “Gramer Ciheti” üzerinde duruyor ve şekil bakımından hend-nları üç kısımda değerlendiriyor. Beşinci bölümde ise fiillerden oluşan hendiadyoinler üzerinde duruyor. Çağatay, çalışmasının sonuna tespit ettiği hendiadyoinlerden oluşan bir liste eklemiştir.

Türkçedeki ikilemeler üzerine yapılmış en geniş çalışma Vecihe Hatipoğlu'na aittir. Hatiboğlu, 1981 yılında yayımlamış olduğu “Türk Dilinde İkilemeler” adlı kitabında ikilemeleri çeşitli açılardan incelemiştir. Çalışmasına ikilemelerin genel özelliklerini sıralayarak başlamıştır. İkilemeleri, yapı ve kuruluşları, cümlede aldıkları görevler ve anlam bakımından ayrıntılı bir şekilde incelemiştir. İkilemelerin tarih boyunca Türkçenin her devrinde kullanıldığını, dönemlere ait şair ve yazarlardan örnekler vererek açıklamıştır. Çalışmasının sonuna ikilemelerden oluşan bir dizin eklemiştir.

Osman Nedim Tuna, 1982 yılında yayımlamış olduğu “Türkçenin Sayıca Eş Heceli İkilemelerinde Sıralama Kuralları ve Tabîî Bir Ünsüz Dizisi” adlı makalesinde, Mehmet Ali Ağakay'ın “Türkçede Kelime Koşmaları” adıyla yayımladığı makalesini temel alarak, o zamana kadar ikilemeler hakkında bilinen her kuralın ya yanlış ya da eksik olduğunu ileri sürmüş ve yaptığı üç ayrı tablodaki döküm ve hesaplamaları tanık

göstermiştir. Elinde bulunan 2022 sayıca eş heceli ikilemelerden yola çıkarak, sayıca eş heceli ikilemelere ilişkin sıralama kuralları ve ünsüz dizisine ulaşmıştır.

Zuhal Kargı Ölmez, 1997 yılında “Kutadgu Bilig’de İkilemeler 1” adıyla yayımlamış olduğu makalesinde adı geçen eserdeki ikilemeleri tespit etmiştir. Eseri incelerken eş, yakın ve zıt anlamlı ikilemelerden hareket etmiştir. İkilemeleri alfabetik sıraya göre vermiş ve aynı ikilemedeki sözcükler yer değiştirerek tekrarlanmışsa bunları ikilemenin hemen altında göstermiştir. İkileme aynen ve aynı anlamda ama farklı sözcüklerle Orhun Türkçesi ya da Uygurcada geçmişse bunları da belirtmiştir.

Kerime Üstünova, “Dede Korkut Destanları ve Cümleden Büyük Birlikler” adıyla 1998’de yayımlamış olduğu çalışmasında, ikilemeleri “tekrar” ana başlığı altında incelemiştir. Dede Korkut Destanları’nın ikilemeler bakımından zengin olduğunu belirten Üstünova, cümleden büyük birliklerin oluşumunda ikilemelerden sıkça yararlandığını belirtmiştir. İkilemeleri “anlam, tür, yapı, menşe” gibi bakımlardan örneklerle inceleyerek açıklamıştır.

Erhan Aydın, “Orhon Yazıtlarında Hendiadyoinler” adıyla yayımlamış olduğu çalışmasında Orhon yazıtlarında geçen hendiadyoinleri tespit etmiştir. Bu hendiadyoinleri metinden aldığı örneklerle göstermiştir.

Şinasi Tekin, 2001 yılında yayımladığı “İştikakçının Köşesi” adlı çalışmasında “ev bark” ikilemesinden bahsetmektedir. Tekin’e göre “ev bark” görüldüğü ve işitildiği gibi biri diğerini tamamlayan iki ayrı sözcükten oluşmaktadır. İkilemenin ikinci unsuru üzerinde duran Tekin, “bark” sözcüğünün “ev” sözcüğünden ayrı olarak da kullanıldığını belirtmektedir. “bark” sözcüğünün anlamını açıklayarak sözcüğün etimolojisi yapmaktadır.

Bazı dil bilimcilerin ikileme olarak kabul ettikleri dil birliklerini, bazılarının kabul edilmediğini görüyoruz.

Muharrem Ergin ve Leyla Karahan'ın "kısaltma grubu" olarak kabul ettikleri yapıların, gramer kitaplarımızın ve bu konu ile ilgili yapılmış çalışmaların çoğunda "ikileme" olarak değerlendirildiğini görüyoruz. Bu kuruluştaki yapıları, ikileme görünümünde olduğu için biz de çalışmamıza dahil ettik.

Muharrem Ergin kısaltma gruplarını "*Bunlar kelime guruplarının ve cümlelerin kısılması, yıpranması neticesinde ortaya çıkan kelime guruplarıdır. Her hangi bir kaideleri yoktur. Daha geniş bir guruptan kısalmış ve klişeleşmiş gruplardır.*" (Ergin, 1993:375) şeklinde değerlendirmektedir.

Elimizdeki fişlerde "kova kov (DKK 121/18)" gibi aynı sözcüğün tekrarından oluşan ve kelime grubundan kısalmış örneklerle rastladık. Ergin, kova kov ikilemesi hakkında şu açıklamayı yapmaktadır. "*Dede Korkut'ta Azeri Türkçesindeki bir tekrar kısaltması da vardır: kova kov 76-3. gide gide gibi bir gerundium tekrarından Osmanlı sahasında git gide şekli çıkmışken Azeri sahasında bu gide git olmuştur.*" (Ergin,1997:470)

Leylâ Karahan bu grupların, genellikle isim-fiil, sıfat-fiil veya zarf-fiil gruplarından kısaldığını ve bunların bir kısmının kalıplaşmış olduğunu, isnat, yükleme, yaklaşma, bulunma, uzaklaşma, vasıta gruplarının birer kısaltma grubu olduğunu belirtmektedir (Karahan1999:39).

Karahan, aşağıda verdiğimiz örneklerin de "*isnat, yükleme, yaklaşma, bulunma, uzaklaşma ve vasıta grubu olmadıkları hâlde, çeşitli kelime gurupları ve cümlelerden kısalmış birer kısaltma grubu olduğunu*" (Karahan1999:44) belirtmektedir.

boşu boşuna: KK 163/36

künden küne: GT 10/25

Bu dil bilimcilerimiz dışında gramer kitaplarımızın hemen hepsinde bu kuruluştaki yapılar, ikileme olarak değerlendirilmiştir.

Mehmet Ali Ağakay, “Bir kısım ikizlemelerin -belli kurallara göre serbestçe yapılanların- anlamları da kurala bağlıdır. Bunların yanında rastgele anlam taşıyanlar, yani anlamları ancak işitmekle öğrenilip kuralla çıkarılamayanlar, bundan ötürü yapıları serbest olmıyanlar da vardır:

İsimlerden: başa baş, ucu ucuna

Sıfatlardan: bire bir, boşu boşuna, pisi pisine

Fiillerden: çekçek, gelgel, kapkaç

Yansımalardan: cırcır, çıtçıt, zıpzip” demek ve bu tip ikilemeleri “sözlük ikizlemeleri” olarak değerlendirmektedir (Ağakay, 1954:269).

Ahmet Cevat Emre “İsimlerin morfemli yinelemeleri de çok kullanılır, bunların başlıca tipleri şunlardır:

1. *yan yana, üst üste, alt alta, arka arkaya, iç içe...*

2. *günü gününe, saati saatine, elifi elifine, noktası noktasına...evli evine, yerli yerine ...*

3. *günden güne, aydan aya, yıldan yıla...*” (Emre:1945: 543-44)

Hatiboğlu “Ad kökünden veya gövdesinden kurulan ikilemeler sözdizimine göre kullanılırken ya yalın durumda bulunurlar ya da ad durum eklerinden birini veya ikisini alırlar. ‘büklüm büklüm, sırt sırta, evden eve, lafı lafına...” (Hatiboğlu, 1971: 35-37)

Kerime Üstünova, “Aynı sözcüklerle kurulan yönelmeli ikilemler: *boyı boyına, bili biline, kolu kolına...*, Aynı sözcüklerle kurulu çıkmalı ikilemeler: *ilden ile, bigden bige...*, Aynı sözcüklerle kurulu çıkmalı ikilemeler:

ağız dilden, atdan aygır...” (Üstünova, 1998:153-54) şeklinde değerlendirmekte ve bu tür kuruluşları ikileme olarak kabul etmektedirler.

Vecihe Hatiboğlu'nun “Aynı kökten değişik biçimde kurulan iki sözcüğün yanyana kullanılması kavramda ayrıca bir güç, bir pekiştirme sağlamadığından ikileme sayılmaz; bunlara kökteşleme denir.” (Hatiboğlu, 1971:18) şeklinde izah ettiği ve ikileme olarak kabul etmediği “örtü örtmek, ütü ütölemek, yazı yazmak gibi yapıları, Kerime Üstünova'nın yaptığı çalışmada, “Aynı kökten gelen bir adla bir çekimli eylemden kurulu ikilemeler” olarak değerlendirdiğini görüyoruz.

gelin kesim keselüm didiler

sen var-iken av avladı

sen var-iken kuş kuşladı

(Üstünova, 1998:152)

Arapça ve Farsçadan dilimize girmiş sözcüklerle bu dillerdeki tamlama şekillerine göre yapılmış ikilemeleri, Mehmet Ali Ağakay “Okumuşların yapıp dile soktukları ahz-ü ita, ilm-ü haber, seyr-ü sefer gibi üç beş yabancı kurallı koşmaya karşılık halkın öz dilinden yarattıklarının bu kadar bol ve çeşitli olması yabancı dillerin verebileceği imkânlarla öz dilin imkânları arasındaki büyük farkı gösterir.” (Ağakay, 1954:104) ikileme olarak kabul etmektedir.

Vacihe Hatiboğlu “Aynı sözcükten kurulmayan bağlaçlı anlatımlar ikileme sayılmaz. Sıdk-u selâmet, ilm-ü irfan, din-ü iman, izzet-ü ikbal, seyr-ü sefer...” şeklinde açıklamaktadır.

Çalışmamızda bu tür yapıları “hâr-u has ‘çer-çöp’, māl u mülk ‘varlık’...” ikileme olarak kabul ettik. Başka dilden alınan sözcüklerle o dilin tamlama şekillerine uygun olarak yapılsalar da bu tür yapılar kullanıldıkları dönemlerde ikileme işlevi yüklenmişlerdir.

TÜRK DİLİNDE İKİLEMELERİN YAPI-GÖREV-ANLAM ÖZELLİKLERİ

I. YAPI BAKIMINDAN İKİLEMELER

İkilemeleri yapı bakımından değerlendirirken, ikilemeyi oluşturan sözcüklerin hangi ek veya ekleri aldığı; ayrıca bir ikilemenin, dilimizin muhtelif devirlerinde yapıcı gösterdiği farklılıkları ortaya koyacağız.

1. Basit Sözcüklerden Oluşan İkilemeler

Çalışmamızın bu kısmında ikilemeleri, ek alıp almamalarına ve aldıkları eklerin çeşidine göre bir sınıflamaya tâbi tuttuk.

1.1. Eksiz İsimlerden Oluşan İkilemeler

Bu tür ikilemeler, cümlede genellikle özne ya da nesne olarak görev yapmaktadır.

'abarāt ve kaç arāt: NF 16/11

aç tok: KB 306/2961

Allah Tanrı: DKK 76 /3

alt üst: KK 189/29, Yb. 164/18, MH 59/7

altun kümüş: OA 65/20, KB 63/479, NF 46/22, GT 159/2

ana baba: MH 181/25, Yb. 83/6

ara sıra: Yb. 49/3, MH 32/12, KK 205/12

art yış (yokuş iniş): DLT c.III, 4 /11

arzu hava: KB 571/5759

aş suv: KB 460/4578

at adğır: OA 89/21, KB 410/4064

az öküş: KB 593/5983

bela kadgu: KB 144/1272
boğ sın: KB 179 /1618
boş azad: KB 245/2307
can ten: NF 196/23
cübbe çuğa: DKK 149/23
cübbe t on: DKK 83/9
çadır otak: DKK 154/9
çarşı pazar: KK 105/29
çav kü: KB 60/458
çığay bay: KB 363/3617
çoluk çocuk: Yb. 59/1, MH 155/23
dere depe: DKK 199/13
durüz şenā: NF 17/31
ed tavar: ŞİP 106/4, FK 98/24
el ayak: MH 79/1, Yb. 38/1
em sem: DLT c.I, 1407/8
en yok : DLT c. I, 49/8
er at: KB 180/1632
er sü: KB 247/2334
erk türk: KB 514/5151
gel kiç: DKK 212/14
gözel yağısı: DKK 118/3
hâl hatır: KK 77/9
halk avar: KB 605/6107
hava arzu: KB 149/1315
hava övke: KB 163/1453
hile al: KB 249/2356
iç taş: KB 18/11
ig kem: KB 123/1057
ig toğa: KB 593/5979
il kınd: KB 38/216
il kün: KB 40/245

ingen köp: GT 43/17, NF 111/14
ingen üküş: NF 37/1
is(s)i savuķ: GT 132/17
iş güç: MH 105/3, Yb. 63/3
iş tuş: KB 64/500
iyi kötü: KK 263/20
‘izzet hürmet: NF 281/31
ķarga ķuzğun: DKK 88/7
karı-koca: DKK 191/33, KK 60/25
kat бүk: ÖY 97/9
ķavum ķabile: DKK 100/13
ķaznaķ ģazine: KB 550/5542
kıt kanaat: KK 93/33
kin yıpar: Sevgili 90/16
ķol bud: DKK 87/ 21
ķörk mengiz: ĆB 111/4
ķul ķaravaş: DKK 71/33
ķuş ķuzğun: İKDP 11/4
ķut iķbal: KB 9/65
ķut ķiv: FK 99/45, KB 436/4337
ķün ķul: OA 70/13
ķür alp: KB 248/2337
ķür ķüvez: KB 55/409
māl tavar: NF 47/24
neņ tavar: KB 63/485
oğul ķız: KB 133/1163, GT 72/10, NF 4/35
oķ ya: KB 364/3623, GT 148/18, NF 23/31
ot ağı: KB 95/779
ot em: KB 123/1058
öt sav: KB 172/1548
peşīmān nedāmat: NF 12/13
sağ salim: KK 299/27

şığın geyik: DKK 95/20
sıgun kiyik: IB 95/60
sıgun muyğak: KB 25/79
söz sab: IB 94/7
şurət beğiz: KB 19/20
taluy ögüz: İKDP 17/11, Mİİ 93/79, KİP 101/9
tonga alp: KB 8/51
toz toprak: Yb. 78/15
tün kün: KB 21/39, NF 14/10
tünür büşük: İKDP 42/13
ul tüp: KB 65/506
ür keç: İKDP 41/8
üst baş: Yb. 193/1
var yok: FD 39/4
yabız yablağ: OA 71/12
yağşı ħub: DKK 177/14
yähşi yaman: GT 23/27
yağ yawuk: NF 20/4
yaş ħurı: KB 202/1849
yat baz: KB 341/3379, DLT c. III, 148/22
yer kök: NF 131/18
yer tənri: İKDP 13/8
yer yurt: NF 47/1, Yb. 145/26
yid yıpar: ŞİP 107/5
yılkı ħara: NF 146/17
yinçü yağut: KB 513/5142
yok çigany: OA 66/21
yürek til: KB 651/6606
yüz köz: KB 333/3292, GT 122/30
zevk safa: MH 42/23

1.2. Çekim Ekli İsimlerden Oluşan İkilemeler

İkilemeler, cümle içindeki görevlerine bağlı olarak değişik çekim eki veya ekleri almaktadırlar. İkinci sözcüğün çekim eki aldığı durumlarda ikilemenin bünyesinde varsa ikinci sözcükteki çekim ekini belirttik.

1.2.1. İyelik Ekli İkilemeler

Bu tür ikilemeler oldukça fazladır. İyelik ekli ikilemeleri diğer çekim ekleriyle girdikleri durumları dikkate alarak incelemeye çalıştık.

- İkilemeyi oluşturan sözcüklerden her ikisi de iyelik eki alabilir.

ağız burnu: Yb. 195/8

alın başı: DKK 202/2

alpı alpagutı: MB 112/13

atı çavı: KB 605/6108

atı hürmeği: KB 635/6425

atı üni: KB 186/1692

başı göti: DKK 208/5

başı gözi: DKK 141/10

biri biri: NF 48/35

beti benzi: MH 169/2

beti bereketi: Yb. 86/13

çoğı çamı: DLT c. III, 234/16

derdi gücü: Yb. 123/5

gelini kıızı: DKK 85/7

hükmi takı fermānı: NF 241/38

içi taşı: OA 67/4

igi illeti: NF 231/25

ili avuçu: GT 86/19

ili budnı: KB 121/1042

ili günü: DKK 218/10
işi ködgi: KB 434/4324
kabı kacağı: Yb. 131/27
kanatı yügi: KB 310/3005
kanı irini: NF 230/8
kararı ārāmı: NF 250/3
karı buzi: DKK 88/5
kaşı kirpiki: PKT 113/3
kılkı kılinçı: KB 69/546
kılkı tözi: KB 103/855
kılıkı yorıkı: KB 484/4843
közi köñli: KB 363/3613
közi kaşı: OA 75/15
kutı badı: KB 417/4142
küti kuvveti: GT 89/5
oğlı kızi: DKK 78/3
oğuşı budını : OA 66/4
ornı maķāmı: NF 10/36
şabrı kararı: NF 58/39
saçı saķalı: NF 197/35
t āķatı ‘inānı: GT 85/29
tavarı turguru: Ö 91/18
tili köñli: KB 22/53
tiñi malı: GT 19/28
törü hem toķu: KB 181/1643
tuğı kövrügi: KB 121/1036
urı kıkı: DLT c. III, 227/5
yeri ķumı: İKDP 28/14
yılanı ķađanı: KB 631/6379
yüzi gözi: DKK 129/5
yüzi körki: KB 202/1849

- İkilemeyi oluşturan sözcüklerin, iyelik ekinden sonra her ikisi de yönelme durumuna girebilir.

boyuna posuna: Yb. 82/32

in'âmına ihsânına: GT 47/8

sağına solına: NF 306/28

umanına usanına: DKK 165/1

üzerimize üzerimize: KK 353/11

- İkilemeyi oluşturan sözcükler, iyelik eki aldıktan sonra ikincisi yönelme durumuna girebilir. Bu tür ikilemelerde genellikle sözcükler üçüncü şahıs iyelik ekini aldıktan sonra, ikinci sözcük yönelme hâli eki alır.

ba'zıları ba'zılarına: NF 211/28

ba'zısı ba'zısına: NF 284/10

bili biline: DKK 141/13

biri birine: GT 146/4

boşu boşuna: KK 163/36

boyı boyına: DKK 141/13

günü gününe: Yb. 140/15

kelimesi kelimesine: KK 132/2

kolı kolına: DKK 141/14

körü körüne: KK 375/11

saati saatine: Yb. 140/15, MH 98/11

sıcağı sıcağına: KK 279/ 9

sıkı sıkıya: KK 16/35

- İkilemelerin bazısında sadece birinci sözcük iyelik eki alır.

kıvı kutka: KB 122/1045

mağâmı tağı orun: NF 44/42

özi öz: NF 155/12

tüni kün: GT 17/17

- İkilemeyi oluşturan sözcükler iyelik eki aldıktan sonra ikisi de vasıta durumuna girebilir.

adıyla sanıyla: Yb. 164/12

- İkilemeyi oluşturan sözcükler iyelik eki aldıktan sonra ikisi de bulunma durumuna girebilir.

altında üstünde: GT 86/15

1.2.2. Aitlik Eki Alan İkilemeler

- İkilemeyi oluşturan sözcüklerden her ikisinin de âitlik eki alabildiğini görüyoruz.

örüki kodı: FK 59/59

üstünkü altıncı: FK 59/58

1.2.3. Yükleme Hâli Eki Alan İkilemeler

İkilemeyi oluşturan sözcüklerden her ikisi de yükleme hâli eki alabilir. Elimizdeki fişlerde değişik dönemlerde farklı yükleme eklerinin kullanıldığını görmekteyiz.

- Her İki Sözcüğü de Yükleme Hâli Eki Alan İkilemeler

İki sözcüğün de yükleme hâli eki aldığı durumlarda genellikle, ikilemeyi oluşturan sözcükler önce iyelik eki almaktadır.

adaşığ kadeşığ (küdez-): KB 466/4649
ağışın barımın (ayığma): OA 76/12
atasın anasın (yuluğ kıl-): KB 20/37
başımın cānımın (bir-): GT 91/2
canın tenin (yuluğ kıl-): KB 396/3932
çının yalğanın (ayıt-): KB 582/5873
ebig barkığ (yulıgalı bar-): OA 83/28
ebin barımın (keltür-): OA 73/23
êlgini adaķını (bağla-): NF 70/34
elin ayağın (bağla-): DKK 230/36
elin kolun (bağla-): Yb. 58/32
elini eteğini (çek-): KK 364/27
elig hem tilig (uzat-): KB 571/5758
elin yüzün (yu-): DKK 76/12
hasanātını taķı edğülüklerini (helâk kıl-): NF 286/27
hışımını kavumını (ayır-): DKK 216/16
hüşnini taķı cemālını (kılı bil-): NF 222/162
ilin törüsün (alı bir-): OA 68/18
ışık küçüg (bir-): OA 68/16
keydlerini hîlelerini (batıl kıl-): NF 32/1
mağfiretini 'afvunu (tile-): NF 61/28
malumuzu rızķumuzu (yağmala-): DKK 118/20
neñin hem malın (bedel kıl-): KB 358/3563
nimetlerni mällarnı (üleştir-): NF 78/40
olurın t ururın (di-): DKK 82/11
onı bunı (sor-): DKK 241/17
saçın kılķaķın (bıç-): OA 86/26
sirlerini taķı âşkâralarnı (bil-): NF 281/35
şulhını 'ehdni (buz-): NF 35/4
törün tokun: ŞİP 107/87
uçtmağnı taķı tamuğnı (körgüzse): NF 44/40
'ukûbatlarnı 'azâblarnı (kör-): NF 45/30

yadağın yalığın (yana kel-): OA 71/19

yerin yurdun (tut-): DKK 184/33

1.2.4. Yönelme Hâli Eki Alan İkilemeler

İkilemeyi oluşturan sözcüklerden biri ya da her ikisi yönelme hâli eki almış olabilir. İkilemeyi oluşturan bu sözcükler, aynı ya da ayrı sözcüklerden oluşarak yönelme durumuna girmişlerdir.

- İlk Sözcüğü Yönelme Hâli Eki Alan İkilemeler

İlk sözcüğü yönelme hâli eki alan ikilemeler, oldukça azdır ve genellikle aynen ikilemelerde görülmektedir.

kova kov: DKK 121/18

sözke söz: KB 265/2522

- İkinci Sözcüğü Yönelme Hâli Eki Alan İkilemeler

İkinci sözcüğü yönelme hâli eki alan ikilemeler, bir çok ikileme türünde görülmektedir. Vecihe Hatiboğlu'na göre “Çok az ikilemede ikinci sözcük yönelme durumunda bulunur.” (Hatiboğlu,1971:37) Elimizdeki fişlerde çok sayıda örnekte ikinci sözcüğün yönelme hâli eki aldığını görüyoruz. Bu tür ikilemeler genellikle, iki kişinin veya iki şeyin birbirine karşı durumlarını bildirmektedir.

baş başa: KK 425/1, Yb. 69/10

bir birine: DKK 76/23, FD 71/7, Yb. 47/9, KK 12/14

boşu boşuna: KK 163/36

boyı boyına: DKK 141/13

böğür böğüre: Yb. 52/7

burun buruna: Yb. 217/11

diz dize: Yb. 211/7
el ele: DKK 143/24, KK 11/25, Yb. 51/32
göz göze: KK 121/32, MH 58/28, Yb. 51/32
iç içe: KK 27/15
kafa kola: KK 320/21
karşı karşıya: Yb. 58/18, MH 138/26
kendî kendine: MH 32/12
kim kime: Yb. 161/27
kol kola: MH 123/19
koyun koyuna: Yb. 52/7
nefes nefese: KK 430/6, Yb. 114/9
omuz omuza: Yb. 88/26
öz özüme: GT 114/19
pisi pisine: KK 376/25
saati saatine: Yb. 140/15, MH 98/11
sıcağı sıcağına: KK 279/9
üst üste: Yb. 124/25, KK 33/23, MH 92/20
yan yana: MH 164/29, Yb. 69/14, KK 12/13
yüz yüze: FD 98/2, Yb. 97/16

- Her İki Sözcüğü de Yönelme Hâli Eki Alan İkilemeler

Her iki sözcüğün de yönelme hâli eki aldığı ikilemeler, genellikle ayrı sözcüklerden oluşan ikilemelerdir.

ayga künge: NF 281/2
boğuzka eginke: KB 376/3739
boyuna posuna: Yb. 82/32
in'âmına ihsânına: GT 47/8
kavuma kardaşa: DKK 135/13
maña maña: NF 97/37
sağa sola: DKK 237/15, Yb 50/30, KK 101/7

sağına solına: NF 306/28
sana bana: FD 10/2
suya sabuna: MH 40/14
şuna buna: Yb. 35/13
şuraya buraya: Yb. 57/20
ulluğa kiçiğe: GT 34/9
umanına usanına: DKK 165/1
üzerimize üzerimize: KK 353/11
yirke tegrike: FK 99/62

1.2.5. Bulunma Hâli Eki Alan İkilemeler

Bulunma hâli eki alan ikilemeler, genellikle ayrı sözcüklerden oluşan ikilemelerle kurulmaktadır. Birinci ya da her iki sözcük de bulunma hâli eki alabilmektedir.

- Birinci Sözcüğü Bulunma Hâli Eki Alan İkilemeler

artukta artuk: MH 112/2
kimde kim : NF 138/20
yüzde yüz: KK 184/6

- Her İki Sözcüğü de Bulunma Hâli Eki Alan İkilemeler

altında üstünde: GT 86/15
atada anada: KB 21/41
derelerde tepelerde: DKK 114/23
ikide birde: MH 72/3
çalarda kıparda: DKK 213/30
kenarda köşede: KK 96/12
kışda yazda: DKK 88/5
şurada burada: MH 30/10, KK 161/17

yağında yağukta: KB B203/286

1.2.6. Çıkma Hâli Eki Alan İkilemeler

İkilemeyi oluşturan sözcüklerden biri veya her ikisi çıkma durumunda bulunabilir.

- İlk Sözcüğü Çıkma Hâli Eki Alan İkilemeler

İlk sözcüğü çıkma hâli eki alan ikilemelerin çoğunluğunda, ikinci sözcük de yönelme hâli eki almaktadır. Bu tür ikilemeler cümlede genellikle zarf olarak görev yapmaktadır. Eski Türkçede, örneklerimizin sadece bir kaçında, ilk sözcüğün ek aldığı kullanışlara rastladık, bu kullanışlara günümüzde rastlanmamaktadır.

Örneğin “halâldın taķı harâm (NF 308/27), kündin kün (NF 14/28) gibi.

Bu tür ikilemeler, fiilin bildirdiği işin kademe kademe gerçekleştiğini anlatır.

ağızdan ağıza: FD 150/21

aşağıdan yukarı: DKK 192/4

avvalıdın âhiringā: NF 47/24

ayağdan başa: FD 76/6

baştan aşağı: KK 27/5, Yb.108/3, MH 82/7

başdan ayağa: FD 76/6

başındın adaķingā: NF 240/25

baştan sona: KK 129/13

baştan başa: Yb. 105/24, MH 52/24

bigden bige: DKK 75/8

birden bire: KK 60/12, Yb. 50/3, MH 32/21

boydan boya: KK 125/5
buradan oraya: Yb. 158/15
candan cana: FD 90/14
derinden derine: KK 56/36
doğrudan doğruya: MH 22/24, Yb. 61/18, KK 177/27
dünyâdın âhîratğa: NF 120/5
elden ele: KK 19/2
eldin êlke: NF 30/27
erden ere: DKK 221/18
günden güne: Yb. 115/24
halâldan harâmğa: GT 170/14
hayretten hayrete: Yb. 126/16
içten içe: MH 15/16
ilden ilge: GT 37/20
inceden inceye: KK 222/24
iyiden iyiye: Yb. 86/1
kişidin kişike: KB 35/190
köküden yirge: GT 175/33
kulaktan kulağa: MH 16/23
kuşaktan kuşağa: KK 60/7
künden küne: GT 10/25
kündin künke: NF 14/28
oradan buraya: Yb. 158/15
sindin maña: KB 120/1031
soldan sağa: Yb. 107/26
şehrden şehre: FD 95/4
taştan taşa: Yb. 185/22
tepeden tırnağa: KK 84/36, Yb. 159/21
uluştın uluşğa: KB 481/4814
yediden yetmişe: KK 404/18
yeniden yeniye: MH 39/5
yerden yere: FD 94/9

yıldın yılka: NF 80/21

zaferden zafer: KK 155/22

- Her İki Sözcüğü de Çıkma Hâli Eki Alan İkilemeler

Her iki sözcüğü de çıkma hâli eki alan ikilemeler, çoğunlukla ayrı sözcüklerden oluşan ikilemelerde görülmektedir.

elden ayaktan: KK 29/17

evtin barktın: Mİİ 92/62

harâmdın ma'siyatdın: NF 16/11

ipten kazıktan: Yb. 141/10

ortadan ortadan: MH 118/2

1.2.7. Vasıta Hâli Eki Alan İkilemeler

İkilemeyi oluşturan sözcükler, vasıta hâli eki alabilmektedir. Günümüzde /n/ vasıta hâli eki yerine "ile" bağlacı kullanılmaktadır. Elimizdeki fişlerde ikilemelerin arasına "ile" bağlacının eski şekli olan "birle" bağlacının da getirildiğini görmekteyiz. "ile" bağlacı genellikle sözcüklerle kaynaşmış olarak kullanılmıştır.

adıyla sanıyla: Yb. 164/12

azın azın: GT 170/24

götin götin: DKK 82/4

inisin inisin : İKDP 39/11

isigin kuruğun: KB 464/4627

kaniyla canıyla: KK 319/18

1.2.8. Eşitlik Hâli Eki Alan İkilemeler

ogulça kızça: ŞİP 107/4

otça borça: OA 70/5

2. Türemiş Sözcüklerden Oluşan İkilemeler

Bazı ikilemeler yapım eki alan sözcüklerle kurulmaktadır. Bu tür ikilemelerin bazıları aynı kök veya gövdeden, bazıları ayrı kök ve gövdeden oluşmaktadır.

2.1. İsim Kök ve Gövdesinden Türetilen Sözcüklerle Kurulan İkilemeler

İsimden İsim Yapan “+1İ, +1U” Ekinin Alarak Oluşan İkilemeler

- Her iki sözcüğü de “+1İ, +1U” eki alan, iki ayrı sözcükten oluşan ikilemeler genellikle cümlede sıfat ve zarf olarak görev yapmaktadırlar.

adaşlı kadaşlı: KB 350/3485

adlı sanlı: MH 67/1

allı pullu: MH 155/15

anamlı anlamlı: MH 17/10

anneli babalı: KK 354/8

apalı havalı: KB 632/6391

çoluklu çocuklu: Yb. 87/13

dikkatli dikkatli: Yb. 40/19, MH 14/7

dünlü günlü: DKK 229/27

gelimlül gidimlül: DKK 94/18

gizli gizli: KK 15/27

gizli saklı: KK 96/34

gölgeli gölgeli: MH 61/16

hararetli hararetli: MH 15/9

hızlı hızlı: Yb. 60/15, MH 94/6

hüzünlü hüzünlü: MH 45/2

inili eçili: OA 68/9
inişli çıkışlı: KK 197/1
isigli soğıklı: KB 464/4629
kadınlı erkekli: Yb. 87/13
kafalı börklü: DKK 214/20
kanlu kanlu: DKK 111/22
karalu göklü: DKK 139/ 5
karalı örünlü: KB 640/6492
keyifli keyifli: MH 40/6
mânâlı mânâlı: Yb. 83/14
meraklı meraklı: MH 85/16
şaglu şollu: DKK 161/14
senli benli: KB 76/23
sesli sesli: KK 227/37
şiddetli şiddetli: Yb. 54/25
tatlı tatlı: Yb. 49/25, KK 121/33
tünli künli: GT 85/19
türü türü: GT 58/21, Yb.131/28
uğuşlı biligli: KB 37/215
uslu uslu: KK 21/6, MH 14/30
yaralı bereli: MH 34/7
zevkli zevkli: MH 45/31

- Sadece ilk sözcüğü isimden isim yapan “+1I,+1U” ekini alan ikilemeler

görklü maḥbub: DKK 185/25

- Sadece ikinci sözcüğü isimden isim yapan “+1I,+1U” ekini alan ikilemeler

iyi uslu: KK 181/14

pehlevān kuvvetli: GT 100/3

İsimden İsim Yapan “+slz, +sUz” Ekini Alarak Türeyen Sözcüklerden Oluşan İkilemeler

- Sözcüklerden her ikisinin de isimden isim yapan “+slz, +sUz” ekini alarak oluştuğu ikilemeler

anlamsız anlamsız: MH 68/17

başsız ayaksız: GT 154/14

hareketsiz cansız: MH 94/3

işsiz güçsüz: KK 181/1

katıksız karıksız: KB 393/3899

korkınçsız ayınçsız: ÇB 111/9

kuyruksuz kulaksız: DKK 127/3

sansız sağışsız: GT 2/6

sessiz sessiz: Yb. 72/29, MH 92/22

uçsuz bucaksız: KK 407/36

uğursuz uğursuz: KK 125/19

ülgüsüz sansız: DB 110/16, Mİl 91/28

ümitsiz ümitsiz: MH 91/14

yagısız yavlaksız: ŞİP 106/6

- Sözcüklerden birinin isimden isim yapan “+slz, +sUz” ekini alarak oluştuğu ikilemeler

biligsiz cāhil: GT 104/26

cemād cānsız: NF 149/17

kaç göçsüz: MH 13/10

kerem keremsiz: GT 29/12

sansız öküş: DB 110/52, ÇB 111/2

sansız tūmān: İKDP 11/5, KİP 101/1

yarağsız yavuz: KB 409/4061

yetim ögsüzün: KB 166/1487

Bazı ikilemelerde Birinci Sözcük İsimden İsim Yapan “+lI, +lU” Ekini Alırken İkinci Sözcük “+sIz, +sUz” Ekini Almaktadır

“+lI” ve “+sIz” ekleriyle kurulan ikilemeler yaygın olarak kullanılmaktadır. Bu kuruluştaki ikilemeler, fiilin bildirdiği işin düzensiz olarak yapıldığını göstermektedir.

belli belirsiz: KK 30/19

biligli biligsiz: KB 210/1923

canlı cansız: MH 50/20

hırlı hırsız: KK 278/5

körklüg ya körksüz: KB 362/3609

suçlu suçsuz: KK 278/5

uğuşluğ uğuşsuz: NF 210/1923

yarağlıg yarağsız: KB 238/2236

yazuklugun yazuksuzun: KIP 101/21

İsimden İsim Yapan “+cl, +cU” Ekini Alarak Türeyen Sözcüklerden Oluşan İkilemeler

sağcısı solcusu: KK 50/33

yabancı yabancı: MH 42/8

yaygaracı şamatacı: MH 77/9

İsimden İsim Yapan “+lIk, +lUk” Ekini Alarak Türeyen Sözcüklerden Oluşan İkilemeler

- Sözcüklerden her ikisinin de isimden isim yapan “+lIk, +lUk” ekini alarak oluştuğu ikilemeler

ağırlık uçuzluk: KB 378/3762

amulluk siliglik: KB 74/585

analık babalık: Yb. 52/29
bedüklük uluğluk: KB 530/5324
dostlığın düşmenliğin: DKK 244/8
güllük gülistanlık: Yb. 78/11
korklık alplık: KB 244/2292
saklık oduğluk: KB 58/440
uluğluk bedüklük: KB 515/5169
yakınlık yağukluk: KB 638/6468

- Sözcüklerden birinin isimden isim yapan “+lık,+luk” ekini alarak oluştuğu ikilemeler

hurram ve şadlık: NF 221/21
husumat takı bemezlik: NF 267/2
hurmet ağırlık: KB 498/4996
ölüm ya tiriglik: KB B273/3762
şadlıkım takı farahım: NF 218/23
yağuk yaklık: KB 337/3335

İsimden İsim Yapan “+daş” Ekini Alarak Türeyen Sözcüklerden Oluşan İkilemeler

adaş koldaş: KB 187/1698

İsimden İsim Yapan “+çı” Ekini Alarak Türeyen Sözcüklerden Oluşan İkilemeler

aşçı idişçi: KB 300/2890
tonçı etükçi: KB 263/2494
yoğçı sığıtçı: OA 67/26
yolçı yirçi: Mİİ 91/23, KİP 101/28
yolçının yolukçının: DKK 230/26

İsimden İsim Yapan “+cık, cUk; +çık, +çUk” Ekini Alarak Türeyen Sözcüklerden Oluşan İkilemeler

dizçük karaçük: DKK 228/23

kargacık burgacık: KK 186/10

2.2. Fiil Kök ve Gövdesinden Türetilen Sözcüklerle Kurulan İkilemeler

Fiilden İsim Yapan “-k, -(A)k, -(I)k, -(U)k” Ekini Alarak Türeyen Sözcüklerden Oluşan İkilemeler

- Her iki sözcüğü de fiilden isim yapan “-k, -(A)k, -(I)k, -(U)k” yapım eklerini alarak oluşan ikilemeler

açuk açuk: DKK 136/9

adruk adruk : İKDP 11/15

ahsak buhsak: DLT c. I, 405/28

bölük bölük: FD 144/17

böyük böyük: DKK 108/23

çarpık çurpuk: KK 330/13

delik deşik: MH 105/1, Yb. 146/32, KK 113/13

kırık dökük: Yb. 49/1, MH 47/18, KK 121/7

kısık kısık: MH 89/19

kesik kesik: Yb. 196/9, MH 89/19

oynak oynak: MH 31/2

uyuşuk uyuşuk: MH 43/6

uzak uzak: MH 51/21

ürkek ürkek: Yb. 211/4

yayık yayık: MH 85/6

- Sözcüklerden birinin fiilden isim yapan “-k, -(I)k, -(U)k” ekini aldığı ikilemeler

artuk öküş: KB 9/61

arzu tilek: KB 29/122

Fiilden İsim Yapan “-(I)g, -(U)g” Ekini Alarak Türeyen Sözcüklerden Oluşan İkilemeler

- Sözcüklerden birinin fiilden isim yapan “-(I)g, -(U)g” ekini alarak oluştuğu ikilemeler

bilig erdem: KB 310/3013

bilig hem ukuş: KB 46/314

erdem bilig: KB 166/1489

ög bilig: KB 311/3025

ög ukuş: KB 31/147

ötüg savka: FK 98/6

Fiilden İsim Yapan “-I, -U” Ekini Alarak Türeyen Sözcüklerden Oluşan İkilemeler

ayrı ayrı: Yb. 191/15

ayru ayru: DKK 75/3

dizi dizi: Yb. 51/10, MH 150/35

koku koku: KK 46/25

sıkı sıkı: MH 14/5

Fiilden İsim Yapan “-gIn, -gUn, -kIn, -kUn” Ekini Alarak Türeyen Sözcüklerden Oluşan İkilemeler

bezgin bezgin: MH 89/10

dalgın dalgın: KK 145/5, Yb. 110/19
şaşkın şaşkın: Yb. 135/10, MH 90/27
t aşkun t aşkun: DKK 140/9
yorgun argın: MH 97/3, KK 25/1
yorgun yorgun: KK 142/3

Fiilden İsim Yapan “-(I)m, -(U)m” Ekini Alarak Türeyen Sözcüklerden Oluşan İkilemeler

- Sözcüklerden her ikisinin de fiilden isim yapan “-(I)m, -(U)m” ekini alarak oluştuğu ikilemeler

alımka birimke: KB 456/4539
boğum boğum: Yb. 69/22
geyimini kiçimini: DKK 205/10
giyim kuşama: MH 180/11
sürüm sürüm. KK 366/14
tıklım tıklım: Yb. 193/8

- Sözcüklerden birinin fiilden isim yapan “-Im” ekini alarak oluştuğu ikilemeler

keçim ton: KB 477/4773

Fiilden İsim Yapan “-gA, -gl, -gU” Ekini Alarak Türeyen Sözcüklerden Oluşan İkilemeler

- Sözcüklerden her ikisinin de fiilden isim yapan “-gA, -gl, -gU” ekini alarak oluştuğu ikilemeler

avıngum sığıngum: KB 479/4794
bilge бүгү: KB 551/5551

dalga dalga: Yb. 207/30, MH 23/9

- Sözcüklerden birinin fiilden isim yapan “-gA, -gI, -gU” ekini alarak oluştuğu ikilemeler

aş içgü: KB 437/4348

bilge ‘alım: KB 551/5551

bilgi ukuş: KB 78/627

ot içgü: KB 596/6012

Fiilden İsim Yapan “-Iş, -Uş” Ekini Alarak Türeyen Sözcüklerden Oluşan İkilemeler

alış bəriş: DLT c.I, 62/15

alış həm biriş: KB 432/4305

iniş çıkışlarını: KK 162/22

kapış kapış: KK 50/28

ğarğış söküş: KB 491/4915

kiriş həm çıkış: KB B422/5913

ötüş ötüş: DLT c. I, 61/3

tıkış tikiş: KK 392/1

uriş kırış: NF 50/ 4

uruş tokuş: DLT c. I, 12/17

yapiş yapış: KK 383/31

Fiilden İsim Yapan “-sl” Ekini Alarak Türeyen Sözcüklerden Oluşan İkilemeler

sinsi sinsi: Yb. 45/2, MH 168/34

3. Kaynaşmış Durumdaki İkilemeler

Uzun yıllar yanyana kullanılarak kalıplaşmış ikilemeler de vardır. Bu tür ikilemelerin yapısı ve ses düzeni yerleşmiş olduğundan, sözcüklerin yeri değiştirildiğinde, anlam yoğunluğunu kaybetmektedir. Genellikle yansımalarından oluşan bu tür ikilemeler, kaynaşarak ya bağımsız sözcük hâline gelirler ya da bir sözcüğün sıfatı veya zarfı olarak görev yaparlar.

Yansıma sözcüklerin kaynaşmasıyla oluşan ikilemelerle ilgili örneklerimiz şunlardır:

civcivli: KK 432/31

hırgür: KK 88/1

tantanalı: KK 39/21

tiktaklar: KK 241/22

zikzak: KK 78/33

Yansıma sözcüklerin kaynaşmalarından bir kısmının fiil olarak kullanıldığını görüyoruz.

“pohpohlan-: MH 92/27....”

Yansıma sözcükler dışında ayrı sözcüklerden oluşan ikilemelerde de kaynaşma görülmektedir.

alışveriş: MH 108/10

kocakarı: Yb. 131/5

öteberi: KK 315/14

tarumar: Yb. 185/16

4. Fiilimsilerle Kurulan İkilemeler

İkilemeler, çeşitli ekler olarak fiilimsi durumuna geçmektedirler. Fiilimsilerden oluşan ikilemeleri, aldıkları eklerle göre 4 grupta inceledik.

4.1. İsim-Fiil Ekleriyle Kurulan İkilemeler

- **-mAk İsim-Fiil Eki Alarak Kurulan İkilemeler**

açmak suvsamak: ŞİP 106/29

agmak inmek. Mİİ 91/ 2

almaq satmaq: NF 159/12

toğmaq ölmeklig: ŞAP 107/22

yimek içmek: KB 359/3577, GT 101/13, DKK 226/10, FD 97/25

- **-İş, -Uş İsim-Fiil Eki Alarak Kurulan İkilemeler**

alış bəriş: DLT c.I, 62/15

gelişi geçişi: Yb. 170/ 6

geliş gidişlerini: Yb. 50/21

iniş çıkışlarını: KK 162/ 22

itiş kakış: KK 365/ 21

ğargış söküş: KB 491/ 4915

keliş barış: DLT c. I, 370/15

keliş hem barış: KB 444/ 4421

kiriş hem çıkış: KB 586/ 5913

sarmaş dolaş: Yb. 134/ 20

tıkış tıkış: KK 392/1

urış kırış: NF 50/ 4

uruş tokuş: DLT c. I, 12/17

yapış yapış: KK 383/31

- **-mA İsim-Fiil Eki Alarak Kurulan İkilemeler**

bağrışma çığrışma: Yb. 76/ 7

derme çatma: Yb. 138/ 7

irilme serilme: KB 573 /5773

okuma yazma: KK 12/ 28

ölmeye yitmeye: DKK 77/ 1

yime içme: KB 147/1302, DKK 115/ 6

4.2. Sıfat-Fiil Ekleriyle Kurulan İkilemeler

- **-mış, -mUş Sıfat-Fiil Ekini Alarak Kurulan İkilemeler**

asmış üklitmiş (çoğaltmış): ŞİP 106/ 6

gelmiş geçmiş: KK 248/28

künjedmiş kuladmış: OA 69/ 12

okumuş yazmış: Yb. 53/13, KK 174/10

önmiş igidmiş: KB 454/ 4522

yorulmuş bezmiş: MH 51 /15

- **-Ar/-Ur Sıfat-Fiil Ekini Alarak Kurulan İkilemeler**

kalkar kopar: DKK 228/ 1

yapar yapar: Yb. 149/7

yatar kalkar: MH 149/2

- **-An/-gAn Sıfat-Fiil Ekini Alarak Kurulan İkilemeler**

kakılğan sokulğan: DLT c. I, 520/26

oğığan bitigen: KB 5/ 84

olan bitenden: Yb. 179/ 6

tezgingen yörigen: NF 83/ 9

- **-mAz Sıfat-Fiil Ekini Alarak Kurulan İkilemeler**

katılmaz karılmaz: KB 18/10

4.3. Zarf-Fiil Ekleriyle Kurulan İkilemeler

Bu tür ikilemelerde zarf-fiil ekleri, fiil kök ve gövdelerine getirilerek tekrarlanır. Bazen aynı bazen de ayrı sözcüklere getirilirler. Cümlede zarf olarak görev yaparlar. Aynı sözcüğün tekrarıyla oluşan ikilemelerde genellikle “-e/a” ve “-p” ekleri ile kurulmuş zarf-fiiller kullanılmaktadır.

- **-A/ -U Zarf-Fiil Ekiyle Kurulan İkilemeler**

aça kapaya: KK 403/23

ağra seçe: KB 351/3500

ağlayu ağlayu: DKK 134/28

ağlıya bayıla: MH 181/23

azarlıana sövüle: MH 25/ 5

bağa bağa: DKK 161 /7

basıla taşlıana: MH 50/36

bayıla bayıla: KK 87/14

boğula tıkana: MH 102/ 10

bögürü bögürü: DKK 116/12

buğa buğa: DKK 189/18

düşe kalka: Yb 218/16

döge döge: DKK 117/8

döne dolaşa: Yb. 154/13

döne döne: FD 15/12, DKK 159/27

eğile kalka: MH 44/16

ertinü ertinü: OA 87/6

evire çevire: Yb. 137/21

ezile büzüle: KK 89/1

gelü gelü: DKK 173/4
gelişe genişleye: MH 13/ 3
güle eğlene: KK 435/ 22
ite kaka: KK 159/7
itinü yaratunu: OA 68/25
kese kese: DKK 203/8
kıvrıla kıvrıla: MH 98/31
kızara kızara: MH 90/6
kirü hem çıka: KB 77/609
konuşa konuşa: KK 112/19, MH 23/16
korka korka: MH 19/3
koşa didişe: MH 12/19
koşa koşa: KK 49/13, MH 40/28
kova kova: DKK 126/8
kovula atıla: MH 25/5
kovula sövüle: MH 33/19
köçürü konturu: IB 94/34
kuça kuça: DKK 176/5
küyü küzedü: HA 89/12
otura tura: GT 36/2
oynaşa haykırışa: MH 44/20
oynay küle: GT 148/4
ögire sebinü: IB 94/34
öksüre tüküre: MH 150/35
örtüle ezile: MH 105/32
ötleyü erigleyü: DB 110/30
özene bezene: KK 53/8
şara şara: DKK 105/4
serpe serpe: DKK 223/3
sevini kıvanı: DKK 185/22
sevnü küle: KB 496/4970
siline ufala: MH 105/33

süriyi süriyi: DKK 215/17
şakalaşa gülüşe: MH 42/22
taşa köpüre: MH 102/11
t ura t ura: DKK 95/19
utana sıkıla: KK 199/13
uzata yaya: MH 80/30
vara vara: FD 86/4
vâre vâre: FD 131/22
yana yana: DKK 164/22
yana yakıla: MH 59/31
yata yata: DKK 95/18
yapa yapa: DKK 74/3
yigrenü yigrenü: NF 49/33
yuda yuda: FD 211/8

• **-(İ)p, -(U)p Zarf-Fiil Ekiyle Kurulan İkilemeler**

açılıp açılıp: MH 83/18
ağrıp yığlap: GT 136/9
berip uzatıp: İKDP 24/13
çalıp çırpıp: KK 88/15
doldurup doldurup: KK 134/31
dolup dolup: MH 17/1
dönüp dolaşıp: KK 225/11
dönüp dönüp: KK 338/27
durup durup: Yb. 36/17
egirtip kavşatıp: ŞİP 106/28
içip içip: MH 43/16
içüp içüp: DKK 95/..
itinip yaratınıp: ÇB 111/ 7
itip yığıp: OA 96/18
korkup ürküp: NF 12/31

küvenip sevinip: KB 25/81
ögirip sebinip: OA 77/6
sındırıp yırtıp: GT 22/19
uğup hem bilip: KB 166/1492
yapıp yapıp: Yb. 35/15
yazılıp düzilüp: DKK 75/18
yığıp yığıp: NF 10/21

- **Ar/ -Ir/ -Ur...mAz Eklerini Alarak Oluşan İkilemeler**

Filimsilerle oluşan ikilemelerde, yaygın olarak ilk sözcüğün “-Ar,-Ir,-Ur” eklerini aldıktan sonra ikinci sözcüğün “-mAz” ekini aldığını görmekteyiz. Bu kuruluştaki yapılar, fiile tezlik, sonsuzluk, çokluk anlamları katmaktadır.

açar açmaz: Yb. 46/29
anlar anlamaz: KK 213/17
atar atmaz: KK 78/19, MH 77/ 21
başlar başlamaz: KK 108/9
bulur bulmaz: KK 239/19
çıkır çıkmaz: KK 37/35
durur durmaz: Yb. 116/26
gelir gelmez: KK 136/ 3, MH 48/ 4
gezdirir gezdirmez: Yb 218/ 32
görür görmez: KK 116/ 31, Yb 54/18
ilişir ilişmez: Yb. 199/23
indirir indirmez: Yb. 131/ 25
ister istemez: KK 219/ 2
kalır kalmaz: Yb. 121/ 21
kalkar kalkmaz: Yb 180/2
kapanır kapanmaz: KK 32/ 33
karşılaşır karşılaşmaz: KK 250/14

okur okumaz: KK 56/ 3
sever sevmezin: KB 207/1898
uyanır uyanmaz: KK 11/ 35
varır varmaz: KK 72/20, Yb.114/7

- **-uban Zarf-Fiil Ekiyle Kurulan İkilemeler**

avlayuban kuşlayuban: DKK 189/15
karçaşuban uğraşuban: DKK 194/12

- **-mAdAn Zarf-Fiil Ekiyle Kurulan İkilemeler**

şavaşmadan uruşmadan: DKK 92/12
urışmadan döğişmeden: DKK 172/13

- **-düğünde Zarf-Fiil Ekiyle Kurulan İkilemeler**

geldüğünde kiçdüğünde: DKK 140/7

4.4. Zarf-Fiil ve İsim-Fiil Ekleriyle Kurulan İkilemeler

Bu tür ikilemelerde, ilk sözcük genellikle “-Ip, -Up” zarf-fiil ekini aldıktan sonra ikinci sözcük isim-fiil eklerinden herhangi birini almaktadır.

açıp kapayışında: Yb. 145/ 7
alıp verişlerinde: KK 162/ 21
dolup taşmaya: Yb. 190/ 3
gelip gitmeler: Yb. 178/26
oturup kalkmak: Yb. 86/20
ölüp tirilmek: NF 159/ 5
yaklaşıp uzaklaşışlarını: Yb. 192/11
yiyip içmek: Yb. 86/19

4.5. Zarf-Fiil ve Sıfat-Fiil Ekleriyle Kurulan İkilemeler

Bu tür ikilemelerde, ilk sözcük genellikle zarf-fiil ekini alır. İlk sözcük “-Ip, -Up” zarf-fiil ekini aldıktan sonra ikinci sözcük sıfat-fiil eklerinden herhangi birini almaktadır.

batup çıkamaz: DKK 186/27
düşüp kalktığı: KK 41/30, Yb. 182/ 31
eğilip kalkan: KK 392/7, Yb 46/2
gelip geçen: Yb. 70/11
gidip gelen: KK 84/28 Yb. 50/30 , MH 86/7
inip kalkan: KK 12/12, Yb. 164/27
konup kalkan: KK 11/6, Yb.190/22
olup biten: KK 24/24, Yb. 75/ 30
parlayıp sönen: Yb. 37/10
yanıp sönen: KK 159/5

5. Çekimli Fiillerle Kurulan İkilemeler

İkilemeyi oluşturan sözcükler, bildirme ve tasarlama kipi eklerini alarak cümlede yüklem olarak görev yaparlar.

5.1. Bildirme Kiplerinde Çekimlenmiş Fiillerle Kurulan İkilemeler

5.1.1. Geçmiş Zaman Eki Alan İkilemeler

a. Görülen Geçmiş Zaman Eki Alan İkilemeler

ağladı sıkladı: DKK 99/8
ardı yuwdı: DLT c.III, 62/3
arıldı sarıldı: DLT c. II, 123/11

avındım sevindim: KB 645/ 6536
aydı tağı aydı: NF 113/30
bezendi kazandı: DLT c. II, 155/17
bulgadı telgedi: DLT c. III, 291/2
çaldık çaldık: KK 334/11
çaptılar yağmaladılar: DKK 118/10
didi söyledi: DKK 202/7
egildim tönjittim: KB 645/6532
ewürdi tewürdi: DLT c.II, 81/24
geldi kiçdi: DKK 94/14
içikdi, yükündü: OA 95/2
itti igit(t)i: OA 69/26
kakıldı sokuldi: DLT c. II, 135/24
kargadı arkadı: DLT c. I, 284/1
katıldı karıldı: DLT c. II, 134/14
kayıtdı girü döndi: DKK 88/3
kondı köçdi: DKK 94/15
kurdi yuwdi: DLT c.III, 62/5
külđi sevindi: KB 627/6341
küydi piçdi: DKK 75/20
oldu bitti: Yb. 133/7
oldu oldu: KK 41/37
ödürdi adırdı: KB 53/385
ögürdilär sewintilär: İKDP 37/2
sarıldı arıldı: DLT c. III,123/11
serdim irdim: KB 646/6543
sıgtamış yoğlamış: OA 67/26
sökti āzārladı: NF 11/11
suçıdı bukrıdı: DLT c. III, 279/ 9
tapındıñ ötediñ: KB 173/1559
tewşeldi üşeldi: DLT c.II, 235/20
toğdı öldi: KB 35/182

törütti igdti: KB 376/3744
tüzildi süzüldi: KB 589/5951
urdu tokıdı: DLT c.III, 268/13
yarudı yaşudı: DLT c.III, 89/8
yeldim yeldim: MH 183/4
yeldim yöğürdüm: FD 165/17
yidi içdi: DKK 217/21
yorıdı sınıdı: KB 93/764

b. Öğrenilen Geçmiş Zaman Eki Alan İkilemeler

ağırımış ödürmüş: KB 7/39
aymış timiş: KB 490 /4903
gelmiş geçmiş: KK 248/28
ıymış basmış: ŞİP 106/6
sığtamış yoğlamış: OA 68/1
ti(r)m(iş) kubrat(mış): OA 69/8

5.1.2. Geniş Zaman Eki Alan İkilemeler

girer çıkar: Yb. 152/24
iner çıkar: DKK 88/7
katılmaz karılmaz: KB 18/10
konar kalkar: DKK 88/7
okur üfler: Yb. 63/22
yarur yaşur: DLT c. III, 89/12
yidürür içürür: DKK 76/9

5.1.3. Gelecek Zaman Eki Alan İkilemeler

açılğay seçilgey: KB 555/5595
korkutmayacak ürkütmeyecek: MH 60/9

süzölgey itilgey: KB 555/5595

tegürgey iletgey: KB 415/4115

5.1.4. Şimdiki Zaman Eki Alan İkilemeler

atıyor atıyor: Yb. 56/6

biliyorum biliyorum: KK 226/23

hatırlıyorum hatırlıyorum: KK 28/27

_İkilemelerin bir kısmında, ilk sözcüğün “-Ip, -Up” zarf fiil eki alırken, ikinci sözcüğün haber kipi ekleriyle çekimlenmiş olduğunu görüyoruz.

ağlayıp buzlarsın: DKK 116/15

batup çıkamaz: DKK 186/27

dolup boşalırdı: Yb. 118/3

düşüp kalktı: Yb. 182/31

eğilip kalkıyor: Yb. 96/8

gelüp gider-idi: DKK 85/ 23

gelip gidiyor: Yb. 96/8

na'ra urup haykırdı: DKK 172/18

oflayıp pofluyor: MH 114/12

şad olup sevindiler: DKK 117/13

yatıp kalkıyordu: MH 33/19

yyüüp içeri-idi: DKK 246/19

5.2. Tasarlama Kiplerinde Çekimlenmiş Fiillerle Kurulan İkilemeler

Elimizdeki fişlerde ikilemelerin bütün tasarlama kiplerinde çekimlenebildiğini gördük; ancak gereklilik kipinde çekimlenmiş şekline çok az rastladık.

5.2.1. İstek Eki Alan İkilemeler

küdelim körelim: KB 491/4924

şavaşalım döğişelüm: DKK 194/26

yyielüm içelüm: DKK 95/21

yyiesin içesin: DKH 185/8

5.2.2. Şart Eki Alan İkilemeler

Her iki sözcüğü de şart kipinde çekimlenmiş ikilemeler genellikle tahmin belirtmektedir.

ağırsa öğürse: KB 47/329

katılsa karılsa: KB 343/3405

olsa olsa: Yb. 122/11, KK 133/12

yapsa yapsa: Yb. 123/9

yaratsa yaratmasa: KB 339/3358

yetürse içürse: KB 346/3445

5.2.3. Emir Eki Alan İkilemeler

barıñ barıñ: İKDP 24/6

bileyin uķayın: KB 90/729

emgetmeñ toľgatmañ: OA 89/26

ertın öķün: OA 70/26

irılme serilme: KB 573/5773
kälürün kälürün: İKDP 45/7
korkma kayurma: DKK 88/1
ölüreyin uruğsıratayın: OA 68/27
var git: DKK 230/26
yarımasun yarçımasun: DKK 83/21
yığılın derilin: FD 93/4
yığışdursun dürişdürsün: DKK 115/24
yitürgil içürgil: KB 4/5
yiñüz içüñüz: DKK 156/16

5.2.4. Gereklilik Eki Alan İkilemeler

barışgu kelişgu (kerek): KB 459/4569
öggü açınğu (kerek): KB 254/2399

II. GÖREV BAKIMINDAN İKİLEMELER

İkilemeleri bu bakımdan değerlendirirken o ikilemenin hem kelime grubu hem de cümledeki görevlerinin neler olabileceğini örneklerle bağlı olarak ortaya koyacağız.

1. İkilemelerin Kelime Grubundaki Görevleri

Gerek aynen ikilemeler gerekse ayrı sözcüklerden oluşan ikilemeler, kelime gruplarında değişik görevlerde bulunmaktadır. Elimizdeki fişlerde ikilemelerin kelime gruplarında aldıkları görevlerin şunlar olduğunu tespit ettik.

1.1. İkilemelerin Sıfat Tamlamalarında Görev Alması

1.1.1. İkilemelerin Sıfat Tamlamalarında Sıfat Unsuru Olarak Kullanılması

Kağan olurup **yoğ çığany budunuğ** kop kubrattım. (OA 66/21)

...**yüksek ediz orunluğtın** kodı öz kâmişti... (İKDP 41/5)

...oot önglüğ **kıpkızıl saçların** artlarında ıtdıp... (ÇB 111/22)

Ülgüsüz sansız tınlıglarka

Biligsiz toğar ol kuru öğrenür (Mİl 91/28)

İl içinde **tevlig kürlüğ buyruk** bar

İşingın küçüngin artatur. (FK 99/32)

ayıttı ilig **tegme türlüğ bilig**

yanut birdi ay toldı açtı tilig (KB 78/623)

Bakar hatun rahmānī turur, **etlig tenlig hatun** turur. (NF 161/15)

...munda kime-ge halel bar kirek kim sizden bir **pehlevān kuvvetli-li**
ir çıkıp 'amūd üstine kime-niñ burnundağı yipin tutkay. (GT 100/3)

Gün değil her gün bir ay mihriyle göğsün çâk edip

Tâze tâze dağlardır kim kılar ızhâr subh (FD 35/18)

Ol obada **bir yahşı hub yigit** sayru düşmiş idi. (DKK 177/14)

Göz'ün bana sunduğu **pırl pırl manzaradan** hoşnuttum.

(KK 117/34)

...**ulug bedük taglarning basgukları** yimrilti. (DB 110/60)

...hağnın şükür kılgan bu sansız ni'metine yan **anır sansız sağışsız rahmetiniñ yağmuru** barçağa yitip dağı tükenmez. (GT 2/6)

1.1.2. İkilemelerin Sıfat Tamlamalarında İsim Unsuru Olarak Kullanılması

Yalabaçı **edgü sabı ötügi** kelmez tiyin yayın süledim. (OA 85/6)

...ol **ädgü kü at** dört bulur-da yadıltı. (İKDP 14/1)

Edgü söz sab iletü kelir, tip. (IB 94/7)

Bilig bilse ötrü **ķamuğ iş önür** (KB 185/1680)

Bu ay toldı sordı **ķamuğ iş küdüg**

Küvenç kıldı özke bu bulmış ödüg (KB 121/1038)

Örüng boldı erse **ķara saç saķal**

Anungu busuğçı ölümke tükel (KB 127/1103)

Aķşamdan kalmış **kabı kacağı** (Yb. 131/27)

1.1.3. İkilemelerin Sıfat Tamlamalarında hem İsim hem de Sıfat Unsuru Olarak Kullanılması

...takı yime bu üçming yir subda **sansız tümän yagı yavlak** kurap...(KİP 101/25)

Çırğap çırğap çadır otak bağışlar-idi. (DKK 154/9)

Mere kâfirler bu 'arabayı bişigüm sandum, sizi **yamrı yumru şadım dayam** sandum didi. (DKK 234/32)

1.2. İkilemelerin İsim Tamlaması Görev Alması

Genellikle aynen ikilemelerden isim tamlaması oluşturulmaktadır. İkilemeler isim tamlamalarında bazen tamlayan bazen de tamlanan olarak görev yapmaktadır.

kişi alma alsa özünke kırı

sen algıl saşınuk **erenler eri** (KB 450/4483)

Men **ortaqlarınj ortaqlıķındın** muşsuz pādşāh turur-men. (NF 279/9)

Vakti kim **dost-larınj dost-luğına** i'timād bolmağanda düşmen-larınj yalğan dost-luğından ni hāsıl bolğay. (GT 161/19)

Benim **yavırımın yavrısı**. (Yb. 198/5)

1.2.1. İkilemelerin İsim Tamlamasında Tamlayan Olarak Kullanılması

Negü tir eşitgil bu **il kēnt begi**

Uķuşķa biligke yetürmiş ögi (KB 38/216)

Ma'lūm boldı kim **māl taķı mülket maħabbatı** köñülde bolmasa, ol māl taķı mülket ol kimerseke ziyān kılmaz ermiş. (NF 145/20)

...menim **ķavm u ķabīlem-niņ kamus-sı** 'ālim irdiler. (GT 121/25)

Buğanunj şığınunj boynına atar-idi, çeküp turgurur-idi. (DKK 216/31)

Sipihrin fârıgam vasında mâh u âftâbından

Garez ıyd-i visâлиндır bu **ay ü gün hisâbından** (FD 118/2)

1.2.2. İkilemelerin İsim Tamlamasında Tamlanan Olarak Kullanılması

İki neñ turur **dünya atı çavı**

Biri neñ tavar ol biri yüz suvı (KB 605/6108)

Taḡrı te'ālānıñ ḥükmi taḡı fermānı ol turur ki ḡatunsuz kişi zinā kılsa. (NF 241/38)

...dağı **dünyeniñ hevā ve hevesinden** ilin kısqā kıldı anı körüp hasūdlarnıñ tili uzun boldı. (GT 61/18)

Beyreğın atası anası baḡdı görđi-kim gerdek görünmez olmış.
(DKK 130/10)

Bâr ḡāh-ı kûrbdan **cem'ıyyet- māl ü menâl**

Her ne mikdâr olsa ol mikdâr dūr eyler seni (FD 184/3)

Zaten yanlarına geldiğim günden beri **evlerinin beti bereketi** kalmamış. (Yb. 86/13)

1.3. İkilemelerin Birleşik Fiil Grubunun İsim Unsuru Olarak Kullanılması

İkilemeler, birleşik fiilin isim unsuru olarak da kullanılmaktadır.

Özi yañıldı, ḡaḡanı ölti, budunı **kûñ ḡul boldı**. (OA 70/13)

Tāñrim nā **muñ taḡ boltı** kim antaḡ tāñri tāḡ ārdini tāḡ öḡükünñüzni ölüm yeriñä idur siz. (İKDP 23/9)

azmış(la)rka **yolçı yerçi boltunguz**. (Mİl 91/23)

...yana ol biş yüz satıḡcılarda bir bilür er sartbav satıḡcılar uluḡı ol kalın satıḡcılarıḡ başlap **yolcısı yırçısı bolup**... (KİP 101/28)

Ḳayu il begi **bolsa eḡḡü köni**

Bayudu o il budnı toḡdı küni (KB 551/5544)

...ölümdin ḡorkmak birle **za'ıf ve nahıf bolur** ermiş. (NF 162/12)

Benim tek hiç kim **zâr u perîşân olmasın** yârab

Esîr-i derd-i ışk-û daḡ-ı hicrân olmasın yârab (FD 20/17)

Depe göz aydur: Oḡlan ḡaḡdı- kim künbed **zîr ü zeber oldı**. (DKK 213/6)

Birḡaḡ köylü ile **hoşbeş ettim**. (Yb. 66/22)

1.4. İkilemelerin İsim-Fiil Grubunda Görev Alması

1.4.1. İkilemelerin İsim-Fiil Grubunda Yüklemler Olarak Kullanılması

hemen oraya çökmek ve **ağlaya ağlaya, erimek tükenmek** (MH 161/13)

onlar gibi **yyip içmek** (Yb. 86/19)

1.4.2. İkilemelerin İsim-Fiil Grubunda Nesne Olarak Kullanılması

Hak te'alanın **birlikini takı barlığını** bilmek (NF 158/10)

işret u ayş etmeğe (FD 45/12)

nam ü nişanını kaybetmek (MH 110/17)

1.4.3. İkilemelerin İsim-Fiil Grubunda Zarf Olarak Kullanılması

öñi öñi kazganç kılmak (İKDP. 17/1)

Ben, işte **böğür böğür** ağlamak (Yb. 104/9)

Bunu, hepsinin gözlerinde **ayrı ayrı** okumak (Yb. 191/15)

okuyucuyu kendi anılarıyla **baş başa** bırakabilmek (KK 425/1)

İkinci güneşinin gözler alan çiy aydınlığı içinde bilmediği sokakları **yabancı yabancı** dolaşmaya (MH 42/8)

1.5. İkilemelerin Sıfat-Fiil Grubunda Görev Alması

1.5.1. İkilemelerin Sıfat-Fiil Grubunda Nesne Olarak Kullanılması

saçı sakalı akarmış (NF 197/35)

herkes **işini gücünü** bırakmış (Yb. 63/3)

gece gündüz demez (MH 72/17)

beti benzi uçmuş (MH 169/2)

1.5.2. İkilemelerin Sıfat-Fiil Grubunda Yer Tamlayıcısı Olarak Kullanılması

kenarda köşede kalan (KK 96/12)

Askerlerin hepsi, **toza toprağa** bulanmış (Yb. 193/15)

Köyün mezbelesinde, köpek enikleriyle insan yavruları **birbirine** katışmış (Yb. 47/9)

1.5.3. İkilemelerin Sıfat Fiil Grubunda Zarf Olarak Kullanılması

Yana tengri kutıta üçünçü yılda kop **esen tükel** körüşmüş (IB 94/15)

Boz eşek bana **iyiden iyiye** alışmış (Yb. 86/1)

Halbuki bu yıl bacalar eskisi gibi **taşa taş** tütmecek (MH 106/14)

1.6. İkilemelerin Zarf-Fiil Grubunda Görev Alması

1.6.1. İkilemelerin Zarf-Fiil Grubunda Yüklemler Olarak Kullanılması

agulug yılanın etüzlerin **itinip yaratınip** (ÇB 111/7)

Urışmadan döğişmeden (DKH 172/13)

Şems'le **karşılaşır karşılaşmaz** (KK 250/14)

seyrek dişlerinin nemini derimde **duyar duymaz** (Yb. 91/12)

1.6.2. İkilemelerin Zarf-Fiil Grubunda Özne Olarak Kullanılması

bir **tilençi fakir** tilenip (GT 90/18)

sizden **bir pehlevān kuvvetli ir** çıkıp (GT 100/3)

1.6.3. İkilemelerin Zarf-Fiil Grubunda Nesne Olarak Kullanılması

Kaınım kağan ança **ilig törüg** kazğanıp (OA 69/22)

Çaştani iligning **küçin küsünün çoğın yalının kutın kıvın** körüp (ÇB 111/28)

ul tüp urup (KB 65/506)

Ol ilniñ **bügüsi hakimi** turup (KB 6/27)

ol pehlevân yiğitni ilinden **oını yasını** bırakıp (GT 148/18)

İli güni köçerek (DKK 218/10)

elin yüzün yumadın (DKK 76/12)

ışkında **gam u gussa** çekip (FD 209/19)

1.6.4. İkilemelerin Zarf-Fiil Grubunda Yer Tamlayıcısı Olarak Kullanılması

tawar kazğanmak nāñ **taluy ögüzkä** kirip (İKDP 17/11)

busuşka emgekke basıtıp (ŞİP 107/58)

Rüya'nın fotoğrafları **elden ele** dolaşırken (KK 19/2)

Hayretten hayrete düşerek (Yb. 126/16)

Daha önceden **orasından burasından** kesilerek (KK 113/13)

1.6.5. İkilemelerin Zarf-Fiil Grubunda Zarf Olarak Kullanılması

takı yime kayu tınlıg beglerde ağır yazuklugun yazuksuzun **yana yakıla** kelip (KİP 101/21)

gözlerini **kocaman kocaman** açıp (KK 146/37)

Zeynep Kadın, geçen gece **hüngür hüngür** ağlayarak (Yb. 79/25)

özini **miskîn 'âciz** körüp (NF 259/12)

Bunlar **bakına bakına, ağır ağır** yürürlerken (MH 77/6)

1.6.6. İkilemelerin Zarf-Fiil Grubunda hem Zarf hem de Yüklem Olarak Kullanılması

şin şadman yiyip içüp (DKK 105/16)

kaldırımdan geçen insanların yüzlerini *okuya okuya dönüp dolaşıp* (KK 225/11)

1.7. İkilemelerin Edat Grubunda Görev Alması

tegin *kutı ülügi* için (İKDP 27/5)

kılıkı yorıkı bile (KB 484/4843)

üç *neerse neerse* birle (NF 233/13)

sabahdan akşama kadar (MH 33/29)

1.8. İkilemelerin Unvan Grubu Oluşturması

Bu gruba giren tek örneğe rastlayabildik, bu kuruluş vezin gereği oluşmuş olabilir.

Bu tavgaç *ķara buķra hanlar hanı* (KB 9/60)

1.9. İkilemelerin Ünlem Grubu Oluşturması

Hey hey dayalar (DKK 122/20)

Baķ baķ mere delü ķavat (DKK 177/29)

1.10. Kısaltma Grubunun İkileme Oluşturması

Kelime grubundan ya da cümleden kısaltmış olduğu düşünülen bu tür kullanımlar ikileme görünümündedir ve yaygın olarak kullanılmaktadır.

Tavf-ı kûyunda *ayağdan başa* ermiş bir meded

Nola ger kaddim büküp her dem ayağım olsa baş (FD 77/26)
Aldı geydi, **boyı boyına, bili biline, kolı kolına** yakıştı. (DKK 141/13)

Sabâ lûtf ettin ehl-i derde dermandan haber verdin
Ten-i mahzûna **cândan câna** cânândan haber verdin (FD 90/14)
Tağı **êldin êlke** nidâ kıldurdı kim: Bu êwke yılda bir kıata ziyârat
kıılıqlar! tēp. (NF 30/27)

...yir özre köp zemân **ilden ilge** kildi... (GT 37/20)
Yâ Hâriş **kimde kim** üç haşlat bolsa, ol kişiniñ ĩmânı tamâm boldı;...
(NF 138/20)

kişidin kişike kıumarı söz ol
kıumarı sözüğ tutsa asğı yüz ol (KB 35/190)
Ey Kırayş kıabılası, bu Muğammed işi **kündin kün** ziyâda bulu
turur. (NF 14/28)

Kıova kıov bir yire geldi, ne gördi:... (DKK 121/18)
...öz **özüme** ayttım ay 'aceb bu devlet maña kıandan şî'r ol mağbûb
olturup 'itâb kııla başladı... (GT 114/19)

ödi bolsa kıörkit meğliklerke yüz
ayıttuğta sözle tilin **sözke söz** (KB 265/2522)
Mâh-ı nev olmuş kıaşın sevdasının ser-geştesi
Şehrdin şehre gezer âvâreler tek mâh u sâl (FD 95/4)
uluştın uluşka köçügli kışi
köşin öñdün ıdsâ iter uz işi (KB 481/4814)

Ve eğer ĩmân keltürmeseniz, **yıldın yılka** mâl bérin, tağı bizlerke
boy bérin duşmanlıqnı köñüldin kııkarın tağı öz töreniz tutun! (NF 80/21)

Nihayet, günün birinde, kavaklıkta **yüz yüze** kıarşılaşınca durmağa
mecbur olduk. (Yb. 97/16)

Bugün artık, yalnız kıolların, bacakların, kıalçaların, **yüzde yüz** kendi
ülkemizde yapılması değıl...: KK 184/6

İkilemelerin Cümledeki Görevleri

İkilemeler, cümle içinde değişik görevlerde bulunabilmektedirler. Cümlede tamlayıcıların işlevi, anlamı daha da pekiştirmek ve anlaşılır hâle getirmektir. Elimizdeki fişlerde ikilemelerin büyük bir çoğunluğunun anlamı pekiştirmek üzere zarf tümleci, nesne ve yer tamlayıcısı olarak görev yaptığını görmekteyiz.

2.1. İkilemelerin Cümle İçinde Yüklem Olarak Kullanılması

Yoğçı sıgıtçı öñre kün toğsıkda Bökli çöl(l) üg il Tabğaç Tüpüt Apar
Purum Kırkız Üç Kırıkın Oğuz Tatar Kıtany Tatabí bunca budın kelipen
sıgtamış, yoğlamış. (OA 78/2)

Yetti kün munta eniñ bizinä nom nomlañ **tapınalım udanalım.**
(İKDP 35/6)

Sen erdiñ maña köz yaruķı tükel

Barın men seniñdin **esen eđgü kal** (KB 133/1162)

Ol Kur'anı **yazdı düzdi** 'ulemâlar öğreninçe **küydi piçdi** 'âlimler
serveri ! Osman 'Affan oğlu görklü. (DKK 75/20)

Dört bir yanımız kıpır kıpır kıpırdanmaya çalışan, sanki birşeyler
yaparak yaşamak isteyen mankenlerin o dondurulmuş yaşamıyla
dopdoluydu. (KK 66/33)

2.2. İkilemelerin Cümle İçinde Özne Olarak Kullanılması

Künjñä ayıña munçulayu berip ağılıқтақı **ağı barım** azkına қалтй.
(İKDP 14/6)

Utrungda **asıg tusu** yiterü keldi

Etüzüngde ayag çilteg armanu birdi (FK 99/42)

Yavuz kıılma köñlün tiliñni yığa

Yazukқа keşaret bolur **ig toğa** (KB 593/5979)

Takı k nd z bolsa, *ka  um takı  asratum* ziy da bolur. (NF 218/25)

Talha ingen za'if turur, *erki hatunı* elginde turur. (NF 86/35)

...bu k n kim bar ilin de *m l ve m lket*. (GT 39/24)

Kulum  alayı um sa a kırmak olsun...(DKK 150/18)

   fte-h l edip nice bi sabr u b  dili

Aklımı v lih eyledi * ekl    em ili* (FD 175/3)

2.3.  kilemelerin C mle  inde Nesne Olarak Kullanılması

 kilemeler aldıkları eklere ba lı olarak c mlede belirtili ya da belirtisiz nesne olarak g rev yaparlar.

Elig yıl *i ig k   g* birmiş. (OA 68/16)

 lt rmekte *  r   sevin * bultuk...ol. (DB 110/10)

S zin kesti a tı *a ı  azna ı*

Elgin ada ın b kl p  ınlı ta urdılar. ( KDP 42/5)

Ol har m ler ma rıpdan son ra kilip k file urup *m l ve ni'met* kit rdiler. (GT 11/22)

Her derdsizden umma Fuz l  *dev -yi derd*

Sabr eyle ol ki derd veripdir dev  verir (FD 60/13)

  fir n   ıgnine bir  ılı  urdı, *geyimini ki imini* to radı, altı parmak derinli i zahm iri t rdi. (DKK 205/10)

 imdi de gelmi siniz; * u altımdaki yata ı yorganı* almaya  alı ıyorsunuz. (Yb. 208/19)

2.4. İkilemelerin Cümle İçinde Yer Tamlayıcısı Olarak Kullanılması

Äwintäki **uluğ.. kişigkä** tutuztı. (İKDP 44/7)

Ögke kangka sevitmiş erding kadaş-a.... (ŞİP 107/31)

Kugu kuş kanatına urup anın kalıyu barıpan **öginge kanginga** tegürmiş. (IB 95/35)

Etüz ertil(igin sa)kınıp

Evtin barktın öntiler. (Mİİ 92/62)

Toğardın batarқа bir örlem yir ol

Vefa birle bilse yakınlık haqım (KB 372/3706)

Yā Abā Bekr, adakını kētergil taqı **yılandın çayandın** korkmağıl, haq te'ālāka tevekkül kılğıl, Haq te'ālā bizim birle turur kim tedi. (NF 16/15)

Kerimü'n-nefs sāhib(i) hulķ beyük himmetli alçaķ köñül-li **ulluğa kiçi-ge** i'zāz ve ikrām ve ihsān kılıp ğaybet-lerinde haberin sözler idi. (GT 34/9)

Mâh-nev oluş kaşın sevdâsından ser-geştesi

Şehrden şehre gezer âvâreler tek mâh u sâl (FD 95/ 4)

Ozan ivüñ tayağı oldur ki **yazıdan yabandan** ive bir konuq gelse, er adam ivde olmasa, ol anı yidürür içirür ağırlar 'azizler gönderür. (DKK 76/ 8)

Bundan sonraki hikâyeye başlayan uzun boylu adamın, adını **şurada burada** daha önceleri işittiği bir yazar olduğunu Galip, İskender'in sözünden anladı. (KK 161/17)

2.5. İkilemelerin Cümle İçinde Zarf Olarak Kullanılması

Olurtuquma ölteçiçe sakınığma Türk begler budun **ögirip sebinip** tonıtamış közi yügerü körti. (OA 77/6)

Küninä ayıña munçulayu berip ağıltaķı ağı barım azķına qaltı. (İKDP 14/4)

Etüzüngüzlerni bıçıp **öngi öngi** kemişeyin. (ÇB 111/17)

Tünle küntüz isig özüngte açını küñü küzedü tutdung. (DB 110/24)

Kan süke barmış, yağış sançmış; **köçürü, konturu** kelir. (IB 94/34)

Atın tuttı mindi bir oğlan bile

Ğadaşı tapa bardı **sevnü küle** (KB 496/4970)

Ol arslan keldi, halklarını yıdlayu 'Atabanı buldı tağı **pāra pāra** kıldı.

(NF 11/39)

Ol pehlevān yigit bilen **oynay küle** kilür idük. (GT 148/4)

Yigitlige usanmadın canuma yazuh didi, **yumru yumru** ağladı,
yanuğ cigerçüğini tağladı. (DKK 109/18)

Eğile kalka meyva devşiren kızlara şimdi tuhaf, istekli bir gözle
bakıyordu. (MH 44/16)

III. KURULUŞ VE İKİLEMİYİ OLUŞTURAN SÖZCÜKLER ARASINDAKİ ANLAM İLİŞKİLERİ BAKIMINDAN İKİLEMELER

İkilemeler, Türkçede yeni duyuş ve düşünüşleri, farklı kalıplarla ifade edebilmek için ortaya çıkmıştır. Ortaya çıkan bu yeni anlamlar için dil, ya aynı sözcüğü tekrar ederek veya eş/yakın anlamlı sözcükleri ya da zıt anlamlı sözcükleri yan yana getirerek yeni kuruluşlar oluşturmaktadır. Bazı kuruluşlarda ise bazen sözcüğün başına bazen de ilk hecenin sonuna ilâve bir unsur getirilmektedir. Bu şekilde meydana gelen ikilemelerde, ikilemeyi oluşturan sözcükler kalıplaşarak tek bir anlam ifade etmektedir. Bu tür sözcükler arasındaki anlam birliği o kadar güçlüdür ki; sözcüklerden biri ya da her ikisi ikilemeden bağımsız olarak tek başına kullanılamaz, sözcüklerin yerleri değiştirildiğinde ikileme ses ve anlam bakımından aynı etkiyi vermez. Çalışmamızın bu bölümünde kuruluş ve ikilemeyi oluşturan sözcükler arasındaki anlam ilişkileri bakımından ikilemeleri dokuz kısımda inceledik:

1. Aynı Sözcüğün Tekarıyla Oluşan İkilemeler
2. Eş Anlamlı Sözcüklerin Tekarıyla Oluşan İkilemeler
3. Yakın Anlamlı Sözcüklerin Tekarıyla Oluşan İkilemeler
4. Zıt Anlamlı Sözcüklerin Tekarıyla Oluşan İkilemeler
5. Olumlu-Olumsuz Sözcüklerin Tekarıyla Oluşan İkilemeler
6. Yansıma Sözcüklerin Tekarıyla Oluşan İkilemeler
7. Biri Anlamlı Diğer Yakıştırma Sözcüklerin Tekarıyla Oluşan İkilemeler
8. İkisi de Yakıştırma Sözcüklerin Tekarıyla Oluşan İkilemeler
9. İlâveli İkilemeler

1. Aynı Sözcüğün Tekrarıyla Oluşan İkilemeler

Bir sözcüğün çoğu zaman ard arda tekrarlanması ile bazen de araya farklı türden bir sözcüğün girmesiyle oluşmaktadır. Bu ikileme türü, birçok sözcük çeşidinden yapılabilen ve Türkçenin her devrinde çokça kullanılan ikilemelerdir.

Çalışmamıza konu teşkil eden toplam 14 eserde bu kuruluştaki ikilemelerin sayısı 542'dir. Bu tip ikilemeler, cümlede genellikle zarf ve sıfat olarak görev yapar.

1.1. Bir sözcüğün art arda tekrarıyla oluşan ikilemeler

acele acele: KK 21/19, Yb. 55/13, MH 21/15

ağaç ağaç: DKK 108/20

ağır ağır: KK 12/15, Yb. 90/28, MH 39/18

alay alay :DKK 240/29

allāh allāh: GT 28/16, FD 26/24, DKK 71/11

aman aman: KK 130/8, Yb.170/11

āmin āmin: DKK 153/15

añ añ: DLT c.l, 40/21

bâb bâb: FD 60/19

bağ bağ: DKK 117/29

bend bend: FD 40/2

bin bin: FD 68/26

biğ biğ: DKK 236/5

bir bir: FD 55/19, DKK 78/8, KK 34/26, MH 14/25

cemā'at cemā'at: NF 64/16

cür'a cür'a: FD 86/11

çın çın: KK 79/28, MH 88/7

çil çil: KK 378/10

dâne dâne: FD 152/21

elvan elvan: MH 56/5
gâh gâh: FD 44/11
gül gül: FD 16/21
ḥabbe ḥabbe: GT 90/23
henūz henūz: NF 156/18
herze herze: FD 28/4
hey hey: DKK 122/20
heyhât heyhât: NF 136/13
iḳlim iḳlim: DKK 133/6
ir ir : GT 6/18
iri iri: KK 131/9, MH 37/8
ḳaba ḳaba: DKK 236/28
kafile kafile: MH 127/9
kâh kâh: DLT c. III, 118/2
ḳara ḳara: DKK 108/24
kars kars: DLT c. I, 348/19
kat kat: ÖY 97/1, Yb. 61/3, KK 15/25, MH 96/22
ḳaṭra ḳaṭra: GT 170/18
katre katre: FD 18/18
kiç kiç: GT 167/26
kim kim: NF 8/16-17
ḳunt ḳunt: DKK 141/21
kurı kurı: DLT c. III, 223/14
ḳuru ḳuru: DKK 87/3
lâht lâht: FD 131/11
lahza lahza: FD 29/28
lebbeyk lebbeyk: NF 75/23
luḳma luḳma: GT 64/13
min min: FD 35/24
ming ming: KB 28/111-112
nice nice: FD 27/6
oḡul oḡul: DKK 130/14

ol ol: İKDP 38/11, KB 118/1005
öz öz: ŞAP 106/25
pāra pāra : NF 11/39
pāre pāre: GT 94/20, FD 16/9
pergāle pergāle: FD 48/5
rīze rīze: FD 174/4
saf saf: FD 83/16
siṅ siṅ: DKK 102/18
siz siz: İKDP 43/14
sûrâh sûrâh: FD 116/31
sûnbûl sûnbûl: FD 96/15
şu'le şu'le : FD 47/27
taḡ taḡ: NF 54/15
tavla tavla: DKK 96/18
tāze tāze: FD 35/18
ters ters: DLT c. I, 348/14, Yb. 72/30
tsun tsun: KİP 101/15
turşu turşu: DLT c. III, 224/15
tus tus: DLT c. I, 329/17
uşuş: DLT c. I, 36/23
yokkaru yokkaru: İKDP 20/7
zerre zerre: FD 72/10

Bu gruptaki ikilemelerde sözcükler hiçbir ek almadan aynen tekrar edildiği gibi sözcüklerden biri veya her ikisi, yapım ve çekim eki alabilmektedir.

adruk adruk : İKDP 11/15
büyük büyük: DKK 108/23
delik delik. FD 60/11
kanlu kanlu: DKK 111/22
ötüş ötüş: DLT c. I, 61/3

 aşkun  aşkun: DKK 140/9
 olamaç  olamaç: DKK 186/26
türlü türlü: GT 58/21, Yb. 131/28

ova ov: DKK 121/18
kündin kn: NF 14/28
zi z: NF 155/12
sözke söz: KB 265/ 2522

bir birine: DKK 76/23, FD 71/7, Yb. 47/9, KK 12/14
böğür böğüre: Yb. 52/7
el ele: DKK 143/24, KK 11/25, Yb. 51/32
gt gde: MH 35/10, Yb. 62/22
anat anada: DKK 207/19
z zme: GT 114/19
yüz yüze: FD 98/2, Yb. 97/16, KK 37/ 4

azın azın: GT 170/24
ba'ıları ba'ılarında: NF 211/28
bigden bige: DKK 75/8
candan cana: FD 90/14
ldin lke: NF 30/27
ilin ilge: GT 142/13
kşidin kşike: KB 35/190

1.2. Araya Farklı Türden Bir Unsurun Girmesiyle Oluşan Aynen İkilemeler

Köktürkçede ikilemeyi oluşturan sözcüklerin arasına bağlaç, edat gibi farklı türden sözcükler getirilmemekteydi. Ancak özellikle Uygur Türkçesi Döneminde, dinî metinlerin Türkçeye aktarılması, o dillerdeki bağlaçlı anlatımların dilimize uydurulmasına ve cümle kuruluşlarına bakılarak bunları karşılamak üzere yeni Türkçe şekillerin ortaya çıkarılmasına neden olmuştur. Türklerin İslâmiyet'i kabul etmesiyle birlikte Karahanlı Türkçesi Döneminden itibaren de Arapça ve Farsça tamlama şeklini andıran ikilemeler yaygınlaşmaya başlamıştır. Bu kuruluşların bir kısmı ait olduğu yabancı dilden aynen kopyalanmış, bir kısmında söz konusu yapı, Türkçenin imkânlarıyla genişletilmiştir. Hatta yabancı dillerden ödünçlenen sözcüklerle o dillerde bulunmayan ikilemeler oluşturulmuştur. Bu doğrultuda Arapça ve Farsça kaynaklı "hem, ve, ya, be" gibi sözcüklerin yanı sıra Türkçe "taşı, bile, ile, ök" sözcüklerinin araya girmesi ile oluşan ikilemeler Karahanlı, Harezmi, Kıpçak Türkçesi Dönemlerinde sıkça kullanılmış; Osmanlı Türkçesi Döneminde ise tamamen Arapça ve Farsça unsurlarla ve bu dildeki tamlama şekillerine uyan ikilemeler yaygınlaşmıştır.

dem-â-dem: FD 48/6

dem-be-dem: GT 5/28, FD 12/7

elbette ve elbette: DKK, 220/29

kandan u kandan: FD 72/4

ham-be-ham: FD 18/6

handan u handan: FD 41/28

men ök men KB 511/5120

mû-be-mû: FD 79/4

pey-â-pey: FD 153/1

saat-be-saat: FD 113/12

sen ök sen KB 171/1538

ser-be-ser: FD 162/7
şek ve şüphe: NF 187/7
şekl ü şemâili: FD 175/3
tañ bile tañ: GT 147/20
tün tağı kün: NF 304/15
yakın ya kadaş: KB 459/4576
yakın hem yağux: KB 98/817
yâr ile agyâr: FD 105/ 7
yâr u kardaş: FD 194/16
yar ve yoldaş: DKK 131/16
yarağısız ya teñsiz: KB 450/ 4478
yarım ya yitim : KB 460/4585
yırağ ya yakın: KB 466/4649
yitür hem içür: KB 136/1192
zīnhār u zīnhār: NF 11/22
zīnhār ve zīnhār: NF 126/32

Verilen örnekler dışında araya giren sözcüklerle farklı kuruluşların oluştuğunu da görüyoruz.

“Mere dayalar bu **ķavat oğı ķavat** mize erlik-mi gösterür didi. (DKK 122/7)” örneğinde “ķavat” sözcüğü ile isim tamlaması oluşturularak, bu kelime grubu yine “ķavat” sözcüğünü niteleyecek şekilde kullanılmıştır.

“**Yigidüm big yigidüm**, pādişahlar Tañrınun kölkesidür, pādişahına ‘āsi olanun işi rast gelmez, aru köñülde pas olsa şarap açar, sen gideli hanum arķuru yatan ala tağların avlanmamışdur, ava bingil köñlün açılsun didi. (DKK 218/12)” örneğinde ise araya bir sıfat girmiştir. İlk örnekte sondaki sözcük isim tamlaması ile pekiştirilirken, ikinci örnekte baştaki sözcük sıfat tamlaması ile pekiştirilmiştir.

“aya men tigüçi **mini sav mini**

ölümke anungıl yanur ked sini (KB 611/ 6168)”

“ata pendini sen **katıg tut katıg**

kutadğay künün birge künde tatıg (KB 174/568)” gibi araya çekimli bir fiil giren örneklerde ise pekiştirme, baştaki ve sondaki sözcüklere eşit olarak dağılmaktadır.

2. Eş Anlamlı Sözcüklerin Tekrarıyla Oluşan İkilemeler

Eş anlamlılık kavramı eskiden beri çok tartışılan bir konudur. Hemen hemen bütün dilciler, aynı dil içerisinde eş anlamlılığın söz konusu olamayacağı kanısındadır ki; Doğan Aksan'a göre “Başka başka dillerde bile tam olarak aynı anlamı verecek sözcükler bulmak zordur.” (Aksan, 2000)

Vecihe Hatiboğlu da Aksan ile aynı görüşü benimsemektedir. “Eşanlamlı sözcüklerdeki anlam eşitliği bütünüyle görece ‘itibarî’ dir. Matematik bir eşitlik ileri sürülemez. Bir dilde, eşanlamlı görünen sözcüklerin hemen hepsi, her anlamda birbirinin yerini tutamaz ve her yerde eş değerde olamaz. Eşanlamlı sayılan sözcüklere aynı ek getirilince de, birbirine eşit olmayan çeşitli anlamların ortaya çıktığı görülür.” (Hatiboğlu,1970:339)

Ahmet Cevat Emre de bu görüşü desteklemekte ve “...öyle ki bunların hepsi değil, ikisi bile tastamam eşanlamlı tutulamaz. Bunlar bir kavram ailesi teşkil ederler: evler gibi, bütün anlamca yakın varlık ve kavramların isimleri zihinde aile halinde kümelenir.” (Emre, 1945: 55-56) demektedir.

Taradığımız eserlerde sayıca oldukça fazla olan yakın anlamlı sözcüklerin tekrarıyla oluşan ikilemeler arasında tespit ettiğimiz bazı ikilemeler bizi, eş anlamlı ve yakın anlamlı ikilemeler ayırımına gitmeye zorladı. Gerek yabancı dillerden girerek Türkçe bir sözcüğün yakın anlamlı karşılığı durumuna geçen gerekse Türkçe sözcüğün yakın anlamlısı olarak kullanılan sözcük çiftlerinden bir kısmı zaman içerisinde anlam bakımından neredeyse eş değer duruma gelebilmektedir. İnceleme sırasında Orhun Abideleri'nden itibaren "yabız yablaq: OA 71/12, arqış tırkiş: OA 66/13" gibi eş anlamlı olduğunu düşündüğümüz örneklerle karşılaşmaya başladık. Bu tür örneklerin Uygur Türkçesi Devrinde ve özellikle Osmalı Türkçesi Devrinde sayıca arttığını tespit ettik.

Doğan Aksan da "Gerek dilimizde, gerekse başka dillerde bugün, yerli kelimeler arasında, birbiriyle aşağı yukarı eş değerli duruma gelmiş ögeler gerçekten seyrekler." (Aksan, 1974:2) derken sayıca az olsa bile eş değerli duruma gelmiş ögelere aynı dilde de rastlanabileceğini ifade etmektedir. Tespit ettiğimiz örnekleri incelediğimizde ikilemeyi oluşturan sözcüklerin geçmişte farklı anlamları ifade ettiklerini; ancak zamanla anlamca eş değer duruma geldiklerini gördük. Aksan, bu durumun o dilin köklerinin eskiye dayandığına delil gösterilebileceğini belirtmektedir (Aksan,1974:13).

Bu gruptaki ikilemelerden bir kısmı şunlardır:

ağla- sıqla-: DKK 99/8

'aql uş: DKK 99/19

Allah Tanrı: DKK 76/3

arığ pāk: NF 58/18

arqa yülek: KB 26/90

av şikār: DKK 216/24

ay- ti-: KB 490/4903

bit- tüken-: KK 46/7, Yb. 69/5, MH 12/4

cenk ve şavaş: DKK 94/8
çav kü: KB 60/458
çerig sü: KB 247/2333
di- söyle-: DKK 202/7
em sem: DLT c. I, 407/28
er sü: KB 247/2334
erk türk: KB 514/5151
geyim kiçim: DKK 205/10
giyim kuşam: MH 180/11
hîle ve dastân: NF 270/6
ig toğa: KB 593/5979
ig 'illet: NF 231/25
kaznak hazine: KB 550/5542
keçim ton: KB 477/4773
kenar köşe: KK 96/12
kılık kıyafet: Yb. 44/14, KK 66/11
kök tãnri: İKDP 39/2
küreşçi pehlevân: GT 37/22
kü çav: KB 26/87
pend u naşîhat: GT 142/10
per-ü bâl: FD 86/26
pehlevân kuvvetli: GT 100/3
peşîmân nedâmat: NF 12/13
saklık oduğluk: KB 58/440
sulh 'ehd: NF 35/4
şekl ü şemâil: FD 175/3
şerîk ortak: NF 58/21
şin şadman: DKK 105/16
t adı daya: DKK 234/ 32
telim türüg: KB 459/4574
tekine tüşüne: DKK 138/5
teşviş ü mekr: FD 119/7

til köñül: KB 22/53
tonga alp: KB 8/ 51
toy düğün: DKK 243/5
ulug bedük: DB 110/60, ÇB 111/5
yabız yablaq: OA 71/12
yagı yavlak: FK 98/12, KİP 101/25
yagısız yavlaksız: ŞİP 106/6
yölekim toqum: KB 479/ 4794
yüksek ędiz: KB 499/4998
zārılıq eyle- aqla-: DKK 108/2

3. Yakın Anlamlı Sözcüklerin Tekrarıyla Oluşan İkilemeler

Yakın anlamlı iki ayrı sözcüğün yan yana tekrarlanmasıyla oluşan ikilemelerdir. Taradığımız eserlerden elde ettiğimiz fişlerde sayı bakımından en büyük yekûnu yakın anlamlı sözcüklerin tekrarıyla oluşan ikilemeler tutmaktadır. Tespit ettiğimiz 2153 ikilemeden 1035'i bu kuruluştadır. Buraya bunlardan bir kısmını almakla yetindik.

açıl- sečil-: KB 555/5595
açmak suvsamak: ŞİP 106/29
adaş qoldaş: KB 187/1698
adaş qadaş: KB 466/4649
adaşlı qadaşlı: KB 350/3485
adlı sanlı: MH 67/1
ağra seçe: KB 351/3500
ağı barım: KİP 101/29
ağı çuz: KB 107/902
ağı qaznaq: KB 121/1034
aqla- sıqla-: DKK 99/8
āh u figan: FĐ 101/14

alķu tükāti: İKDP 24/12
alp atım: ŞİP 106/5, KB 214/1961
alp bahatūr: NF 105/26
alp alpagut: MB 112/13
altun kümüş: OA 65/20, KB 63/ 479, NF 46/22, GT 159/2
arığ süzük: KİP 101/31
arığ turug: KİP 101/41
arıl- sarıl-: DLT c. II, 123/11
arış arığ: İnanç 96/2
arzu tilek: KB 29/122
asl ü nesep: FD 189/7
atı çavı: KB 605/6108
at kü: OA 71/8
at ün: KB 186/1692
bağ u bustān: GT 2/22
bedüklük uluğluk: KB 530/5324
behçet ü behâ: FD 9/23
belgü nişan: KB 169/1522
beti benzi: MH 169/2
bilge bügü: KB 551/5551
bulga- telge-: DLT c. III, 291/2
bütün çın: KB 204/1863
canlığ tirig: KB 600/6056
cedd ü cehd: GT 145/12
cemād cānsız: NF 149/17
cevr ü cefâ: GT 147/11, FD 20/14
çap- yağmala-: DKK 118/10
çın bütün: DLT c. I, 398/13, KB 287/2744
çın köni: KB 521/5230
çoğı çamı: DLT c. III, 234/16
dert ü gam: FD 210/14
dōst yārān: NF 124/17

dügün dirnek: DKK 228/13
eb barq: OA 83/28
eçüm apam: OA 67/14
ed tavar: ŞİP 106/ 4, FK 98/24
edgü köni: KB 507/5084
egil- tönit-: KB 645/6532
esen inç: KB 213/1948
esân tükâl: İKDP 21/14, IB 94/15, KİP 101/13
eş tuş: İKDP 37/4
ev barq: Mİİ 92/62, KB 456/4545
ew barq: DLT c. I, 348/25, NF 57/15
ewür- tewür-: DLT c. II, 81/24
feryâd u figan: FD 130/27
gam u derd: FD 42/17
görklü maḥbub: DKK 185/25
gözel yaḥşî: DKK 118/3
güft ü gû: FD 55/4
güllük gülistanlık: Yb. 78/11
ḡân-u-mân: GT 31/7, FD 111/8
hâr-u has: FD 47/22
hâr u hâşâk: FD 76/13
hâs ü hâşâk: FD 132/2
ḡava arzu: KB 149/1315
hava vü heves: FD 161/11
ḡile al: KB 249/2356
ḡile itig: KB 135/1183
hurmet ağırlık: KB 498/4996
ḡürmet u ‘izzet: NF 36/23
iḡsân u ‘aḡ â: GT 80/3
ilig törüg: OA 69/22
inç esen: KB 390/3876
ingen üküş: NF 37/1

iş güç: MH 105/3, Yb. 63/3
iş küç: OA 68/16
iş küdük: DLT c. I, 391/1
iş tuş: KB 64/500
işret u ayş: FD 45/12
işve vü nâz: FD 144/7
‘izzet hürmet: NF 281/31
kadr ü kıymet: FD 59/4
kakılğan sokulğan: DLT c. I, 520/26
kap kaçak: Yb. 131/27
karga- arka-: DLT c. I, 284/1
karga kuzgun: DKK 88/7
kargış söküş: KB 491/4915
karı yaşlıg : Ağıt 100/7
karma karışık: KK 121/12, Yb. 35/25
katıl karıl: KB 343/3405
kavum kabile: DKK 100/13
kavuma kardaşa: DKK 135/13
kerrât merrât: GT 60/13
keyd hîle: NF 32/1
kılķ kılınç: KB 69/546
kivçak kov: KB 277/2639
kiv kut: KB 122/10458
kiç uzun: KB 220/2031
kin yıpar: Sevgili 90/16
kirām ve i’zāz: NF 113/30
kol bud: DKK 87/21
kolu kanadı: Yb. 195/9
kork- ürk-: NF 12/31
korkınç ayınç: ŞİP 106/23
korku saķınç: KB 610/6156
köni çin: KB 103/863

köni tüz: KB 193/1759
kürk mengiz: ÇB 111/ 4
kul karavaş: DKK 71/33
kul küñ: KB 345/3435
kul halayık: DKK 150/18
kur- yuw-: DLT c. III, 62/5
kuş kuzgun: IKDP 11/4
kut iqbāl: KB 9/65
kut kıv: FK 99/45, KB 436/4337
küç küsün: ÇB 111/16
küçlüg toña: KB 535/5381
küñ kul: OA 70/13
küven- sevin-: KB 25/81
küvez kür: KB 130/1125
küy- piç-: DKK 75/20
luğ f tağı kerem: NF 7/26
māl ü genc: GT 84/10
māl ü menâl: FD 184/3
māl u mülk: GT 88/1
māl tavar: NF 47/24
mekr ü hîle: GT 161/3
mihnet ü gam: FD 165/7
murada maqşuda: DKK 233/27
nâle vü figan: FD 119/34
nâle-i zâr: FD 31/8
nâm-u neng: FD 56/20
nam ü nişan: FD 56/20, MH 110/17
neñ hazine: KB 136/1189
neñ tavar: KB 63/485
neng-ü nâm: FD 56/14
oğuğ sağ: KB 238/ 2236
oğ ya: KB 364/ 3623, GT 148/18, NF 23/31

oķçı yaçı: KB 448/4458
oldruğ turuğ: KB 272/2588
orun maķām: NF 10/36
ot ağu: KB 95/779
oynay küle: GT 148/ 4
ödür- ağır-: KB 53/385
ög bilig: KB 311/3025
ögir- sebin-: OA 77/6
ögrüç sevinç: DB 110/10
öt sav: KB 172/1548
özene bezene: KK 53/8
öz kentü: FK 98/5
'özü ü niyāz: GT 57/27
piç ü tâb: FD 50/1
sab ötüg: OA 85/ 6
şabr u ķana'at: GT 88/14
şabrı ķararı: NF 58/39
sabr u sebât: FD 126/7
sabr u tâķat: GT 63/8
sağ esen: DKK 100/6
sağ salim: KK 299/27
saķınç ķadęu: KB 176/1587
salām ve durūd: NF 274/9
salkım saķak: MH 61/9
sansız öküş: DB 110/52, ÇB 111/2
sansız sağışsız: GT 2/6
sansız tümän: İKDP 11/5, KİP 101/1
sarıl- arıl-: DLT c. II, 123/11
şavaş- dögiş-: DKK 194/26
şavaş- uruş-: DKK 92/12
ser- ir-: KB 646/6543
sevin- kıvan-: DKK 185/22

sığta- yoğla-: OA 67/26
şığın geyik: DKK 95/20
sıgun kiyik: IB 95/60
sıgun muyğağ: KB 25/79
sındırıp yırtıp: GT 22/19
silkim sepük: KB 461/4599
sim ü zer: FD 184/25
sök- āzārla-: NF 11/11
söz sav: KB 153/1358
suçıdı bukrıdı: DLT c. III, 279/9
şureť beđiz: KB 19/20
şehd ü şekker: GT 95/26
tac taht: DKK 116/18
ť āĝi bāĝī: GT 45/24
taluy öğüz: İKDP 17/11, Mİl 93/79, KİP 101/ 9
tarumar: Yb. 185/16
tatĝı süçig: KB 644/6525
tatiĝ talıĝ: DLT c. I, 408/9
tavar neñ: KB 154/1368
tegür- ilet-: KB 415/4115
tehdīd u tefzī: NF 10/20
tewşel- üşel-: DLT c. II, 235/20
tezgingen yörigen: NF 83/ 9
tirgü yıĝĝu: KB 548/5513
tod uçuz : ÇB 111/18
tüp aşlı: KB 9/57
tüp tözin: KB 387/3849
tüş tüşüg: KB 440/4373
tüzil- süzül-: KB 589/5951
uķuşlı biligli: KB 37/215
ul түp: KB 65/506
ulug bedük: DB 110/60, ÇB 111/5

uluğluk bedüklük: KB 515/5169
ur- tokı-: DLT c. III, 268/13
urış kırış: NF 50/ 4
urış döğış: DKK 172/13
uruğluğ tarığlığ: KB 451/4496
uruğum şağasım: NF 35/30
uruş tokuş: DLT c. I, 12/17
uzun kiç: KB 197/1796
ülgüsüz sansız: DB 110/16, Mİİ 91/28
ür keç: İKDP 41/8
yağşı ğub: DKK 177/14
yak yawuk: NF 20/4
yak yağuk: KB 150/1327
yalan yanlış: MH 97/9
yaralı bereli: MH 34/7
yaratđan törütgen: KB 4 /2
yarım yamalak: KK 23/7, Yb. 210/27
yaru- yaşu-: DLT c. III, 89/8
yat baz: KB 341/3379, DLT c. III, 148/22
yatak yorgan: Yb. 208/19
yel- yöğür-: FD 165/17
yığ kin: KB 652/6625
yığ yıpar: ŞİP 107/5
yığışdır- düşişdür-: DKK 115/24
yılan çadan: KB 631/6379
yıldırığ adđır: KB 563/5676
yılkı şara: NF 146/17
yigit cılasun: DKK 78/17
yigü içğü: KB 67/524
yinçü yakut: KB 513/5142
yir sub: OA 70/9
yoğçı sığıtçı: OA 67/26

yok ıgany: OA 66/21
yolçı yirçi: Mİİ 91/23, KİP 101/28
yori- sına-: KB 93/764
yk ydeyi: KB 650/6602
zer  sım: GT 143/10
ziyb  ziynet: FD 174/1

4. Zıt Anlamlı Sözcüklerin Tekrarıyla Oluşan İkilemeler

Bu gruptaki ikilemeler, birbirinin zıddı olan iki sözcüğün tekrarlanmasıyla oluşmaktadır. Fişlediğimiz eserlerde çok sayıda zıt anlamlı sözcüklerin tekrarıyla oluşan ikilemeler vardır. Bu konuda zıt anlam fikri ortaya konurken bazı yanılmaların ortaya çıktığını biliyoruz. Zıt anlamlılık ancak bir dilin öz sözcükleri arasında ortaya çıkıyorsa bu adla anılabilir. Türkçe bir sözcüğün zıt anlamlısının bir başka dildeki karşılığı, Türkçe sözcüğün zıddı değildir. Örneğın “ak” ve “kara” sözcükleri Türkçede zıt anlamlı sözcük çiftleri iken; “ak” ın zıddı olan “kara” sözcüğünün Arapça karşılığı “siyah”; Türkçedeki “ak” sözcüğünün zıddı değildir. O hlde zıt anlamlılık ancak bir dilin öz sözcükleri arasında ortaya çıkabilir. Elimizdeki rnekler bu yargıyı desteklemektedir.

Türkçede zıt anlamlı sözcüklerin tekrarıyla oluşan ikilemeler yaygın olarak kullanılmaktadır. Öyle ki bazı metinlerde farklı zıt anlamlı sözcük çiftleriyle kurulan; fakat aynı anlama gelen “gece kn, tn kn, leyl nehr” gibi ikilemeler bulunmaktadır. Taradığımız eserlerde bu kuruluştta 244 ikileme tespit ettik. Bunlardan bir kısmı şunlardır:

a tok: KB 306/ 2961
aıgılı todugılı: KB 368/3663
aıg süçig: KB 455/4531
asık tosık: OA 66/15

ädgü yawlak: İKDP 25/10
ağır uçuz: KB 292/2802
ağırlık uçuzluk: KB 378/3762
aklu karalu: DKK 78/15
alım birim: KB 456/4539
alış bəriş: DLT c. I, 62/15
almağ satmağ: NF 159/12
alt üst: GT 86/15
ana baba: MH 181/25, Yb. 83/6
analık babalık: Yb. 52/29
art yış (yokuş iniş): DLT c. III, 4/11
arz u semâ: FD 10/20
ata ana: GT 32/20
avvalıdın âhiringâ: NF 47/24
az ya da çok: KK 434/13
az öküş: KB 593/5983
başdan ayağa: FD 76/6
başındın adaķınğa: NF 240/25
birür hem alır: KB 86/694
bugün yarın: DKK 88/1
cüz ü kül: FD 98/20
çıgay bay: KB 363/3617
çın yalğan: KB 582/5873
doğru-yanlış: KK 380/7
dostlık düşmenlik: DKK 244/8
dün ü gün: FD 60/7
dünlü günlü: DKK 229/27
edgü asıg: KB 288/2756
edgü isiz: KB 39/235
edhgü yawlak: DLT c. I, 432/23
eğri köni: KB 483/4840
ên yok (iniş yokuş): DLT c. I, 49/18

erkek ve tişi: NF 228/8
er  atun: NF 86/35
 erte ke e: NF 277/13
eyg  yam n: GT 106/2
 am u ş adi: GT 157/11
gel ki : DKK 212/14
gelen giden: DKK 229/1
geliml  gidiml : DKK 94/18
gice g nd z: DKK 117/17
ırak yakın: NF 76/26
i  taş: OA 67/4, KB 18/11
inişli  ıkışlı: KK 197/1
isigli so ıklı: KB 464/4629
is(s)i savu : GT 132/17
isiz e   : KB 40/244
iyi k t : KK 263/20
kahr u l tuf: FD 10/23
 aralı  r n l : KB 640/6492
ke e ta ı k nd z: NF 245/24
ki e k nd z: GT 40/14
ki ig ya ulu : KB 194/1768
ki in  n d n: KB 19/18
kir  hem  ı a: KB 77/609
kiriş hem  ıkış: KB 586/5913
kondı k  di: DKK 94/15
konar kalkar: DKK 88/7
 orklı  alplı : KB 244/2292
k   r  konturu: IB 94/34
k k den yirge: GT 175/33
k ni e ri: KB 98/808
leyl   neh r: GT 122/27
m n erdem: KB 68/533

nîk ü bed: FD 191/17
oğul kız: KB 133/1163, GT 72/10, NF 4/35, DKK 78/3
oğulça kızça: ŞİP 107/14
ölüp tirilmek: NF 159/5
ölü diri: DKK 131/19
öğdin kidin: KB 320/3132
öğtin kidin: İKDP 17/7
örüki kodıki: FK 59/59
öte beri: MH 144/27, KK 315/14
redd ü kabûl: GT 35/29
rûz u şeb: FD 23/2
sağlu sollu: DKK 161/14
sâir ü sâbit: FD 104/22
sir taķı âşikâr: NF 281/35
soğuk veya sıcak: MH 82/21
ser ü pâ: FD 145/20
su'âl taķı cevâb: NF 156/21
subh u şâm: FD 84/6
şâm-u seher: FD 39/15
taşı hem içi: KB 278/2657
tirig ölgü: KB 556/5607
toğardın batarka: KB 372/3706
toğ- öl-: KB 35/182
tün kün: KB 21/39, NF 14/10, GT 17/17
tünle küntüz: KB 93/760, KİP 101/7, DB 110/24
tünli künli: GT 85/19
tünür büşük: İKDP 42/13
uluğ kiçig: KB 64/500, NF 75/26, İKDP 44/7
üstün altın: ÇB 111/12, PKT 113/ 6, FK 99/58
vâr yok: FD 39/4
yâhşı yaman: GT 23/27
yakın hem yağuk: KB 98/817

yakınlık yağıkluk: KB 638/ 6468

yalğan çın: KB 582/5873

yalğan köni: İKDP 58/10

yâr ile agyâr: FD 105/ 7

yarım ya yitim : KB 460/4585

yaş kırı: KB 202/1849

yer takı kök: NF 49/7

yer tənri: İKDP 13/8

yerli kökli: NF 7/1

yıraq ya yakın: KB 466/4649

yir kök: KB 4/3

yirke tegrike: FK 99/62

yok barıg: KB 393/3899

yok-u vâr: FD 209/12

yokluğ varlıg: FD 80/14

zâif ve kavî: NF 228/8

zîr ü zeber: DKK 213/6

zişt ü hûb: FD 191/21

5. Olumlu-Olumsuz Sözcüklerin Tekrarıyla Oluşan İkilemeler

Bu tür ikilemelerde, olumlu sözcük olumsuz sözcükten önce gelmektedir.

açar açmaz: Yb. 46/29

alır almaz: Yb. 40/1

anlar anlamaz: KK 213/17

arığ ya arıgsız: KB 100/831

atar atmaz: KK 78/19, MH 77/21, Yb. 78/19

başlar başlamaz: KK 108/9

belli belirsiz: KK 27/2
biligli biligsiz: KB 210/1923
bulur bulmaz: KK 239/19
canlı cansız: MH 50/20
çıkır çıkmaz: KK 37/35
delirmek-delirmemek (açmazı): KK 405/22
dinsizi dindarı: KK 50/33
durur durmaz: Yb. 116/26
duyar duymaz: Yb. 91/12
gelir gelmez: MH 48/4, KK 136/3
gezdirir gezdirmez: Yb. 218/32
görür görmez: KK 116/ 31, Yb 54/18
hırlı hırsız: KK 278/5
ilişir ilişmez: Yb. 199/23
indirir indirmez: Yb. 131/ 25
ister istemez: KK 219/ 2
kalır kalmaz: Yb. 121/ 21
kalkar kalkmaz: Yb 180/2
kapanır kapanmaz: KK 32/ 33
karşılşır karşılaşmaz: KK 250/14
kerem keremsiz: GT 29/12
körklüg ya körksüz: KB 362/3609
ne olur ne olmaz: Yb. 150/18
okur okumaz: KK 56/ 3
sever sevmez: KB 207/1898
suçlu suçsuz: KK 278/5
uğuşluğ uğuşsuz: KB 210/1923
uyanır uyanmaz: KK 11/ 35
varır varmaz: KK 72/20, Yb.114/7
yarağlığ yarağsız: KB 238/2236
yazuklu yazuksuz: KİP 101/21

6. Biri Anlamalı Diğeri Yakıştırma Sözcüklerin Tekrarıyla Oluşan İkilemeler

Bu tür ikilemelerde birinci sözcük mânâlıdır, ikilemenin mânâsı bu sözcük doğrultusundadır.

apar topar: KK 428/20
bakkal çakkal: KK 133/6
cici bici: DKK 185/10
çarpık çurpuk: KK 330/13
çöp çep (kişiler): DLT c.I, 318/18
dosya mosya: KK 270/29
hayal meyal: MH 71/17
herze merze: DKK 222/26
hoş beş (et-): Yb. 66/22
kaba saba: KK 173/28, Yb. 106/30
kana kına (batur-): DKK 132/4
kargacık burgacık: KK 186/10
saçma sapan: KK 368/28, Yb. 203/28
yırtık pırtık: KK 322/4, Yb. 95/11

7. İkisi de Yakıştırma Sözcüklerle Yapılan İkilemeler

allak bullak: KK 292/22
çar çur: DLT c.I, 323/20
çübür çebür: DLT c.I, 363/7
hokus pokus: KK 73/3
ıvır zıvır: KK 142/22
süklüm püklüm: MH 36/20
yamrı yumrı: DKH 234/32

8. Yansıma Sözcüklerin Tekrarıyla Oluşan İkilemeler

“Tabiattaki sesleri yansıtmaya yönelen, bu bakımdan dilin kabul ettiği ses birleşimiyle gösterilen, arasında yakın bir bağ bulunan, dolayısıyla oluşması bir sebebe dayanan dil birlikleri.” (Korkmaz, 1992:170) olarak tanımlanan ve en doğal anlatım araçlarından olan yansımalar, değişik dillerde değişik şekiller almaktadır. Yansıma sözcüklerle kurulan ikilemeler zarf, sıfat, ünlem ve ad olarak görev yaparlar. Genellikle yansıma sözcüklerle aynen ikilemeler oluşturulmaktadır.

Aşağıdaki örneklerde zarf olarak karşımıza çıkan ikilemeler, bağlı bulundukları fiili anlam bakımından tamamlayan yansıma sözcüklerle kurulmaktadır.

- arğap arğap (yihıl-): DKK 150/3
- bam bam (çık-): DKK 148/17
- bön bön (bak-): Yb. 36/27, MH 64/5
- cayır cayır (yan-): KK 291/26
- cıyak cıyak (bağır-): Yb. 97/20
- çap çap (ye- vb.): DLT c. I, 318/12, DKK 12/2
- çar çar (yağ-): DLT c. I, 324/12
- çars çars (ur-): DLT c. I, 348/13
- çat çat (ur-): DLT c. I, 320/7
- çın çın (öt-): KK 79/28, MH 88/7
- dın dın (kafa şişir-): KK 40/1
- güm güm (vurul-): Yb. 177/13
- fıldır fıldır (oyna-): KK 68/31
- hüngür hüngür (ağla-): Yb. 76/24
- kâh kâh (gül-): DLT c. III, 118/2
- kars kars (aya yap-): DLT c. I, 348/19
- kaş kaş (gül-): DKK 128/12
- kürt kürt (ye-): DLT c. I, 343/1

küt küt (solumaya başla-): DKK 189/31, KK 370/22, Yb. 79/21
pat pat (dağıl-): Yb. 218/11
sur sur (öp-): DLT c. III, 122/3
şap şap (ye-): DLT c. III, 145/23
şar şar (yağ-): DLT c. I, 324/10
tak tak (vurul-): Yb. 109/21
tap tap (ur-): DLT c. III, 145/6
tok tok (vur-): Yb. 54/26
tus tus (ur-): DLT c.I, 329/19
vef vef (üren): DKK 102 /11
yap yap (girü dön-): DKK 122/15
zak zak (öt-): DLT c. I, 333/16
zap zap (bar-): DLT c. I, 319/2
zâr zâr (yığla-): NF 9/2

Şu örneklerde ise yansıma sözcüklerle oluşan ikilemeler yardımcı fiille birleşerek “isim + yardımcı fiil” kuruluşunda birleşik fiil oluşturmaktadır.

böng böng (et-): DLT c.III, 354/22
buldur buldur (êt-): DLT c. I, 456/24, DKK 107/20
çâk çâk (et-): FD 26/7
çaldır çaldır (et): DLT c. I, 452/3
çars çars (et-): DLT c. I, 348/13
çığıl çığıl (et-): DLT c. I, 393/8
çinğil çinğil (et-): DLT c. III, 366/4
çigir çigir (et-): DLT c. I, 363/22
çuf çuf (et-): KK 338/18
eç eş (et-): DLT c. II, 282/5
güv güv (et-): DKK 238/30
hoç hoç (et-): DLT c. II, 282/2
şap şap (et): DLT c. III, 145/23
tah tah (et-): DLT c. I, 19/15

tın tın (et-): DLT c. II, 28/9
tikir tikir (et-): DLT c. I, 361/24
tok tok (et-): DLT c. I, 332 /23

Elimizdeki fişlerde ikilemenin anlamını daha da pekiştirmek için aynı yansıma sözcüğün fiil olarak kullanıldığını görüyoruz:

çatır çatır (çatla-): Yb. 51/1
gürül gürül (gürülde-): KK 23/24, MH 50/29
hop hop (hopla-): Yb. 103/29
kıpır kıpır (kıpırdan-): KK 66/31
parıl parıl (parla-): Yb. 145/31
siğ siğ (siğle-): DKK 102/18
tir tir (titre-): Yb. 58/12, KK 349/9
yalap yalap (yalabı-): DKK 24/197
yıldır yıldır (yıldır-): DKK 207/28

Aşağıdaki örneklerde bu tür ikilemeler sıfat olarak kullanılmıştır.

gümbür gümbür (naçaralar): DKK 114/5
fıkır fıkır (oyun): MH 70/2
hımhım (adam): MH 99/23
ışıl ışıl (oda): KK 142/22
kıpır kıpır (surat): KK 168/6

Yansıma sözcüklerden oluşan ikilemelerin, ünlem olarak görev yapmasıyla ilgili örneklerimiz şunlardır:

çın-çın : KK 40/1
ha ha: Yb. 206/10
heç heç: DLT c. I, 321/18
op op: DLT c. I, 34/19

öpöp: DLT c. I, 43/9

pa pa: Yb. 206/14

tuşu tuşu: DLT c.III, 224/14

tükü tükü: DLT c.III, 229/16

uşuş: DLT c. I, 36/23

Farklı yansıma sözcüklerle de ikileme kurulmaktadır. Bu tür ikilemelerden kalıcı isimler oluşmaktadır.

çat pat: KK 171/19

çığıl tığıl (et-): DLT c.I, 393/8

gürültü patırtı: KK 203/16

hırgür: KK 88/1

ofla- pofla-: MH 114/12

şipşakçı: KK 287/18

tik tak: KK 241/22

zikzak: KK 78/33

8.1. Yansıma Sözcüklerle Kurulan İkilemelerde Ses Düzeni

Yansıma sözcüklerle kurulan ikilemeler, ya sözcüğün aynen tekrarına ya da ikilemeyi oluşturan ilk sözcüğün yapı ve ses bakımından kendisini andıran bir sözcükle tekrar edilmesine dayanır. İkilemeyi oluşturan ve sesleri değişebilen ikinci öge, anlam bakımından ilk öge ile uyumlu olmalıdır. Birbiri ardınca yapılan hareketlerden birinin çıkardığı sesin ötekinden az farklı oluşu, ikilemenin ikinci parçasındaki ünlünün değişmesini gerektirmiştir. İkilemeyi oluşturan ilk sözcük kalın ünlü alıyorsa, ikinci sözcüğün ünlüsü “u”, ince ünlü alıyorsa “ü” olur. İkinci hecede “o” yerine “u” ünlüsünün bulunmasının sebebi, Türkçe kelimelerde birinci hece dışında geniş-yuvarlak “o, ö” ünlülerinin bulunamayışıdır. Hamza Zülfikar, ikinci sözcükteki bu ünlü değişikliğini “*ilk ünlünün tabii*

sesin gerçek karşılığı, ötekinin onun yankısı durumunda” olmasıyla açıklamıştır (Zülfikar, 1995: 26).

bart burt (tut-): DLT c. I, 341/7
çağ çuğ (et-): DLT c. III, 128/1
çak çuk (et-): DLT c. I, 333/10
çalk çulk (kıl-): DLT c. I, 349/8
danğ dunğ (et-): DLT c. III, 357/14
kağ kuğ (et-): DLT c. III, 128/13
kar kur (et-): DLT c. I, 324/14
karç kurç (ye-): DLT c. I, 343/8
karı kırı: DLT c. III, 223/11
kart kurt (et-): DLT c. I, 342/19
sart surt (kıl-): DLT c. I, 342/7

8.2. Yansıma Sözcüklerden Oluşan İkilemelerde Yapı Özellikleri

Yansıma sözcükler “+ (I) l, + (U) l, + (I) r, + (U) r” ekleriyle genişletilerek de kullanılmaktadır. Bu eklerin kullanılmasıyla yapılan ikilemeler cümlede genellikle zarf olarak görev yapmaktadır:

apul apul (yori-): DKK 142/1
bangır bangır (bağır-): MH 64/10
böğür böğür (ağla-): Yb.104/9
cayır cayır (yan-): KK 36/18
çatır çatır (çatla-): Yb. 51/1
çığıl çığıl (et-): DLT c. I, 393/ 8
çınğıl çınğıl (et-): DLT c.III, 366/4
gürül gürül (gürülde- vb.): KK 23/24, MH 50/29
fırıl fırıl (dön-): MH 93/34
fısıl fısıl (konuş-): MH 29/5
fışıl fışıl (sözleş-): DKK 106/16

fıkır fıkır: MH 70/2

küpür küpür (çal-): DKK 240/29

lıkır lıkır (iç-): Yb.156/32

mırıl mırıl (oku-): Yb. 37/30

mışıl mışıl (uyu-): KK 62/12

parıl pırıl (yan-): MH 61/17

pırıl pırıl (kayıp ak-): MH 89/32

püfür püfür (gez-): MH 48/3

şakır şakır (ak-): KK 382/29

şıkır şıkır (aydınlık ol-): KK 432/31, MH 177/22

takır takır (et-): DLT c. I, 361/21

tıkır tıkır (dik-): KK 74/36

tikir tikir (et-): DLT c. I, 361/24

vızır vızır (işle-): KK 13/36

Yansıma sözcüklerin “+ (I) ş, + (U) ş” ekleriyle genişletilmiş şekilleri de vardır.

tıpış tıpış (eşin-): Yb. 112/31

Yansıma sözcüklere getirilen “+dA,+lA” isimden fiil yapma ekleriyle türetilmiş ikilemeler yaygın olarak kullanılmaktadır. Bu eklerden “+dA” eki türemiş yansıma sözcüklere (şırılda-, fıkırda-), “+lA” eki ise doğrudan köke (çatla-, patla-) getirilmektedir. “+ (I) l, + (U) l ; + (I) r, + (U) r” ekleriyle oluşmuş yansıma sözcüklere, ses benzerliği nedeniyle “+lA” eki getirilememektedir. Bu ek yerine, eklendiği sözcükteki türetme ekinin son sesine uyan “+dA” eki getirilmektedir. Bu ekin “+tA” şeklinin kullanıldığı örneklerle rastlayamadık.

mırıldana mırıldana (yaltaklık et-): MH 69/22

takırdata takırdata (oyna-): MH 43/18

9. İlâveli İkilemeler

Bu tür ikilemeler, sözcüğün başına ilâve bir unsur getirilmek suretiyle yapılmaktadır. Bu ilâve unsur, ya sözcüğün başına getirilen tek bir /m/ sesinden ya da bir veya iki heceden ibarettir. İlâveli ikilemelerin bu kuruluş özellikleri aşağıda gösterildiği gibidir.

9.1. /m/ sesinin sözcük başına getirilmesiyle oluşan ilâveli ikilemeler

Bu tür ikilemelerde, /m/ ilâve sesi, ünlü ile başlayan sözcüklerde doğrudan sözcüğün başına, ünsüz ile başlayanlar da ise sözcüğün başındaki ünsüz kaldırılarak o ünsüzün yerine getirilir.

Çalışmamıza konu teşkil eden eserlerden yalnızca Divân-ı Lûgat'it Türk, Gülistan, Dede Korkut Kitabı ve Türkiye Türkçesine ait eserlerde /m/ sesinin ilâvesiyle oluşan ikilemelere rastlayabildik. Bu durum, /m/ ilâve sesiyle kurulan ikilemelerin genellikle konuşma dilinde kullanıldığının göstergesidir.

Vecihe Hatiboğlu bu tip ikilemelerde bir başka sesin değil de /m/ sesinin tercih edilmesiyle ilgili olarak “Türkiye Türkçesinde aslında Türkçe olan sözcükler /m/ sesiyle başlamaz. Buna göre Türkçede /m/ ile başlayan bir sözcük bulunmadığından, ikilemede sözcükler arasında herhangi bir karışma söz konusu olamaz. ” (Hatiboğlu, 1971:21) demektedir ve Türkçedeki kuralların mantığına da dikkat çekmektedir. Hatiboğlu, bu sözcük ve pekiştirmenin gereksiz sözcük kullanmadan “vesaire, benzer, ilgili şeyler” anlamını verdiğini belirtmektedir.

Ünlü ile başlayan sözcüklerde /m/ sesinin doğrudan sözcüğün başına ilâve edilmesiyle oluşan ikilemeler

ekmek mekmek: MH 36/14

Ünsüz ile başlayan sözcüklerde baştaki ünsüz atılarak yerine /m/ sesinin getirilmesiyle oluşan ilâveli ikilemeler

çengli mengli: DLT c. III, 379/2

dosya mosya: KK 270/29

kerrât merrât: GT 60/13

hayal meyal: MH 71/17

herze merze: DKK 222/26

Hasan Eren, “İkiz Kelimelerin Tarihi Hakkında” adlı çalışmasında ikiz kelimelerin ikinci kısmının müstakil sözcük olarak da kullanıldığını belirtmektedir. Sözcüğün başına /m/ ünsüzünün getirilmesiyle oluşan ikilemelerde, /m/ ünsüzünün eklendiğini düşündüğümüz ikinci ögenin anlamlı bir sözcük olduğu yolunda örnekler göstermektedir. Eren, “çocuk mocuk” ikilemesinde, mocuk sözcüğünün anlamınının Türk Dil Kurumunun yayımladığı dergide 1. “deve yavrusu, potuk”; 2. “domuz yavrusu” olarak geçtiğini tespit etmiştir. “enik menik” ikilemesinde “menik” sözcüğünün “1. kedi yavrusu, 2. köpek yavrusu, 3. ayı yavrusu, 4. yavru”; “azman mazman” ikilemesindeki “mazman” sözcüğünün “1. üç yaşına girmiş koyun, 2. dört yaşını bitirmiş erkek koyun, 3. dört yaşına girmiş ve burulmuş keçi, 4. iki yaşında toklu, 5. beş yaşında burulmuş koyun” gibi anlamlara geldiğini belirtmiştir. “balak malak” ikilemesindeki ilk sözcüğün anlamı çocuktur; malak sözcüğü ise “1. manda yavrusu, 2. kedi yavrusu, çocuk” gibi anlamlara gelmektedir (Eren,1969:283-286).

Bu durum /m/ ilâve sesiyle yapıldığını düşündüğümüz “çocuk mocuk”, “enik menik”, “balak malak” gibi ikilemelerin yakın anlamlı

ikilemeler olduğunu ortaya koymaktadır. Ancak bu yapıdaki ikilemeler, muhtemelen /m/ li sözcüklerin anlamlı birer sözcüğe karşılık geldiğini bilmeyenler tarafından kopyalanmış ve zaman içinde “kapı mapı, odun modun, televizyon melevizyon gibi” kullanımlar ortaya çıkmıştır.

9.2. Sözcük başına hece eklenmesiyle oluşan ilâveli ikilemeler

Sözcük başına bir veya birden fazla hece ilâvesiyle yapılan ikilemelerde, sözcüklerin ilk heceleri alınır; ünlüyle biten heceler sözcüğe doğrudan doğruya, ünsüz ile bitenler ise sondaki ünsüz atıldıktan sonra /m/, /p/, /r/, /s/ seslerinden uygun olanını alarak sözcüğe ilâve edilir.

Türkçede bu tip ikilemeler başlangıçta sadece /p/ sesi ile yapılmaktaydı. Dilimize yabancı sözcüklerin girmeye başlamasıyla /p/ sesi yeterli görülmemiş; /r/, /m/, /s/ seslerinden de yararlanma yoluna gidilmiştir.

Sözcük başına hece ilâvesiyle oluşan ikilemeler, kaynaklarda çoğu “sıfatlarda pekiştirme” başlığı altında ele alınmaktadır. Bu konu üzerine ilk çalışma, Enver Naci Gökşen’e aittir. Gökşen, çalışmasında şimdiye kadar pekiştirmede kullanılan /m/, /p/, /r/, /s/” ara seslerinin nasıl seçildiğine değinilmediğini, bunların sadece topluca ele alınarak sayılmakla yetinildiğine dikkat çekmiştir. Yazar, seksene yakın örnek üzerinde durarak pekiştirmenin hangi sıfatlara uygulandığını, hangilerine uygulanmadığını, bazı sıfatların hem tek hem de iki heceli ögelerle pekiştirildiğini, metinlerdeki eski şekilleriyle saptamıştır. Gökşen’in incelemesi sonucunda vardığı genel sonuçlar şunlardır:

“1. Pekiştirilecek sözcüğün ilk hecesi sonunda pekiştirme harflerinden /m/, /p/, /r/, /s/ biri bulunursa bu sessiz harf atılarak yerine başka bir pekiştirme harfi getirilmek suretiyle söyleme güçlüğü, dil tutukluğu önlenmiştir:

kır+mızı: kıp+kırmızı

mor: mos+mor

yas+sı: yam+yassı

çıp+lak: çır+çıplak...

2. Pekiştirilecek sözcüğün ilk hecesi sonuna pekiştirme harflerinden ancak zamanla yerleşmiş, alışılmış olanı getirebiliriz. Nasıl ve hangi heceye hangi harfin getirileceğini bir kurala bağlamak mümkün değildir.

3. Bütün asıl ve belirli renk sözcükleri (yeşil, sarı, mor, ak, kara...) pekiştirme harfi aldıkları hâlde bunlar dışındakilerle (kırçıl, boz, alaca...) batılı-yabancı sözcüklerin (gri, tirşe, blö...) eklemeli pekiştirmeleri yoktur.

4. Türkçemizin bir özelliği olan eklemeli pekiştirmeler, doğulu-yabancı sözcüklere de uygulanmıştır:

aşikâr: apaşikâr, siyah: simsiyah, temiz: tertemiz, beter: besbeter

5. Eklemeli pekiştirmesi yapılabilen sözcüklerin karşıt anlamlıları varsa genellikle bunlar da pekiştirilir.

apak-kapkara, bembeyaz-simsiyah, bomboş-dopdolu, dümdüz-yusyuvarlak, kupkuru-yamyas, kıpkısa-upuzun, yusyumuşak-kaskatı...

6. Eklemeli pekiştirmeler, genellikle türemiş sözcüklerden yapılmamaktadır. Diri, yeşil v.b. gibi eki köküne kaynaşmış ve bugün gövde durumundan çıkmış olan sözcükler de bu hükme girmektedir." (Gökşen, 1964:280)

Enver Naci Gökşen'in incelemesinden sonra Mehmet Ali Ağakay da bu konu üzerine eğilmiştir. Ağakay'ın pekiştirmeli sıfatlar hakkındaki görüşleri şöyledir:

“a. Pekiştirmeli sıfat yaparken pekiştirme ögesi meydana getirmek üzere kelimedenden açık olarak alınan ilk heceyi kapatmak için kullanılan ses, büyük bir çoğunlukla /p/ sesidir. Hele sessizlerle başlayan kelimelerde /p/ sesinden başkasının kullanıldığı hiç görülmez.

Pekiştirme ögesi /p/ ile yapılan kelimelerin çeşitleri:

1. sesli ile başlayanlar

ap+acı

ip+ince

ap+ayrı

2. yapılarında dudaksıl ve /s/ yakını /z/,/ş/,/ç/ bulunmayanlar

dap+dar

kap+kara

yep+yeni

3. Bu çeşit seslerin her ikisinden başka bir de /r/ taşıyanlar.

çep(e)+çevre

kıp+kırmızı

sip+sivri

b. /b/ sesi ile başlayan ve yapılarında /s/ yakını ses bulunanların pekiştirmesi m ile yapılır.

bam+başka

bem+beyaz

c. /s/ yakını ses taşıyanların kimisi pekiştirme ögesine /p/, kimisi ise /m/ almıştır. Dil beğenisi /s/ yakını ses taşıyan kelimelerde /p/ ve /m/ yi aynı değerde tutmuştur.

1./p/ sesini alanlar

düp(e)+ düz

kıp+kızıl

yap+yaşıl

şip+şirin

2. /m/ sesini alanlar

dım+dızlak

düm+düz

yem+yeşil

d. Yapılarında dudak sesi bulunup da /s/ yakını ses taşımayanlar /s/ alır.

bas+bayağı

bes+belli

yus+yuvarlak

e. Yapılarında dudaksıl ve /s/ yakını ses taşıyanlar /r/ alır.

çar+çabuk

çır(ıl)+çıplak

ter+temiz” (Ağakay,1954:882)

Bu iki dilcimizin araştırmaları ve dil bilgisi kitaplarındaki kısa bilgiler dışında bu konu hakkında en geniş bilgiyi bize Vecihe Hatiboğlu'nun "Pekiştirme Kuralları" (Hatiboğlu, 1973) adlı çalışması vermektedir.

Hatiboğlu, bu çalışmasında "pekiştirme" konusunu en geniş şekliyle ele almıştır. Hatiboğlu'na göre pekiştirme bir tür ikilemedir. İkilmede genellikle iki sözcüğün belli kurallara göre yan yana getirilerek ikilendiğini veya aynı sözcüğün tekrarlandığını, pekiştirmede ise hecenin ikilendiğini; ama aynı hecenin tekrarlanmasından doğacak sakıncadan kurtulmak için ikilemenin bir pekiştirme ünsüzü aracılığıyla değişik bir biçimde karşımıza çıktığını belirtmektedir.

Pekiştirme ile ilgili kurallar, dilin tarih gelişim süreci içinde, yüzyıllar boyunca şekillenerek kendiliğinden ortaya çıkmıştır. Bu kurallara bağlı kalınarak yapılan bazı pekiştirme sözcükleri zamanla dil beğenisine ters düşerek kulağı zorlayabilir. Örneğin yepyemişil (yap+yaşul) rneği -İlk hecesi ünlü ile biten sözcükler /p/ sesi ile pekiştirilir- pekiştirme kurallarına uygundur; ancak dil beğenisi bu söyleyişi yadırgamış; bu nedenle /p/ sesi ile pekiştirilmesi gereken bu sözcük bugün /m/ sesi ile pekiştirilir olmuştur. Böyle durumlarda yine dilin kendi kendine koyduğu alt kurallar devreye girmektedir. Bunun için, dilde tek bir pekiştirme ünsüzü yeterli görülmemiş; her biri birbirinden farklı özellikteki /m/, /p/, /r/, /s/ ünsüzleri pekiştirme sesleri olarak ortaya çıkmıştır. Vecihe Hatiboğlu, bu dört nszn özelliklerini kitabının "Pekiştirme ünsüzleri" kısmında ayrı ayrı açıklamıştır.

Vecihe Hatiboğlu, özellikle /m/, /p/, /r/, /s/ seslerinin kullanılması'nın nedenini; ancak bu ünsüzlerin Türkçenin ses düzeni içinde bir ayrıcalık yaratarak sözcüklerin öteki seslerini bastırabilme özelliğine bağlamakta ve konuyla ilgili şunları kaydetmektedir:

"... pekiştirme /p/ veya /m/ ya da /r/ seslerinden biriyle yapılırsa, sözcüklerde herhangi bir ses atışması veya st üste aynı sesin

kullanılmasından doğacak sakınca büyük ölçüde önlenir.” (Hatiboğlu, 1973:24) Bu, Türkçenin ses düzeni mantığını göstermesi bakımından önemli bir tespittir.

Hatiboğlu, pekiştirme kurallarını 4 maddede toplamıştır. Biz de elimizdeki fişleri bu maddelere göre şöyle sınıflandırdık:

Birinci Kural: *“İlk hecesi ünlüyle başlayan veya biten ya da sürekli ünsüzlerden biriyle kapanan sözcükler, /p/ ünsüzüyle pekiştirilir.*

a. *Ünlüyle başlayan bazı sözcükler, kaç heceli olurlarsa olsunlar /p/ ünsüzüyle pekiştirilir. İlk heceleri ünlüyle başlayan Türkçe ve yabancı bazı sözcüklerin anlamları pekiştirilmek istenince, ses durumlarına ters düşen /p/ ünsüzü uygun olur. Çünkü /p/ ünsüzü patlayıcı, kesiksiz, süreksiz bir ses verir. Halbuki sözcüklerin başında bol sesli ünlüler bulunmaktadır. Anlatımı güçlendirmek gerekince, sözcüğün başındaki bol sesli ünlü, patlayıcı /p/ ünsüzü ile kapatılır, böylece durak meydana gelir ve dikkatler sözcüğün üzerine çekilir.*

Bu kuralın örnekleri şunlardır:

acı, apacı (ap+acı)

açık, apaçık (ap+açık)

ağır, apağır (ap+ağır)

ak, apak (ap+ak)

alaca, apalaca (ap+alaca)

ansız, apansız (ap+ansız)

ansızın, apansızın (ap+ansızın)

aşikâr, apaşikâr (ap+ aşikâr)

aydın, apaydın (ap+ aydın)

aydınlık, apaydınlık (ap+ aydınlık)

ayrı, apayrı (ap+ayrı)

eğri, epeğri (ep+ eğri)
ekşi, epekşi, (ep+ ekşi)
epey, (ep+eyi > ep+ey)
epeyce (ep+eyi-ce > epeyce)
epeyi (ep+eyi > epi)
erken, eperken (ep+ erken)
ılık, ıpılık (ip+ılık)
ıslak, ıpıslak (ip+ ıslak)
ıssız, ıpıssız (ip+ ıssız)
ince, ipince (ip+ ince)
iri, ipiri (ip+ iri)
ucuz, upucuz (up+ ucuz)
uslu, upuslu (up+ uslu)
uygun, upuygun (up+ uygun)
uyuz, upuyuz (up+ uyuz)
uzun, upuzun (up+ uzun)”

Bu kurala uyan, taradığımız eserlerden elde ettiğimiz örnekler şunlardır:

apaçık (ap+ açık): MH 13/10, KK 67/2
ap alaca (ap+alaca): DKK 104/5
ipiri (ip+iri): MH 87/15
upuzun (up+ uzun): MH 72/27
üpürün (üp+ ürün): DLT c. I, 34/17

b. “İlk hecesi ünlüyle biten ve /p/, /b/, /m/ ünsüzleriyle başlamayan sözcükler /p/ ünsüzüyle pekiştirilir.

İlk hecesi ünlüyle biten yani ilk hecesi açık olan sözcükler, dil mantığına göre ünlüyle başlayanlarla aynı değerde tutulmuştur. Açık hece ünlüyle bittiği için ünlüyle başlayan heceler gibi bol sesli sayılır.

Bu kuralın örnekleri de şunlardır:

cılız, cıpcılız (cıp+ cılız)
derin, depderin (dep+ derin)
diri, dipdiri (dip+ diri)
dolu, dopdolu (dop+ dolu)
duru, dupduru (dup+ duru)
geniş, gepgeniş (gep+ geniş)
kalın, kapkalın (kap+ kalın)
kara, kapkara (kap+ kara)
karanlık, kapkaranlık (kap+ karanlık)
kısa, kıpkısa (kıp+ kısa)
kızıl, kıpkızıl (kıp+ kızıl)
kolay, kopkolay (kop+ kolay)
koyu, kopkoyu (kop+ koyu)
kuru, kupkuru (kup+ kuru)
sade, sapsade (sap+ sade)
sarı, sapsarı (sap+ sarı)
şirin, şipşirin (şip+ şirin)
taze, taptaze (tap+ taze)
yeni, yepyeni (yep+ yeni)
zayıf, zapzayıf (zap+ zayıf)”

Bu kurala uyan tespit ettiğimiz örnekler şunlardır:

dopdolu (dop+dolu): KK 246/15
haphazır (hap+ hazır): Yb. 109/19
kapkara (kap+kara): ÇB 111/5, KK 442/2, Yb. 117/27, MH 17/24
kapkara (kap+ kara): KB 25/76, NF 25/10
kapkaranlık (kap+ karanlık): KK 125/12
kap kayalar (kap+ kayalar): DKK 192/18
kıpkızıl (kıp+ kızıl): ÇB 111/22, KB 252/2385

kupkuru (kup+ kuru): Yb. 98/15
sapsarı (sap+ sarı): Yb. 90/28, MH 102/23
sapsarığ (sap+ sarığ): NF 103/40
tip tirig (tip+ tirig): KB 565/5689
top-tolu (top+ tolu): KB 316/3086, GT 68/26
yap yaşıł (yap+ yaşıł): KB 252/2385
yap yaşıul (yap+ yaşıul): DLT c. III, 19 /5
yap yazı (yap+ yazı): DLT c. I, 329/10
yepyeni (yep+ yeni): KK 24/22

c. "İlk hecesi sürekli ünsüzle kapanan sözcükler /p/ ünsüzüyle pekiştirilir.

Pekiştirilen sözcüğün ilk hecesinin sürekli ünsüzle bitmesi ünlüyle bitmesine benzetilir. Çünkü sürekli ünsüzler, ünlülere yakın bol ses verirler.

Bu kuralın örnekleri de şunlardır:

canlı, capcanlı (cap+ canlı)
çevre, çepçevre (çep+ çevre)
çirkin, çipçirkin (çip+ çirkin)
dar, dapdar (dap+ dar)
gergin, gepgergin (gep+ gergin)
gündüz, güpgündüz (güp+ gündüz)
kel, kekel (kep+ kel)
kırmızı, kıpkırmızı (kıp+ kırmızı)
kirli, kipkirli (kip+ kirli)
sağlam, sapsağlam (sap+ sağlam)
sivri, sipsivri (sip+ sivri)
yalnız, yapyalnız (yap+ yalnız)
yanlış, yapyanlış (yap+ yanlış)"

Bu kurala uyan tespit ettiğimiz örnekler şunlardır:

capcanlı (cap+ canlı): KK 46/25

kıpkırmızı (kıp+ kırmızı): MH 32/7

sep sem (sep+sem): ÖY 98/20

tüptüz (tüp+tüz): PKT 113/3, KB 5/11

tüp töz (tüp+töz): ŞİP 107/14

yap yarmak (yap+ yarmak): DLT c. III, 3/7

Yukarıdaki örneklerde de görüldüğü üzere ilk hecesi ünlü ile biten yeşil ve siyah sözcükleri pekiştirme kurallarına göre /p/ sesi ile pekiştirilmelidir. Tarihî devirlere ait eserlerde yeşil sözcüğünün kurala uygun olarak /p/ sesiyle “yap yeşil (yap+ yeşil) KB 252/2385, yap yaşul (yap+ yaşul): DLT c. III,19/5” pekiştirildiğini görüyoruz. Ancak bu sözcükler günümüzde /m/ sesiyle pekiştirilmektedir. Vecihe Hatiboğlu, bunun nedenini “Pekiştirme Kuralları” adlı kitabının “İkili Pekiştirmeler” kısmında şöyle açıklamaktadır. “... “yeşil, siyah, sıcak” sözcüklerinde, “yassı” sözcüğünde de olduğu gibi, /ş/, /s, h/, /s, k/, /s, s/ gibi süreksiz ünsüzler bulunmaktadır. Bu tür süreksiz ünsüzlere karşı, ters orantı ile, pekiştirmenin, sürekli bir ünsüz olan /m/ sesiyle kurulması daha uygundur. Çünkü, bu yolla, sözcükler, anlama dikkatleri çekebilmek için bol sese kavuşmuş olurlar.” (Hatiboğlu, 1973:32)

Elimizdeki fişlerden bu düzene uyan şu ikilemeleri tespit ettik:

sımsıkı (sım+sıkı): Yb. 89/15, MH 93/32

sımsıcak (sım+sıcak): MH 87/15

simsiyah (sim+siyah): MH 166/13

yemyeşil (yem+yeşil): MH 98/29

İkinci Kural: “*Tek heceli sözcüklerin çoğu /m/ ünsüzü ile pekiştirilir.*

Tek heceli sözcükler az sesli sayılırlar ve çoğunun sonunda süresiz ünsüz bulunur. Dikkatleri anlama çekebilmek için, bol sesli, akıcı, patlayıcı /m/ ünsüzü, tek hecelilerin pekiştirilmesinde gerekli yardımı sağlamaktadır.

a. *Tek heceli ve /m/ ünsüzüyle pekiştirmeli sözcüklerin örnekleri şunlardır:*

boş, bomboş (bom+ boş)

boz, bomboz (bom+ boz)

cılık, cımcılık (cım+ cılık)

çiğ, çimçiğ (çim+ çiğ)

dik, dimdik (dim+ dik)

düz, dümdüz (düm+ düz)

gök, gömgök (göm+ gök)

pis, pimpis (pim+ pis)

sık, sımsık (sım+ sık)

yaş, yamyaş (yam+yaş)”

Bu kurala uyan tespit ettiğimiz örnekler şunlardır:

bomboş (bom+ boş): MH 24/3, Yb. 93/28, KK 60/34

dimdik (dim+dik): Yb. 54/8, MH 74/33 (Pekiştirmenin tip tik şekli de vardır. tip tik (tip+ tik): GT 16/25)

dümdüz (düm+düz): Yb. 141/15, MH 105/30

köm kök (köm+ kök): DLT c.I, 328/20 (Pekiştirmenin köp kök şekli de vardır. köp kök (köp+ kök): DLT c.I, 328/20)

b. “*Tek heceli olmayan fakat /b/ ile başlayan bazı sözcükler de /m/ ünsüzüyle pekiştirilir. Bu tür sözcüklerin de /p/, /s/, ya da /r/ ünsüzlerinden*

biriyle pekiştirilmesi ses bakımından aykırı durumlar yaratır. Bu nedenle /m/ ünsüzüyle pekiştirildikleri görülür.

*başka, bambaşka (bam+ başka)
buruşuk, bumburuşuk (bum+ buruşuk)
beyaz, bembeyaz (bem+ beyaz)”*

Bu kurala uyan tespit ettiğimiz örnek şudur:

bambaşka (bam+ başka): KK 30/33, Yb. 98/21, MH 105/30

Üçüncü Kural: “İlk hecesi dudak ünsüzlerinden /b/, /p/, /m/ , diş ünsüzlerinden /c/, /d/, /t/, damak ünsüzlerinden /k/, /y/ ile başlayan bazı sözcükler /s/ sesiyle pekiştirilir.

Türkçedeki tek sesteki kaçış ve ters orantı ilkelerine göre /b/, /p/ ya da /m/ ünsüzleri ile başlayan sözcüklerin /p/ ile pekiştirilmelerinin sakıncaları ortadadır. Sözcük /p/ ya da /b/ ile başlamasa da içinde bu ünsüzler varsa yine /p/ ile pekiştirilemez.

a. Sözcük dudak ünsüzlerinden /b/, /p/, /m/ ile başlıyorsa ve sürekli ünsüzlerden kurulmuşsa ya da içinde diş ünsüzü varsa, /s/ sesiyle pekiştirilir. Çünkü ıslıklı /s/ ünsüzü, sürekli ünsüzlerden oluşan ve içinde diş ünsüzü bulunan sözcüğün seslerini bastırır. Bu kuralın örnekleri şunlardır:

*bayağı, basbayağı (bas+ bayağı)
bedava, besbedava (bes+ bedava)
belli, besbelli (bes+ belli)
beter, besbeter (bes+ beter)
bütün, büsbütün (büs+ bütün)
pembe, pespembe (pes+ pembe)”*

Bu kurala uyan tespit ettiğimiz örnekler şunlardır:

besbelli (bes+ belli): Yb. 60/5, KK 23/18

büsbütün (büs+ bütün): Yb. 39/2, MH 13/24, KK 72/32

b. “Sözcük dış ünsüzlerinden /d/, /t/, /c/ sesleriyle başlıyorsa, genellikle /s/ ünsüzüyle pekiştirilir.

Bu kuralın örnekleri şunlardır:

cavlak, cascavlak (cas+ cavlak)

cııldak, cıscııldak (cıs+ cııldak)

cıvık, cıscıvık (cıs+ cıvık)

daracık, dasdaracık (das+ daracık)

değirmi, desdeğirmi (des+ değirmi)

doğru, dosdoğru (dos+ doğru)

tamam, tastamam (tas+ tamam)

tekerlek, testekerlek (tes+ tekerlek)

topaç, tostopaç (tos+ topaç)

toparlak, tostoparlak (tos+ toparlak)

“cıp+ cılız, cap+canlı dışında bunlar birinci kurala tabidir.”

Bu kurala uyan tespit ettiğimiz örnekler şunlardır:

dosdoğru (dos+ doğru): MH 168/33

tastamam (tas+ tamam): KK 292/35

c. “Sözcük damak ünsüzlerinden /k/, /y/ ile başlıyorsa, genellikle /s/ ünsüzüyle pekiştirilir. Bu tür sözcüklerin birinci kurala göre, ilk hecelerinin açık olması dolayısıyla /p/ ünsüzüyle pekiştirilmeleri gerekirdi. Birinci kurala

aykırı düşen bu sözcüklerin /s/ ünsüzüyle pekiştirilmelerinde başlarındaki damak ünsüzleri veya içlerindeki diş ünsüzleri etkili olmaktadır:

*katı, kaskatı (kas+ katı)
kivrak, kiskivrak (kıs+ kivrak)
koca, koskoca (kos+ koca)
kocaman, koskocaman (kos+ kocaman)
kötürüm, köskötürüm (kös+ kötürüm)”*

Bu kurala uyan tespit ettiğimiz örnekler şunlardır:

kaskatı (kas+ katı): Yb. 67/16, MH 175/16
koskoca (kos+ koca): KK 166/16

“Bunlar dışında, /y/ ile başlayan ve içlerinde /m/, /v/ gibi dudak ünsüzleri veya dudak ünsüzlerine kolaylıkla dönebilen /ğ/ ünsüzü bulunan sözcükler de /s/ ünsüzüyle pekiştirilir:

*yoğun, yosyoğun (yos+ yoğun)
yumru, yusyumru (yus+ yumru)
yumuşak, yusyumuşak (yus+ yumuşak)
yuvarlak, yusyuarlak (yus+ yuvarlak)”*

Bu kurala uyan tespit ettiğimiz örnekler şunlardır:

yusyuarlak (yus+ yuvarlak): KK 280/4, Yb. 51/11

“Bir başka yönden durum incelenince, üç heceli sözcüklerin çoğunun /s/ ünsüzü ile pekiştirildiği görülür. Üç heceli sözcüklerin çoğu başlarındaki ünsüzün etkisi /s/ pekiştirme ünsüzüne uygun düştükleri gibi, üç heceli olmaları dolayısıyla de /s/ ünsüzünün ıslıklı bol sesinden yararlanırlar.

Bu kuralın örnekleri şunlardır:

*bayağı, basbayağı (bas+ bayağı)
bedava, besbedava (bes+ bedava)
daracık, dasdaracık (das+ aracık)
değirmi, desdeğirmi (des+ değirmi)
kocaman, koskocaman (kos+ kocaman)
kötürüm, köskötürüm (kös+ kötürüm)
tekerlek, testekerlek (tes+ tekerlek)
toparлак, tostoparлак (tos+ toparлак)
yumuşak, yusyumuşak (yus+ yumuşak)
yuvarлак, yusyuvarylak (yus+ yuvarлак)”*

Pekiştirme kurallarına göre “mosmor” örneğinde görüldüğü gibi /m/ sesi ile pekiştirilmesi gereken bazı sözcükler, bünyelerinde bulunan seslerin özellikleri nedeniyle /s/ sesi ile pekiştirilir. Türkçe bu durumla tek sestten ve tekrardan kaçınır. /s/ sesi sözcükteki sesleri bastırarak dikkati anlamda yoğunlaştırır. Bu konuyu Vecihe Hatiboğlu kitabının “Pekiştirmede Ses Üstünlüğü ve Pekiştirmede Tek Sesten Kaçış” kısmında açıklamıştır (Hatiboğlu, 1973: 22-23).

Dördüncü Kural: “İlk hecesi /ç/ ya da /s/ ünsüzüyle başlayan ve ters orantı ilkesine göre /p/, /m/, /s/ ünsüzleriyle pekiştirilemeyen sözcüklerin bazıları da /r/ ünsüzüyle pekiştirilir.

“çabuk” veya “çıplak” sözcüklerinin içlerindeki /b/ ve /p/ ünsüzleri, bu sözcüklerin /p/ ünsüzüyle pekiştirilmelerini engeller. Ayrıca önseslerinde sürtünücü /ç/ sesinin bulunması da bu sözcüklerin ıslıklı /s/ sesiyle pekiştirilmelerine engel olur. Bu bakımlardan sözcüklerin /r/ ünsüzüyle pekiştirildiği görülür.

Bu olayın örnekleri de şunlardır:

çabuk, çarçabuk (çar+ çabuk)

çıplak, çırçıplak (çır+ çıplak)

sebil, sersebil (ser+ sebil)

sefil, sersefil (ser+ sefil)

sıklam, sırsıklam (sır+ sıklam)”

Bu kurala uyan tespit ettiğimiz örnekler şunlardır:

çarçabuk (çar+ çabuk): MH 106/8

çır çıplak (çır+ çıplak): MH 82/32

ser-sebz (ser+ sebz): FD 189/12

sersefil (ser+ sefil): KK 128/21

sırsıklam (sır+ sıklam): Yb. 199/13, MH 183/11

Bazı sözcüklerde tek heceli pekiştirme yeterli anlam yoğunluğunu sağlayamamaktadır. Bunlardan /r/ sesiyle yapılan tek heceli pekiştirmelerde ses yetersizliği // sesi ile; diğerlerinde sözcüğün bütün seslerini bastıracak /a/, /e/ seslerinden biriyle telâfi edilmektedir. Bu durumda pekiştirme iki heceli bir ses grubuyla yapılmaktadır. İki heceli pekiştirmenin hangi durumlarda yapıldığını Vecihe Hatiboğlu kitabının “İki Heceli Pekiştirme” bölümünde açıklamıştır (Hatiboğlu; 1973: 29).

İki heceli pekiştirmelerden /a/, /e/ ünlüleriyle pekiştirilen ikilemeler aşağıda verilmiştir:

çepeçevre (çep+e+çevre): Yb. 83/29, MH 102/12

düpedüz (düp+e+düz): KK 29/16

güpegündüz (güp+e+gündüz): MH 32/28

şapa sağ (şap+a+şag): DKK 90/16

yapayalunuz (yap+a+ yalunuz): DKK 172/19

yapayalnız (yap+a+yalnız): Yb. 127/16, KK 134/ 24, MH 30/21

/r/ ünsüzünün yetersiz kaldığı pekiştirmelerde bu sese en yakın sesi veren akıcı /l/ sesiyle iki heceli pekiştirmeler kurulur. Bu tür iki heceli pekiştirmelerin tek heceli pekiştirilmiş şekilleri de kullanılmaktadır. Örneğin “çır çıplak, çırılçıplak” olduğu gibi. Bu şekilde oluşturulmuş pekiştirmeler aşağıda verilmiştir:

çırılçıplak (çır-ıl+ çıplak): KK 166/21, Yb. 62/22

sırılıklam (sır-ıl+ sıklam): KK 403/31

Elimizdeki fişlerden “paramparça, darmadağınık, karmakarışık” gibi ikilemelerle ilgili kesin bir kurala rastlayamadık.

Enver Naci Gökşen'e göre paramparça “İlk hecesinin sonu /r/ harfi olan ve Farsçadan gelen parça sözcüğünün pekiştirmesi de bambaşka bir özellik gösterir. Birinci heceden sessiz harf atılmadan (a)m harfleri eklenerek yapılır.” (Gökşen, 1964: 281)

C.F. Vogelin ve M.E. Ellinghausen ise “Morfologi bakımından tekrarlamayı gösteren tek tük bazı hallerde, kelimenin ilk hecesi yukarıda gösterildiği gibi baştan eklenir; fakat araya bir konson girecek yerde baştan eklenen hece ile asıl kelime arasında bir hece türer. Böylece “gündüz” kelimesinin baştan eklenecek hecesi “gü” dür; “gü” ile “gündüz” arasına bir “pe” hecesi girer: “güpegündüz” olur. Bununla parça- paramparça'yı karşılaştırınız.” (C.F. Vogelin ve M.E. Ellinghausen, 1875:115) demektedir.

Bize göre “paramparça” ikilemesi, iki ögeden oluşmaktadır. Farsça bir isim olan ve küçültme eki alan pârça “ufak, küçük şey, parça” ve yine “parça” anlamında Farsça bir isim olan pâre. Bu sözcüklerin anlamını daha da pekiştirmek için araya /p/ sesine yakın dudak ünsüzü olan ilâve bir /m/ sesi getirilmiştir.

pâre (m) pâre+çe

Ahmet Cevat Emre, darmadağınık ve karmakarışık ikilemelerini Türk Dilbilgisi kitabının “Yineleme, İkizleme, Katmerleme” bölümünün “m” sesi ile yapılan pekiştirmeler bölümünde değerlendiriyor. Karışık anlamındaki karmakarışık ile dağınık anlamındaki darmadağınık ikilemelerinin oluşumunu, ilk hecenin sonuna -(r)ma getirilmesine bağlıyor.

“(M ile) Beyaz: bembeyaz; yeşil: yemyeşil; düz: dümdüz; sıkı: sımsıkı; gök: gömgök...vb.- Karışık: karmakarışık; dağınık: darmadağınık...vb. gibi çiftlerde de (r)ma hecesi katılmaktadır.”
(Emre, 1945:542)

C.F. Vogel'in ve M.E. Ellinghausen, Türkçenin Yapısı adlı çalışmalarının “Tekrarlama” bahsinde “Sıfatlardan önce, sıfat (attribute) getirerek tekrarlama; burada kelimelerin her ikisi de fiil kökünden yapılmalıdır; fakat ilk kelimenin isim kuran son eki ikinci kelimenin fiil yapan ve isim kuran son eklerden ayrıdır (aşağıda verilen karma karışık’da olduğu gibi): “karma karışık bir rüya gördüm” (C.F. Vogel'in ve M.E. Ellinghausen, 1875:114)

“karmakarışık” ikilemesini oluşturan sözcükler yakın anlamlıdır. Her iki öge de kar- fiilinden kurulmuştur.

kar+ma kar-ış+ık

kar- fiiline, fiilden isim yapma ekleri eklenerek isim hâline gelmişlerdir.

Gerek Divânü Lûgat’it Türk’te gerekse Clausen’in “An Etymological Dictionary of Pre- Thirteenth- Century Turkish” adlı etimolojik sözlüğünde

tar- fiiline rastlayana kadar biz de “darmadağınık” ikilemesinin karmakarışık ikilemesine anoloji yoluyla oluştuğunu düşündük.

Divânü Lûgat’it Türk’te Kâşgarlı Mahmut “tardı” maddesinde “*Beg süsün tardı= Bey askerini yaydı, dağıttı.*”, *Bir kimse bir şeyi dağıtırsa yine böyle denir, “tarar- tarmak.”* (Atalay, 1999:180) açıklamasını yapmıştır.

Clauson, “An Etymological Dictionary of Pre- Thirteenth- Century Turkish” adlı etimolojik sözlüğünde dağıtmak, yaymak anlamında bir **ta:r-** fiilinden bahsetmektedir (Clauson, 1972:529) “darma duman olmak” deyimindeki darma sözcüğü de bizi dar- fiil köküne götürmektedir. O hâlde darmadağınık ikilemesi aynı anlama gelen fiil köklerinden türeyen iki ayrı isimden oluşmaktadır.

dar+ma dağ-in+ık

9.3. İlâveli İkilemelerde Yapı Özellikleri

Pekiştirme sözcüklerin basit mi, türemiş mi birleşik mi olduğu konusunda değişik görüşler vardır. Tahir Nejat Gencan, sözcüğün başına eklenen kısmı ön ek olarak kabul etmektedir.

“Bazı nitelme sıfatlarının ilk sesli harfine kadar olan kısmı, /m/, /p/, /r/, /s/ harflerinden yakışanı ile bir ön ek hâline gelerek sıfatın başına ekleniyor.” (Gencan, 1971:121)

Haydar Ediskun’a göre pekiştirmeli sözcükler birleşik yapıdadır.

“Bazı sıfatların, isimlerin, onomatopelerin ilk hecelerinde, birinci sesli harfe kadar olan öge alınır; bu ögenin sonuna –uyarığa göre- /p/, /m/, /r/,

/s/ harflerinden biri getirilerek elde edilen hece o niteleme sıfatının başına eklenir. “ (Ediskun, 1963:155)

Enver Naci Gökşen’in, ilâveli ikilemelerin yapısı hakkındaki görüşleri şöyledir:

“Eklemeli pekiştirme sıfatların başındaki parçayı önek olarak değil de bileşik sıfat yapmaya yarayan bir sıfat ögesi saymak, Türkçemizin yapısına elbette daha uygun düşmektedir. Böyle olmakla beraber, kurallı bir durum da gösterdiğinden bir arada yazmak gerekir. Genel eğilim ve alışkanlık da bu yoldadır.” (Gökşen, 1964, 280)

Kaya Bilgegil, “Türkçe Dilbilgisi” adlı kitabında bu tür sözcükleri “Türemiş Sıfatlar” bölümünde incelemekte; ancak pekiştirme ünsüzlerinin sonundaki kısmı hece olarak değerlendirmektedir:

“Bir sıfata, -aralarında /m/, /p/, /r/, /s/ harflerinden biri bulunmak şartıyla- ilk hecesi ilâve edilirse, o sıfatın pekiştirilmiş şekli elde olunur; ki buna eskiden te’kidî sıfat, sıfat-ı müekkede denirdir. Bembeyaz, apaçık, büsbütün gibi.” (Bilgegil, 1964: 196)

Hatiboğlu bu tür sözcüklerdeki dilbirliğini pekiştirme hecesi olarak değerlendirmektedir:

“Çünkü pekiştirme eki denilebilecek, belirli biçimde bir ek kullanılmamaktadır. Her pekiştirmeli sözcüğün kendi ünsüz veya ünlülerinden pekiştirme hecesi kurulur ve böylece sözcüğün kendine özgü bir pekiştirme hecesi ortaya çıkar. Bu bakımdan bir sözcüğün pekiştirme hecesi başka bir sözcüğe uygulanamaz, aktarılamaz ama rastlantılarla benzer biçimde görünebilir.” (Hatiboğlu, 1973:28)

Muharrem Ergin, “ ...Bu guruba tekrarlama yolu ile yapıldığı, aşağı yukarı mânâ ve fonksiyon bakımından da tekrara benzediği için tekrar diyoruz. Fakat vurgu bakımından, birincisi ikincisinin mânâsına kuvvet veren iki unsurun asıl ve yardımcı unsur durumları bakımından bunların tekrar olmadıklarını, sıfat tamlamasına benzediklerini de hemen belirtmeliyiz. Gerçekten bu guruplarda üretilen birinci unsur kuvvetli vurgulu olup grubun vurgusunu üzerinde taşır. Tek başına mânâlı olmamakla beraber ek olmıyan, kuvvetli durumu ve fonksiyonu dolayısıyla bir çeşit kelime olan tekrarlardaki uydurma kelimelerden sayılabilecek bu unsuru daima ayrı yazmak lâzımdır.” (Ergin, 1993:358) diyerek bu dil birliğinin bir ek olmadığını sözcük olduğunu belirtmektedir.

Kâşgarlı Mahmut’un pekiştirme üzerine bilgiler verdiği Divan’ında pekiştirme hecelerini “ep”, “üp”, “köm” “köp” “tes” biçimleriyle açıklaması Ergin’in fikrini destekler niteliktedir. Bu heceleri açıklarken “ep” maddesi için tekit ve abartma, “üp” maddesi için renkte tekit, “tes” maddesi için abartma, “köm” maddesi için ise gök renkte abartma istenildiği zaman bu kelime kullanılarak köm kök= göm gök denir.” biçiminde yorum yapmaktadır (Atalay, 1998). Eğer bu heceleri birer edat olarak kabul edecek olursak ek ya da hece kabul edilen bu dil birliğinin ayrı birer sözcük olduğu ortaya çıkar. Zaten Türkçede ön ek yoktur. Bizce de pekiştirme sıfatı olarak kullanılan bu ilâveli ikilemelerde başa gelen ilâve unsur, Muharrem Ergin’in görüşüne uygun olarak birleşik yapıda olmalıdır. Ancak bu konuda etraflı bir çalışmanın da yapılması gerekmektedir. Bu takdirde konu açıklığa kavuşacak, zannımızca da bu ilâve unsurun sözcük ölçüsünde bir gramer birliği olduğu ortaya çıkacaktır.

IV. İKİLEMELERİ OLUŞTURAN SÖZCÜKLERİN KÖKENLERİ

Türklerin Arap ve Fars kültürleriyle tanışmasının ardından, Türkçe, Arapça ve Farsça sözcüklerden oluşan “Osmanlı Türkçesi” dediğimiz dönem başladı. Bu dönemde de ikilemelerin değişik boyutlarda kullanıldığını görüyoruz. Bu sebeple elimizdeki fişleri bu dillerden alınan sözcüklerle yapılan ikilemeleri dikkate alarak şu kısımlara ayırdık.

1. Türkçe Sözcüklerle Kurulan İkilemeler

Bu tür ikilemeler genellikle, biri günümüzde kullanılan diğeri ise Türkçenin eski devirlerinde kullanılmış aynı anlamdaki sözcüklerden oluşur. İkinci sözcük genellikle Türkçede eskiden kullanıldığı düşünülen sözcüktür. Her iki sözcüğü de Türkçe olan ikilemelerin büyük bir kısmı yansıma sözcüklerden oluşmaktadır.

alp alpagut: MB 112/13
arığ turug: KİP 101/41
at çav: KB 605/6108
at kü: OA 71/8
az öküş: KB 593/5983
çerig sü: KB 447/2333
eğgü isiz: KB 39/235 (A18)
eğgü köni: KB 507/5084
edhgü yawlak: DLT c. I, 432/23
er sü: KB 247/2334
gümbür gümbür: DKK 114/5
fıldır fıldır: KK 68/31
ışig küçüg: OA 68/16
yabız yablağ: OA 71/12
adruk adruk : İKDP 11/15
erk türk: KB 514/ 5151

ev bark: KB 456/4545

tün kün: KB 21/39, NF 14 /10

salķum salķum: DKK 78/11

2. Türkçe ve Yabancı Sözcüklerle Kurulan İkilemeler

İkilemelerin bir kısmı, Türkçe bir sözcükle aynı ya da yakın anlamda kullanılan yabancı sözcüğün biraraya getirilmesiyle oluşmaktadır. Bu tür ikilemelerde, Türkçe sözcük genellikle ilk unsurdur.

2.1. Türkçe ve Arapça Sözcüklerle Kurulan İkilemeler

aç 'uryān: GT 46/13

'aķılraq taķı usluğraq: NF 304/18

Allah Tanrı: DKK 76/3

bar hazine: KB 311/3021

baylık dağı faķırlık: GT 149/28

görlü maħbub: DKK 185/25

ķaznaķ hazine: KB 550/5542

kılık kıyafet: Yb. 44/14, KK 66/11

ķut iķbal: KB 9/65

öz zātı: NF 7/30

şureť beđiz: KB 19/20

2.2. Türkçe ve Farsça Sözcüklerle Kurulan İkilemeler

alp bahatūr: NF 105/26

arığ pāk: NF 58/18

arzu tilek: KB 29/122

av şikār: DKK 216/24

belgü nişan: KB 169/1522

yaħşı ħub: DKK 177/14

3. Yabancı Sözcüklerle Kurulan İkilemeler

Osmanlı Türkçesi döneminde, ikilemelerin bir kısmı yalnızca yabancı sözcüklerle kurulmaktaydı. Bu ikilemelerin bazıları aynı yabancı dilden sözcüklerle kurulurken bazıları da farklı yabancı dillerden alınan sözcüklerle kurulmaktaydı.

3.1. Arapça Sözcüklerle Kurulan İkilemeler

cevr ü cefâ: GT 147/11, FD 20/14

dünya 'âlem: DKK 110/ 5

fısk ve fücür: GT 141/8, NF 49/28

fevz ü necât: FD 78/7

gam u elem: FD 9/23

hile al: KB 249/2356

kadır u kıymet: GT 23/19

mâl u mülk: GT 88/ 1

şekl ü şemâil: FD 175/3

teşviş ü mekr: FD 119/7

zâif ve kavî: NF 228/8

zevk-ı şevk: FD 149/25

3.2. Farsça Sözcüklerle Kurulan İkilemeler

der ü divâr: FD 103/28

döst yârân: NF 124/17

feryâd u figan: FD 130/27

güllük gülistanlık: Yb. 78/11

hân-u-mân: GT 31/7, FD 111/8

hâr-u has: FD 47/22

mâh u sâl: FD 95/4

nam ü nişan: FD 56/20, MH 110/17

3.3. Arapça ve Farsça Sözcüklerle Kurulan İkilemeler

arzu hava: KB 571/5759

cemād cānsız: NF 149/17

hükmi taķı fermānı: NF 241/38

işve vü nâz: FD 144/ 7

laķ īf ü hoş: GT 68/25

‘özü ü niyâz: GT 57/27

per-ü bâl: FD 86/26

sim ü zer: FD 184/25

İKİLEMELER DİZİNİ

A

- 'abarāt ve kaṭarāt "göz yaşı": NF 16/11
ābid taḳı zāhid "sofu": NF 259/5
'acāyib garāyib "acayip, garip": GT 132/12
'āciz ve darmānda (kul) "çaresiz": NF 219/ 40
acayip acayip (bak-): Yb. 121/4
acele acele (göz gezdir- vb.): KK 21/19, Yb. 55/13, MH 21/15
acı acı (anır-): Yb. 47/16
aç aç!: MH 74/15
aç- kapa-: KK 403/ 23
aç tok: KB 306/ 2961 (C169)
aç ve 'uryān "sefil": GT 46/13
aç ve müflis "aç ve parasız": GT 171/19
aç yorlı "aç, fakir": GT 89/23
aça aça (bul-): KK 245/31
açar açmaz: Yb. 46/ 29
aça adra "ayırıp seçmek, izah etmek": KB 189/1722
açı hem tokı: KB 269/2564
açıg süçig "acı-tatlı": KB 455/4531
açıglı toduglı "acıkan, doyan": KB 368/3663
açık açık: MH 173/20
açıktan açığa (söyle-): Yb. 120/24
açıl- sečil- (bütün işler): KB 555/5595
açılıp açılıp (kapan-): MH 83/18
açıp susap "acıkip susamak": GT 100/23
açmak suvsamak "acıkmak-susamak": ŞİP 106/29
açsık tosık "açlık tokluk": OA 66/15
açuk açuk (meydan): DKK 136/9
açuk hem yaruḳ "açık-seçik": KB 217/2000

açukluğ adırtılığ “açık, ayrı”: KB 289/2775
adır- ödür- “seçip ayırmak”: KB 597/6019
adır seç- “ayırmak seçmek”: KB 351/3500
adırmış ödürmüş “seçmek, ayırmak”: KB 7/39
ad san “ad,şöhret”: MH 67/1, Yb. 164/12
adasız tudasız “tehlikesiz, engelsiz”: İKDP 27/6
adaş kadaş “akraba”: KB 67/524
adaş koldaş “eş-dost”: KB 187/1698
adaşlı kadaşlı “eşli-dostlu”: KB 350/3485
adıglı tonguzlı “ayılı,domuzlu”: IB 94/1
adım adım (yaklaş-): Yb.155/7
adlı sanlı “şanlı-şöhretli”: MH 67/1
adruk adruk “ayrı ayrı”: İKDP 11/15
âftâb u mâhtâb “güneş ve ay”: FD 23/16
ag- in- “çıkış-iniş”: Mİİ 91/2
ağı barım “mal-mülk”: KİP 101/29, İKDP 15/1
ağı çuz “hint kumaşı, ipek kumaş”: KB 107/902
ağı kaznak “hazine, mal mülk”: KB 121/1034
ağır tut ağır: KB 168/1507
ağır uçuz “değer, fiyat”: KB 292/2802
ağırlık uçuzluk “değer”: KB 378/ 3762 (B273)
ağış bar “mal-mülk, hazine”: OA 76/12
ağrıp yığlap “ağrıyıp- sızlamak”: GT 136/9
ağ boz (at) “ak, gri”: DKK 94/24
ağ sakallu kara sakallu: DKK 178/27
ağaç ağaç (di-): DKK 108/20
ağır ağır (yürü- vb.): KK 12/15, Yb. 90/28, MH 39/18
ağır yiyni “ağır-hafif”: DKK 75/ 5
ağız dilden “gönül, kalp”: DKK 89/13
ağızdan ağıza: FD 150/21
ağla- buzla- “ağlayıp inlemek”: DKK 116/15
ağla- şıkla- “ağlamak”: DKK 99/8

ağlaş- zārılık kııl- “ağlamak”: DKK 135/6
ağlaya ağlaya (eri-): MH 161/13
ağlayu ağlayu (gel-): DKK 134/28
ağlıya bayıla: MH 181/23
ağzı burnu: Yb. 195/8
āh u efgān “üzüntü, sıkıntı”: GT 86/5, FD 48/1
āh u feryād “ah, haykırış”: GT 58/7
āh u figan “feryad- figan”: FD 101/14
‘ahd ü vefā “söz verip, sözünde durma”: GT 120/ 8
ahmak ahmak (bak-): Yb. 210/19, MH 64/5
aḥsak buḥsak “aksak-topal”: DLT c. I, 405/28
aķı eligi kiñ “cömert”: KB 640/6488
aķı kiñ elig “cömert, eli açık”: KB 21/43
akıglıglı adıgsızlı “değişen-değişmeyen”: I 96/15
akıp geçen: KK 70/2
‘āķil ebleh “akıllı-akılsız”: GT107/12
‘āķil ve ziyrek “akıllı ve zeki”: GT 34/13
‘aķılraķ taķı usluğraķ: NF 304/18
‘akl-ı iman “akıl, inanç”: FD 80/22
‘aķl u edeb “akıl, terbiye”: GT 145/24
‘aķl u hūş “akıl-fikir”: GT 63/8
aķlu ķaralu: DKK 78/15
akru akru “yavaş yavaş”: DLT c. I, 114/11
aķru amul “yavaş, sakın”: KB 94/769
aķru silig “yavaş”: KB 492/4932
al- ber- “almak-vermek”: IKDP 35/9
al- ver-: KK 162/21
ala ala (gönderler vb.): DKK 114/9, MH 182/5
alay alay (gel-): DKK 240/29
alçaķ amul “yumuşak huylu”: KB 238/2231
alev alev (yan- vb.): KK 136/18, MH 68/26
alevlene alevlene (homurdan-): MH 106/16

alık alık (bak-): KK 125/16
alım birim “alış-veriş, alacak verecek”: KB 456/4539
alır almaz: Yb 40/ 1
alış bəriş: DLT c. I, 62/ 15
alış həm biriş “alış veriş, değış tokuş”: KB 432/4305 (309)
alışveriş: KK 65/ 29, MH 108/10
'alim bögü “âlim, bilgin”: KB 437/4346
alkın- arıl- “mahvolmak, bitmek”: OA 66/18
alku tükäti “hepsi”: İKDP 24/12
alkış başık “hamd ü sena”: Mİİ 93/73
allāh allāh (di-): GT 28/16, FD 26/24, DKK 71/11
Allah Tanrı: DKK 76/3
allak bullak (et-): KK 292/22
allanıp pullan-: KK 221/ 1
allı pullu: MH 155/15
almaq satmaq: NF 159/12
alnı başı: DKK 202/2
alnum başum (umudı): DKK 131/ 5
alp alpagut “yiğit, kahraman”: MB 112/13
alp atım “kahraman, yiğit”: ŞİP 106/5, KB 214/1961
alp bahatūr “yiğit, kahraman”: NF 105/26
alışu tutşu (elig) “alıp tutuşup”: KB 414/ 4111
alt alta: KK 34/21
alt üst (ol- vb.): KK 189/29, Yb. 164/18, MH 59/7
altında üstünde: GT 86/15
altun akça: DKK 131/24
altun kümüş: OA 65/20, KİP 101/9, KB 63/ 479, NF 46/22, GT 159/2
aman aman: KK 130/8, Yb.170/11
amıl oğlak “sakin, ıssız”: ÖY 97/ 2
âmin âmin (di-): DKK 153/15
amrul amul “sakin, yavaş”: KB 19/26
amulluk siliglik “sükunet, tevazu”: KB 74/585

an an "yok yok": DLT c. I, 40/21
ana baba: MH 181/25, Yb. 83/6
ana kız: MH 180/15, KK 51/33
analık babalık: Yb. 52/29
anamlı anlamlı (bak-): MH 17/10
anlamsız anlamsız (gülüş-): MH 68/17
anlar anlamaz: KK 213/17
anneli babalı: KK 354/8
anta munta "oraya buraya": ŞİP 106/14
apaçık: MH 13/10, KK 67/2
ap alaca: DKK 104/5
apalı havalı (ajun) "Ademli Havvalı": KB 632/6391
apar topar (kaç-): KK 428/20
apul apul (yori-): DKK 142/1
ar- yuw- "hile etmek, aldatmak": DLT c.III, 62/3
ara aç ara tok: KB 475/4749
ara sıra: Yb. 49/3, MH 32/12, KK 205/12
ara- sor-: KK 32/11
ard arda: KK 16/21, MH 11/ 4
ardı arası (kesil-): MH 33/24
ardı sırası: Yb. 66/2
ar- yuw- "hile etmek, aldatmak": DLT c. III, 62/3
argap argap (yihıl-) "halka halka": DKK 150/3
arığ pāk (temiz): NF 58/18
arığ ya arıgsız "temiz-kirli": KB 100/831 (A34)
arıklık pāklik "temizlik": NF 61/38
arığ süzük "temiz, duru": KİP 101/31
arığ turug "temiz, berrak": KİP 101/41
arıl- sarıl- "kırılmak, darılmak": DLT c. II, 123/11
arıp açıp (otur-): GT 72/28
arıp ongup "yorgun argın": IB 94/17
arış arığ "temiz, arı": İ 96/2

arķa ylek "destek": KB 26/90
arķış tırķış "kervan, kafilē": OA 66/13
arķun arķun (sr- vb.) "yavaş yavaş": GT 166/6, KE 10b/9
arpa aş (yi-): KB 477/4765
art yış "yokuş-iniş": DLT c. III, 4/11
artuķ bütün "ķok": KB 280/2676
artuķ kş "ķok": KB 9/61
arz-ı niyâz (eyle-) "rica": FD 132/8
arz u semâ "yer-gök": FD 10/20
arzu hâva "arzu, istek": KB 571/5759
arzu tilek "dilek, istek": KB 29/122
as- klit- "ķoĖaltmak": şİP 106/ 6
asĖi Ė "ilk, önce": KB 103/856
aş hâb ve yârân "sahabeler, yakınlar, dostlar": NF 281/8
asığ tusu "fayda, yarar": İKDP 27/15, Mİİ 91/30, FK 99/42
asıla asıla (kurtul-): Yb. 82/3
aşılan aşılan (kayalar): DKK 163/21
'âşî ve câfî "isyan ve eziyet eden": NF 63/41
asl  nesep: "soy-sop" FD 189/7
aşlan ile ķaplan: DKK 87/13
aş içĖ (yitür-) "yiyecek-iķecek": KB 437/4348
aş içk: şİP 106/42
aş suv "yiyecek-iķecek": KB 460/4578
aşağadan yuķaru: DKK 192/4
aşağı yuķarı: KK 61/ 8, Yb. 98/ 2, MH 77/21
ařķı idiřķi "ařķı, iķkici": KB 300/2890
'âřıķ ve divâne (bol-): GT 124/25
at adĖır "at, aygır": OA 89/21, KB 410/4064
at ķav "ad, şöhret": KB 605/6108
at k "ad, şöhret": OA 71/8, FK 98/19
at n "ad, n": KB 186/1692
ata ana "baba ana": NF 196/7, DKK 228/7, GT 32/20, KB 20/37

atar atmaz: KK 78/19, MH 77/21, Yb. 78/19
atasız taķı anasız "babasız anasız": NF 58/19
ata-y- ile oēul: DKK 176/5
atı bādı : GT 6/28
atı hürmeti (yit-) "adı, itibarı": KB 635/6425
atıla atıla: KK 236/23
aṭlas bisāṭ "kilim, yaygı": GT 2/15
atlıē kulūē "adlı, şöhretli": KB 197/1797
atlıē yüzlūē "ünvanlı, önemli kişiler": İKDP 16/13
av şikār "av": DKK 216/24
awa awa "insanın bir şeyden acındıēı veya acı duyduēu zaman söylediēi söz": DLT c. I, 89/26
avın- sevin- "avunup sevinmek": KB 645/ 6536
avıngum sığıngum "sığınaēım": KB 479/4794
avla- kuşla- "avlanmak": DKK 189/15
avvalıdın āḫiringā "öncesinden sonrasına": NF 47/24
ay ü gün (hisâbı): FD 118/2
ay- ti- "söylemek": KB 490 /4903
ayaēdan başa: FD 76/ 6
ayēa künge: NF 281/2
ayluk ayluk "öyle öyle": DLT c.I, 113/21
ayrı ayrı: Yb. 191/15
ayru ayru: DKK 75/3
'ayş u ṭarab "zevk, sefa, şenlik": GT 73/5
az az (yığıl-): GT 170/18
az ya da çok: KK 434/13
az öküş "az-çok": KB 593/5983
'azāb 'uḫūbat "işkence, eziyet": NF 71/33
āzād ve bende "özgür ve köle": NF 228/ 8
azalta azalta: MH 110/10
'azamat taķı ḫudrat "heybet, kudret": NF 44/40
azarlana sövüle: MH 25/5

azın azın: GT 170/24

'aziz izzetlü "yüce": DKK 180/25

azuk munk "yoldan çıkan, azan": DLT c.I, 66/12

B

bâb bâb "kapı kapı": FD 60/19

bag bukagu "bağ, köstek": KİP 101/22

bağ ve boştan: DKK 101/7

bağ u bustân "bağ-bahçe": GT 2/22

bağır- çağır-: KK 333/32

bağıra bağıra (duyur-): KK 206/22

bağırış- çağırış-: Yb. 76/7

bahr u ber "deniz, kara": FD 189/26

bağ bağ: DKK 117/29

bak- gör-: DKK 88/6

bağa bağa: DKK 161/7

baka baka (değiş- vb.): KK 110/6, Yb. 192/1

bakına bakına (yürü-): MH 77/6

bağır altın: KB 399/3964

bakkal çakkal: KK 133/6

bal u kaymak: GT 77/3

bâl-ü per "kol-kanat": FD 86/26

ballandıra ballandıra (naklet-): MH 80/20

balu balu "ninni": DLT c. III, 232/20

bam bam (çık-): DKK 148/17

bambaşka: KK 30/33, Yb. 98/21, MH 105/30

bana sana: FD 18/14

bangır bangır (bağır-): MH 64/10

bar hazine "mal-mülk, hazine": KB 311/ 3021

bar- ya kel-: KB 469/4676

barça bütün "bütün, hepsi": KB 121/1042

barça bütürü (karar-) “baştan başa”: KB 24/71, ŞİP 107/4
barça sansız “çok, sayısız”: KB 374/3722
barın barın: İKDP 24/6
barış keliş “geliş-gidiş”: KB 459 /4569
bart burt (tut-) “ansızın her yandan yakalamak”: DLT c.I, 341/6
basa basa (çık-) “yine”: KK 228/2
basıla taşlana: MH 50/36
baş bart “yara-bere”: KE 122a/5
baş başa (bırak- vb.): KK 425/1, Yb. 69/10
başdan ayağa: FD 76/6
başı göti: DKK 208/5
başı gözi: DKK 141/10
başım beynüm (al-): DKK 142/17
başımni cānımni (bir-): GT 91/2
başındın adaķınga “başından ayağına”: NF 240/25
başka başka: MH 28/23
başlar başlamaz: KK 108/9
başsız ayaksız: GT 154/14
başlı başına: Yb. 134/ 22
başsız ayaksız (ma'yublerge): GT 154/14
baştan aşağı: KK 27/ 5, Yb. 108/3, MH 82/7
baştan başa (donan- vb.): Yb. 105/24, MH 52/24
baştan sona: KK 129/13
bat- çık-: DKK 186/27, KK 140/7
bay barımlıĝ “servet, zenginlik”: ŞİP 106/3
bay takı mun'im “zengin, cömert”: NF 259/25
bay u şiran “alım-satım işi”: NF 159/12
bay ve yoksul “zengin ve yoksul”: GT 18/19
bayıla bayıla (seyret-): KK 87/14
baylık daĝı faķırlık “zenginlik ve fakirlik”: GT 149/28
bedüklük uluĝluk “büyüklük”: KB 530/5324
begler begi: KB 106/893

behçet ü behâ “güzellik”: FD 9/23
belâ vü derd “dert, sıkıntı”: FD 175/24
bela kaçdu “sıkıntı”: KB 144/1272
bela küç “güçlük, sıkıntı”: KB 154/1367
bela miñnet “sıkıntı, eziyet”: KB 342/3391
belâ u miñnet (kel-) “belâ, sıkıntı”: NF 56/23
belâ ve miñnet: GT 100/18, NF 201/19
belâ vü miñnet: FD 59/1
belgü nişan “işaret, nişan”: KB 169/1522
belli başlı: Yb. 75/27
belli belirsiz: KK 27/2
bembeyaz: Yb. 70/29, KK 131/25, MH 105/30
bend bend (kesil-) “bağ bağ” : FD 40/2
benek benek: MH 172/24
ber- uzat-: İKDP 24/13
besbelli: Yb. 60/5, KK 23/18
beş altı (senelik vb.): MH 27/15, Yb. 126/25
beş on (kuruşluk): MH 161/18
bet beniz “yüz, surat”: MH 169/2
bet bereket: Yb. 86/13
beze miskin “zavallı”: DKK 95/7
bezen- kazan- “süslenmek, bezenmek”: DLT c. II, 155/17
bezgin bezgin (geç-): MH 89/10
biç- kes- “kesip biçmek”: KB 98/810
bîdâd ü sitem (kıl-) “zulüm ve sitem”: FD 69/20
bigden bige: DKK 75/8
bigler bigi: DKK 220/27
bil- uç- “bilmek, anlamak”: KB 90/729
bildik tanıdık: KK 223/21
bile bile: KK 391/30
bili biline: DKK 141/13
biligli biligsiz: KB 210/1923 (B148)

biligsiz cāhil “bilgisiz”: GT 104/26
bilge ‘alīm “bilgin”: KB 551/5551
bilge bŭgŭ “bilgin”: KB 551/5551
bilge tilve “akıllı, deli”: KB 62/473 (C18)
bilgi ukuş “bilgi, anlayış”: KB 78/627
bilig erdem (öğren-): KB 310/3013
bilig hem ukuş “bilgi, akıl”: KB 46/314
biliglig ukuşluğ “bilgili, akıllı”: KB 5/12
bin-bin: FD 68/26
biñ biñ (er): DKK 236/5
bir- hem al- “vermek ve almak”: KB 86/694 (A38)
bir u bar “tek ve var”: NF 19/31
bir ve bar: GT 1/8
bir bir (gör- vb.): FD 55/19, DKK 78/8, KK 34/26, MH 14/25
bir biri: NF 89/11, MH 39/7
bir birine (kat- vb.): DKK 76/23, FD 71/7, Yb. 47/9, KK 12/14
bir iki (kelime vb.): GT 126/25, DKK 119/7, KK 69/37, MH 59/13
bir öne bir arkaya: Yb. 217/25
bir uçından bir uçına: DKK 201/16
birden bire: KK 60/12, Yb. 50/3, MH 32/21
birer birer (ortaya çık- vb.): Yb. 39/28, KK 176/9, MH 25/11
birer ikişer (kömür tozları): MH 134/30
birliğün varlığıñ: DKK 177/24
birlikini taķı barlığını: NF 158/10
bisât u bisterim “döşeme, döşek”: FD 104/26
biş altı (gün): GT 126/22
bit- tüken-: KK 46/7, Yb. 69/5, MH 12/4
biti- bedizet- “yazmak, yontturmak”: OA 90/26
bitig ya itig “mektup ve düzen”: KB 454/ 4951
boğ sın “boy-pos, vücut”: KB 179/1618
bodun il “halk”: KB 550/5542
boğula tıkana (tüt-): MH 102/10

boğum boğum: Yb. 69/22
boğuşa boğuşa: KK 402/16
boğuzka eginke "boğaza, sırtıma": KB 376/3742
bol bol (evlen- vb.): KK 38/20, MH 13/15
bolmasa bolmasun: NF 225/36
bomboş: MH 24/3, Yb. 93/28, KK 60/34
borçluğların borç: NF 228/10
boş azad "hür, özgür": KB 245/2307
boş boş (bak-): KK 32/33
boşa- ve ı alâk ber- "boşamak": NF 125/34
boşu boşuna (dolan-): KK 163/36
boy boy: KK 50/34
boy pos: KK 82/9, Yb. 82/32
boyana boyana: KK 40/19
boydan boya (kapla-): KK 125/5
boyı boyına: DKK 141/13
böğür böğür (ağla-): Yb. 104/9
böğür böğüre (yat-): Yb. 52/7
böğürü böğürü (ağla-): DKK 116/12
bölük bölüm (gel-): KE 104a/9, FD 144/17
bön bön (bak-): Yb. 36/27, MH 64/5
büyük büyük: DKK 108/23
buç buç "güzel güzel": DLT c. II, 290/7
budunun karasın: ŞİP 106/6
bugün yarın: DKK 88/1
buğa buğa (didükleri): DKK 189/18
buğa şığın "boğa, geyik": DKK 216/31
bu kün hem yarın: KB 145/1281 (B104)
buldur buldur (et-) "güldür güldürle aynı": DLT c.I, 456/24, DKH
107/20
bulga- telge- "can sıkmak": DLT c. III, 291/2
bulur bulmaz: KK 239/19

buñal-, buñlu ñal- "sıkılmak": DKK 179/14
buradan oraya: Yb. 158/15
burçağ burçağ (derle-) "iri ter tanesi": DKK 231/3
burun buruna (fısıldaş-): Yb. 217/11
buruşa buruşa: Yb. 102/27
busuş emgek "keder, ıstırap": ŞİP 107/58
buyruk buyruk: GT 106/11
buzuğlı yoritmağlı: KB 60/6056
bügü bilgi king "bilgin, bilgili": KB 127/1100
bügü hakim "bilgin, hâkim": KB 6/27
büğrü bukri "eğri-büğrü": DLT c. I, 219/26
bükü bilge "bilgin": DLT c. III, 228/ 8
büsbütün: Yb. 39/2, MH 13/24, KK 72/32
bütüglü biliglig "inançlı, bilgili": KB 191/1740
bütün bütün (kurtul- vb.): KK 169/28, MH 74/33
bütün çin "doğru-dürüst": KB 204/1863
büzüle büzüle: Yb. 204/11

C

cāh ve mertebe "makam, mertebe": GT 139/33
cân u dil "can-gönül": FD 80/23
cân u gönül: FD 61/19
can ten: KB 396/3932, NF 196/23
cân u ten: FD 13/19
candan cana: FD 90/14
canlı cansız: MH 50/20
canlıg tırig "diri, canlı": KB 600/6056
capcanlı: KK 46/25
cayır cayır (yan-): KK 36/18, Yb. 215/6
cedd ü cehd "çalışma, gayret": GT 145/12
cefâ vü cevr "cevr ü cefa": FD 20/25

cemā'at cemā'at (namaz kııl-) : NF 64/16
cemād cānsız "cansız": NF 149/17
cema! kemal "güzellik, mükemmellik": GT 14/13, DKK 188/27
cenk ve şavaş (it-): DKK 94/8
cevr ü cefâ "eziyet": GT 147/11, FD 20/14
cevr ü kahr "eziyet, kahr": FD 159/28
cevr u zulmet "eziyet": FD 62/18
ceza'u feza' (kııl-) "inleme, sızlanma": NF 148/15
cılasun bahadır "yiğit, bahadır": DKK 185/8
cılasun yiğit "yiğit, kahraman": DKK 114/13
cırcır (böceği): KK 418/7
cıyak cıyak (bağır-): Yb. 97/20
cici bici: DKK 185/10
cidd ve cehd (kııl-) "çok çalışma, uğraşma": NF 210/35
cins cins (vapurlar): KK 413/26
cism ü cân "beden, ruh": FD 171/3
civcivli: KK 432/31
cömerdler cömerdi: DKK 190/32
cübbe çuğa "cübbe": DKK 176/11
cübbe ı on (vir-): DKK 83/9
cür'a cür'a "yudum yudum": FD 86/11
cüz ü kül "parça-bütün": FD 98/20

Ç

çabuk çabuk (bak- vb.): KK 87/10, MH 21/28
çadır otağ "büyük çadır": DKK 154/9
çağ çuğ "gürültü, çar çur": DLT c.III, 128/1
çağnam çağnam (kayalar): DKK 101/4
çâk çâk (ol-) "parça parça olmak": FD 26/7
çak çuk (et-) "ses bildiren söz": DLT c.I, 333/10

çaldık çaldık (kapıyı): KK 334/11

çaldır çaldır (et-): DLT c. I, 457/3

çalıp çırpıp: KK 88/15

çalk çulk (kıl-) "itti çarptı": DLT c. I, 349/8

çap çap: (yut- vb.) "şapır şupur ye- anlamında" DLT c. I, 318/12,

DKH 12/2

çap- yağmala- "yağmalamak": DKK 118/10

çar çar "yağmurun yağmasından çıkan ses": DLT c. I, 324/12

çar çur "abur cubur anlamında": DLT c.I, 323/20

çarçabuk: MH 106/8

çar çarmak "çoluk çocuk": DLT c. I, 149/16

çarç u baht "felek, baht": GT 31/23

çarçık çurpuk: KK 330/13

çars çars (ur-) "çat çat döv-": DLT c. I, 348/13

çarşı pazar (süründür-) : KK 105/29

çat çat (ur-) "bir şeyin düştüğü zaman çıkardığı ses": DLT c. I, 320/7

çat pat : KK 171/19

çatır çatır (çatla-): Yb. 51/1

çav kü "şan-şöhret": KB 60/458

çawar çuwar "ateş tutmaya yarayan nesne": DLT c.I, 411/8

çavluğ külüg "şanlı, şöhretli": KB 225/2083

çek çük "malın en değersiz, kıvrır zıvır": DLT c.I, 334/6

çekine çekine (soruştur- vb.): KK 209/35, MH 60/32

çeng ü üd "saz ve ud": FD 111/16

çengli mengli "bir çocuk oyunu, salıncak": DLT c. III, 379/2

çepeçevre (çevril- vb.) Yb. 36/5, MH 102/12

çerig sü "ordu": KB 447/2333

çeşit çeşit: KK 24/35

çığay bay "fakir-zengin": KB 363/3617 (B264)

çığay bil çığay "fakir bil fakir": KB 370/3677

çığay yavuz "fakir, kötü": KB 498/4989

çığıl çığıl (et-): DLT c. I, 393/ 8

çığıl tığıl (et-) "ses bildiren bir söz": DLT c. I, 393/ 8
çıkır çıkmaz: KK 37/35
çın bütün (kişi) "doğru-dürüst": DLT c. I, 398/13, KB 530/5330
çın çın (öt-): KK 79/28, MH 88/7
çın köni "doğru-dürüst": KB 521/5230
çın tamam "doğru-tamam": KB 540/5432
çın tükel "doğru-tamam": KB 384/3816
çınğıl çınğıl (et-) DLT c. III, 366/4
çın yalğan "doğru-yanlış": KB 582 /5873 (B420)
çır çıplak: MH 82/32
çırğap çırğap "elbise, cübbe": DKK 154/9
çırğap çuğa "elbise, cübbe": DKK 131/24
çırılçıplak : KK 166/21, Yb. 62/22
çigir çigir "ekmek içerisinde taş kırıntıları olduğu zaman dışın
ezemeyerek çıkardığı ses": DLT c. I, 363/22
çik çik "oğlağı çağırmak ve gütmek için kullanılan bir söz": DLT c. I,
334/8
çil çil: KK 378/10
çilik çilik "oğlağı çağırmak için kullanılan bir söz": DLT c. I, 388/23
çim yiğ (et) "çimçiğ": DLT c. I, 338/10
çiş çiş "çocuğu işletmek için söylenen söz": DLT c. I, 341/25
çoban çoluk: DKH 208/ 26
çoğ çam "gürültü,bağırıtı": DLT c. III, 234/16
çoğ ün (kesil-) "münakaşa": KB 502/5030
çogın yalının: ÇB 111/28
çoluk çocuk: Yb. 59/1, MH 155/23
çoluklu çocuklu: Yb. 87/13
çöp çep (kişiler) "çör çöp, değersiz": DLT c.I, 318/18
çuf çuf (tren): KK 338/18
çuh çuh "atı yürütmek ve azarlamak için çıkarılan ses": DLT c. III,
117/17
çukur çukur: KK 194/30

çur çur "hayvan sağılırken sütün kapta çıkardığı ses": DLT c. I, 485/23

çübür çebür "abur cubur anlamında": DLT c. I, 363/7

çür çür: DLT c. I, 323/14

çürü- eskir- "çürümek, bozulmak": NF 261/37

D

dağ tepe: Yb. 191/27

dahl ve harc "gelir-gider": NF 128/17

dal ve budak: Yb. 85/3

dal- çık-: MH 37/314

dala dala: Yb. 192/25

dalga dalga (bak- vb.): Yb. 110/19

dalga dalga (renk): MH 23/9

dalgın dalgın (gez- vb.): KK 57/5, Yb. 110/19

damla damla (dökül-): MH 87/10

dan dansuḥ "şaşıрма, hayret": DKK 117/18

daṅḡ dunḡ (et-): DLT c.III, 357/14

dâne dâne: FD 152/21

dār-i fenādın dār-i baḡāḡa: NF 62/11

darmadaḡınık: Yb. 180/9, KK 432/33

dayana dayana: MH 78/2

deḡışmeye deḡışmeye (çürü-): MH 67/25

def ü nāy "tef, ney": GT 105/21

delik delik (ol-): FD 60/11

delik deşik (et-): MH 105/1, Yb. 146/32, KK 113/13

delirmek-delirmemek (açmazı): KK 405/22

dem-â-dem "her vakit, sık sık": FD 48/6

dem-be-dem "vakit vakit, daima": GT 5/28, FD 12/7

demet demet: Yb.131/2

der ü divâr "kapı, duvar": FD 103/28

derd ü belâ "dert, bela": FD 128/17
derd-ü gam "üzüntü, dert": FD 210/14
derdi gücü: Yb. 123/5
dere depe: DKK 199/13
derin derin (uyu- vb): MH 22/14
derinden derine: KK 56/36
derli toplu: KK 97/7
derme çatma (dükkânlar vb.): KK 213/22, Yb. 138/ 7
deste deste: Yb. 105/19
devâ-yı derd "dert-deva": FD 60/13
devlet takı sa'âdat "talih, mutluluk": NF 240/6
devr-i çerh "dönen": FD 14/15
devr-i felek "talih, kader": FD 191/24
devrân-ı felek "dünya-felek, kader-talih": FD 173/17
dın dın (et-): KK 40/1
di- söyle-: DKK 202/7
didik didik (ol- vb.): Yb. 54/32, KK 205/17
dik dik (bak-): Yb. 184/6, MH 74/23
diken diken (uza-): Yb. 193/16, KK 349/22
dikkatli dikkatli (bak- vb.): Yb. 40/19, MH 14/7
dil ü cân: FD 50/25
dilene kovula (gez-): MH 34/19
dimdik: Yb. 54/8, MH 74/33
dîn ve islâm: NF 11/15
dinâr u direm: GT 159/10, FD 189/17
dinliye dinliye (uzan-): Yb. 95/19
dinsizi dindarı: KK 50/33
diri diri: Yb. 33/3
diz dize (otur-): Yb. 211/7
dizi dizi: Yb. 51/10, MH 150/35
dobra dobra (söyle-): Yb. 207/32
doğru-yanlış: KK 380/7

doğrudan doğruya (gir- vb.): MH 22/24, Yb. 61/18, KK 177/27
dol- taş-: Yb.190/3
dolamaç dolamaç: DKK 187/4
dolana dolana (git-): MH 44/14
doldura doldura: KK 109/17
doldurup doldurup (iç-): KK 134/31
dolup boşal-: Yb. 118/3
dolup dolup (boşal-): MH 17/1
dopdolu: KK 66/33
dosdoğru: MH 168/33
dōst yārān "eş-dost": NF 124/17
dostlık düşmenlik: DKK 244/8
dosya mosya: KK 270/29
doya doya (seyret- vb.): KK 165/24
doyura doyura: KK 148/32
döge döge (al-): DKK 177/8
döge döge: Yb. 58/13
dön- dolaş- (yaklaş- vb.): Yb. 154/13, KK 225/11
döndüre döndüre (oyna-): KK 124/30
döne döne (savaş-): DKK 159/27, FD 15/12
dönüp dönüp: KK 338/27
dörder dörder (atla-): MH 146/18
dört beş (kibrit): MH 37/24
dudak dudağa (gel-): Yb. 52/1
dumdum (kurşunu): Yb. 192/17
dura dura (açıkla-): MH 135/31
durup durup (hastalan- vb.): KK 206/3, Yb. 36/17
durup dururken: KK 373/24
durur durmaz: Yb. 116/26
durūz şenā (ay-) "selām, övgü": NF 17/31
duyar duymaz: Yb. 91/12
dügün dirnek: DKK 228/13

dükkân dükkân (gez- vb.): KK 50/11, MH 28/7
dümdüz: Yb. 141/15, MH 52/25
dün ü gün “gece-gündüz”: FD 60/7
dünlü günlü “geceli-gündüzlü”: DKK 229/27
dünya ‘âlem “dünya”: DKK 110/ 5
dünyâdın âhîratka: NF120/5
dünyâ takı âhîrat: NF 276/32
dünya ‘ûkbi: KB 441/4384 (C281)
dünyi vü ukbî: FD 73/ 4
düpedüz: KK 29/16
dürlü dürlü: KE 31b/2
düşe kalka: Yb 218/16, MH 34/19
düşüp kalk-: KK 41/30, Yb. 182/31

E

eb barķ: OA 83/28
ebin barımın “mal-mülk”: OA 73/23
eç eç “atları gayrete getirmek için çıkartılan ses”: DLT c. II, 282/5
eçüm apam “ata, ecdat”: OA 67/14
ed tavar “mal-mülk, servet”: ŞİP 106/ 4, FK 98/24
ede ede (körleşen vb.): KK 100/14, Yb. 110/23, MH 14/24
eğgü açığ “iyi-kötü”: KB 308/2982
eğgü asığ “iyi-kötü”: KB 288/2756
eğgü isiz “iyi-kötü”: KB 39/235 (A18)
eğgü köni “iyi-doğru”: KB 507/5084
ădgü yawlak “iyi-kötü”: İKDP 25/10
edhgü yawlak “iyi-kötü”: DLT c. I, 432/23
edgölüg kutlug: MB 112/10
egil- tönjit- “eğilmek, dönmeķ”: KB 643/6532
eğile kalka: MH 44/16

eğilip kalk-: KK 392/7, Yb 46/2
egirt- kavşat- "sarılmış": ŞİP 106/28
eğri büğrü (kaldırımlar vb.): KK 213/22, Yb. 182/5
eğri köni "eğri-doğru": KB 483/4840 (B348)
ehlā ve sehlā "iyi-hoş": GT 120/11
ek- biç-: Yb. 29/24
ekmek mekmek: MH 36/14
él adak "el, ayak": İKDP 42/5, NF 70/34
el ayak: KB 94/2, DKK 230/36
el ayak (çek-): MH 79/21, Yb. 38/1
el ele (tutuş- vb.): DKK 143/24, KK 11/25, Yb. 51/32
el kol (hareketi): KK 36/32
el yüz (yık-): DKK 76/12
elbette ve elbette: DKK, 220/29
elden ayaktan: KK 29/17
elden ele: KK 19/2
êldin êlke: NF 30/27
elgi yüreki: KB 23/58
elgin tilin: KB 88/709
elig hem tilig: KB 571/5758
elig törüg: İKDP 15/1
elik külmiz "erkek, dişi karaca": KB 25/79
elin eline: DKK 230/36
elini eteğini (çek-): KK 364/27
elini kolunu (bağla-): Yb. 96/25
elli altmış (adam vb.): DKK 208/ 28, MH 47/11
eltâf ü merhamet "iyilikler": FD 194/6
elvan elvan (renkleri): MH 56/5
ämgäk ämgä (ämgän-) "her türlü sıkıntıyı çekmek": İKDP 11/15
emgek taķı hõrluķ "sıkıntı": NF 36/25
emgek ve meşakķat "zahmet, sıkıntı, eziyet": NF 36/23
emgek taķı musıbat (teg-) "eziyet ve kötülük": NF 287/10

emget- tolğat- “eziyet, ıstırap çektirmek”: OA 89/26
em sem “ilâç”: DLT c. I, 407/28
em ya ot “ilâç, deva”: KB 522/5245
emn ü emân “korkusuzluk, güvenlik”: FD 182/15
ên yok “iniş-yokuş”: DLT c. I, 49/18
eni konu: Yb. 45/19, MH 27/10
enşâr u muhâcir “Mekke’den Medine’ye göç eden”: NF 73/36
er at “asker”: KB 180/1632
er hatun “erkek, kadın”: NF 86/35
er sü “asker”: KB 247/2334
erdem bilig (öğret-): KB 166/1489
erden ere: DKK 221/18
erdni monçuk “mücevher, boncuk”: KİP 101/9
erej emgek “huzur, sıkıntı”: KB 602/6078 (B435)
erej sevinç “huzur, sevinç”: KB 529/5317
eren alpagut “yiğit”: DB 110/15
erenler ereni: KB 450/4483
erig er “asker”: KB 283/2705
erk türk “güç-kuvvet”: KB 514/5151
erkek ve tişi “erkek, dişi”: NF 228/8
erkeklü dişilü: KE 32a/8
ersig eren: KB 310/3007
ersig toña “yiğit, kahraman”: KB 36/196
erte keçe “sabah- akşam”: NF 277/13
ertin ökün “pişman olmak, vazgeçmek”: OA 70/26
ertinü ertinü “fevkalâde fevkalâde”: OA 87/6
esen edgü (kal-) “sağ salim”: KB 133/1162
esen inç “rahat, huzur içinde”: KB 213/1948
esân tükâl “sağ-salim” : İKDP 21/14, IB 94/15, KİP 101/13
esniye esniye: MH 42/33
esniye uyuya (vakit geçir-): MH 51/5
eş tuş “eş dost”: İKDP 37/4

eşk ü âh (et-): FD 147/13
eti kıanı (karat-): KB 618/6239
ätin kıanın (sat-): İKDP 12/4
étılgen sayılğan “birçok işlere girip çıkan”: DLT c. I, 158/9
etlig tenlig (hatun): NF 161/15
ev bark: Yb. 162/9
ev bark: Mİİ 92/62, KB 456/4536
ew bark: DLT c. I, 348/25, NF 57/15
evet evet: KK 73/2
evlene evlene: KK 186/2
evir- çevir- (incele-): Yb. 137/21
evir- kıvır-: Yb. 35/25
ewür- tewür- “evirip çevir-”: DLT c. II, 81/24
eygü yamān “iyi-kötü”: GT 106/2
ezil- büzül-: KK 89/1

E

faķir u bī-nevā “fakir-muhtaķ”: GT 80/13
faķīr ḥaķīr (kōr-) “aşıağı”: GT 162/24
faķīr muḥtāķ “fakir, düşkün”: NF 73/10
farfaralı: KK 322/4
fāsik taķı yawuz “günahkār, kötü”: NF 259/40
fasikül fasikül (dağıt-): KK 129/21
fāyida taķı menfa’at (tēg-) “yarar”: NF 154/5
fazl u kemāl “üstün, olgun”: FD 183/22
fażlıg muyanıg “sevap”: KB 504/5053
fehmi ve dirayet “anlayış”: GT 25/24
feryād-u efgan “bağırıp çağırma”: FD 155/28
feryād u figan “inleme”: FD 130/27
feryād ve navḥa (kıl-) “bağırıp çağırma”: NF 161/22
fesād u fitne “fitne”: FD 189/19
fettān ḥasūd “fitne, hasetçi”: GT 25/14

fevz ü necât “kurtuluş”: FD 78/7
fıkır fıkır: MH 70/2
fıldır fıldır (oyna-): KK 68/31
findık fıstık: KK 55/4
fırıl fırıl (dön-): MH 93/34
fısıl fısıl (konuş- vb.): MH 29/5
fışıl fışıl: DKK 106/16
fışk ve fesâd: NF 191/33
fışk u fûcur “ahlâksızlık, günahkârlık”: GT 141/8, NF 49/28
fuķarâ ve mesâkîn “fakir-fukara”: NF 295/21
fusûk ve cidâl “ahlâksızlık, kavga, tartışma”: GT 146/4

G

gafil ü gümrah “yolunu şaşırması”: FD 63/18
gâh gâh “zaman zaman”: FD 44/11
gam u derd “üzüntü, derd”: FD 42/17
gam u elem “üzüntü”: FD 9/23
gam u endûh “üzüntü, keder”: FD 144/7
gam u gussa “gam, keder”: FD 209/19
gam u mihnet “üzüntü, sıkıntı”: FD 16/34
gam u şâdi “üzüntü-sevinç”: GT 157/11
garîp u hasta “hasta”: GT 102/20
garîp u müflis “garip, parasız, iflas etmiş”: GT 96/22
garib ve şehridin “yerli, yabancı”: NF 228/ 8
gece gündüz: Yb. 186/8, MH 72/17
geçe geçe: KK 214/19
gel- geç-: Yb. 70/11, KK 13/37
gel kiç: DKK 212/14
gel- git-: Yb. 96/8, DKK 85/ 23
gele gide: Yb.118/8
gelen geçen: Yb.142/32

gelen giden: DKK 229/1
geli geli: DKK 100/8
gelini kıızı: DKK 85/7
gelip gitme: Yb. 178/26
geliml  gidiml  (d nya): DKK 94/18
gelir gelmez: KK 136/ 3, MH 48/4
geliş- genişle-: MH 13/3
gelişi geşişi: Yb. 170/6
geliş gidiş: Yb. 50/21
gelmiş geşmiş: KK 248/28
gel  gel : DKK 173/4
gel p git-: DKK 85/23
gere gere (dolaş-): Yb. 68/27, KK 282/13
geri geri (ęekil-): Yb. 155/32, MH 83/33
gerisin geriye: KK 27/17
geyim kiçim “giyim-kuşam”: DKK 205/10
gez- toz-: MH 180/10
gezdirir gezdirm z: Yb 218/32
gilm n u havr  “delikanlılar, kızlar”: FD 78/16
gice g nd z: DKK 117/17, KE 142b/8
gice v  g nd z: FD 19/4
gide gele: Yb.118/8
gidip gel-: KK 84/28 Yb. 50/30, MH 86/7
gir- ık-: Yb. 152/24, KK 13/37
git gide: MH 35/10, Yb. 62/22
giyim kuşam: MH 180/11
giyin- kuşan-: Yb. 50/21
gizli gizli (oku- vb.): KK 15/27
gizli saklı: KK 96/34
g lgeli g lgeli (y z): MH 61/16
g re g re: MH 100/35
g rkl  maķbub “g zel”: DKK 185/25

görür görmez: KK 116/31, Yb. 54/18, MH 89/11
göstere göstere: MH 169/10
gösterile gösterile: KK 315/28
götin götin (git-): DKK 82/4
göz göze (gel- vb.): KK 121/32, MH 58/28, Yb. 51/32
gözel yahşî "iyi, güzel": DKK 118/3
gözüm gözüm: DKK 213/22
gözüm ü yüzüm: FD 150/17
güft ü gû "dedi-kodu": FD 55/ 4
gül gül (aç-): FD 16/21
güle eğlene: KK 435/22
güllük gülistanlık: Yb. 78/11
gülmek ağlamak: Yb. 91/16
güm güm (vurul-): Yb. 177/13
gümbür gümbür (nakaralar): DKK 114/5
gün günden: FD 40/30, MH 89/4
günden güne (kuvvet bul-): Yb. 115/24
günü gününe (yaşa-): Yb. 140/15
güpegündüz: MH 32/28
gürül gürül (ak-): KK 23/24, MH 50/29
gürültü patırtı: KK 203/16
güv güv (it-): DKK 100/8
güzeller güzeli: KK 165/22

H

ha ha: Yb. 206/10
habbe habbe "tane tane": GT 90/23
hain hain (gül-): MH 164/17
hafif hafif (oynat- vb.): Yb. 44/26, KK 85/10
hakîr ü miskîn "aşağı görülen, zavallı": GT 13/13

hal haber (çıkma-): Yb. 157/23
hâl hatır (sor-): KK 77/9
hâl-ü hattır: FD 19/19
hâlâ ve hâlâ: KK 334/23
halâl harâm: GT 170/14
halâl bile harâm: GT 152/25
halal hem harâm "helâl-haram": KB 287/2752
halâl takı harâm: NF 308/27
hâlî yerde, kimerse körmez yerde "boş, تنها yer": NF 298/25
halvet ve 'uzlet "yalnızlık": GT 58/20
ham-be-ham "büklüm büklüm": FD 18/6
hamd u şenâ (kıl-) "şükür ve övgü etmek": NF 23/42
hân-u-mân "ev-bark": GT 31/7, FD 111/8
handan u handan "gülen": FD 41/28
hanlar hanı: KB 9/60, DKK 77/19
haphazır: Yb. 109/19
hâr-u has "çer-çöp": FD 47/22
hâr u hâşâk "çer-çöp": FD 76/13
harabı beķası "yıkılanı, kalanı": KB 7/37
harâm ma'siyat "haram, günah": NF 11/16
harârat takı isiglik "sıcaklık": NF 150/7
hararetli hararetli (konuş-): MH 15/9
hareketsiz cansız (düş-): MH 94/ 3
hâs ü hâşâk "çer-çöp": FD 132/2
hasad takı 'adâvat "kıskanlık ve düşmanlık": NF 194/1
hasanât takı edgölük (helâk kıl-) "iyilikler": NF 286/27
hasta u bezmân "kırılmış, incinmiş": NF 4/24
hasta ve mecrûh "hasta ve yaralı": GT 101/7
haşem ve hâşiyesi "maiye, tebeaa": GT 21/18
haşır neşir: Yb. 36/15
haţ â ve zellet "hata ve yanılma": NF 151/6
hava arzu "arzu, istek": KB 149/1315

hava vü heves “arzu, heves”: FD 161/11
hava nefis “dilek-istek”: KB 338/3342
hava övke “heves, kızgınlık”: KB 163/1453
hayal meyal: MH 71/17, KK 438/18
hayâlî vü gümânî “zan, sanma”: FD 73/4
haylaz haylaz (dolaş-): Yb. 88/16
haylı haşam “maiyet halkı”: NF 272/36
hayr u berekât “hayır, bereketler”: NF 18/21
hayr ve şadağa “hayır, sadaka”: NF 275/37
hayr u şalâh (iste-) “hayır ve iyilik”: GT 170/9
hayretten hayrete (düş-): Yb. 126/16
hazin hazin: Yb. 95/10
hâzîr takî nâzîr: NF 300/6
hebâ u menşûr (bol-) “darmadağın olmak”: NF 160/5
heç heç “atları gayrete getirmek için çıkartılan ses”: DLT c.I, 321/18
hele hele: Yb. 208/25
hemen hemen: Yb. 60/15, MH 88/3
henüz henüz: NF 156/18
herze herze (feryâd et-) “boş lakırtı, saçma saçma”: FD 28/4
herze merze “saçma sapan”: DKK 222/26
hevâ ve heves “arzu-istek”: GT 124/17
hey hey!: DKK 122/20
heyhât heyhât: NF 136/13
hıçkırâ hıçkırâ (ağla-): Yb. 76/24
hım hım (adam vb.): KK 259/13, MH 99/23
hırgür: KK 88/1
hırlı hırsız: KK 278/5
hışımını kavumını “hısım-akraba”: DKK 216/16
hızlı hızlı (yürü- vb.): KK 37/35, Yb. 60/15, MH 94/6
hiç mi hiç: KK 175/18
hiddet ve şavlet “hücum, saldırma”: GT 20/15
hile al “hile, aldatma”: KB 249/2356

hîle ve dastân “hile”: NF 270/6
hîle itig “hile, düzen”: KB 135/1183
hillet ü hürmet : FD 185/24
hîmmeť mürüvvet “yardım, insanlık” KB 55/413
hîsab ve su’âl “sorgu-sual”: NF 191/16
hîyānat yaman fiil “kötü hareket”: NF 12/6
hoç hoç “keçiler güdölüp sürülürken çıkarılan ses”: DLT c. II, 282/2
hokus pokus: KK 73/3
hop hop (hola-): Yb. 103/29
hôr u hacil “hor görülmüş, utanmış”: GT 162/7
hıraça karaça (pireler): DKK 127/19
hoş beş (et): Yb. 66/22
hoş esen: DKK 233/24
hulk huy “huy, tabiat”: FD 172/2
hun hıara “aba, faydasız”: DLT c. III, 138/11
hûr u gılmân “âhû gözlüler kızlar, erkekler”: FD 91/18
hurram ve şadîlık (kıl-) “neşe, sevinç”: NF 221/21
husûmat taķı bemezelić “düşmanlık, geçimsizlik”: NF 267/2
hükm taķı fermân “emir, buyruk”: NF 241/38
hüner gerek hüner: DKK 186/11
hüngür hüngür (ağla-): Yb. 76/24
hurmet ağırılık “hürmet, itibar”: KB 498/4996
hürmet u ‘izzet “saygı, değer”: NF 36/23
hürmetlig ‘izzetlig “itibarlı”: NF 264/3
hüsn taķı cemâl “yüz güzelliği”: NF 222/162
hüsn ve cemâl: GT 153/21 ,0
hüzünlü hüzünlü (yüksele-): MH 45/2

İ

ıduķ ķutluę “aziz, kutlu”: KB 57/433
ığla- sıkta- “ağlamak”: İKDP 25/16
ınan- tayan- “güvenmek, destek almak”: KB 638/6467
ınaru berü (yori-) “öteye beriye”: ÇB 111/1, ŞİP 106/14
ıraq yakın “uzak-yakın”: NF 76/26, DKH 98/5
ışıl ışıl: KK 142/22
ıvır zıvır: KK 55/34
ıy- bas- “itaat altına almak”: ŞİP 106/6

İ

‘ibādat u ŧ ā’at “ibadetler”: NF 10/6
iç içe (geç-): KK 27/15
iç taş “iç-dış”: OA 67/4, KB 18/11
iç hem taş “iç ve dış”: KB 181/1645
iç- yi-: KB 468/4664
içgü yigü “içmek-yemek”: 294/2826
içik- yükün- “tâbi olmak, baş eğmek”: OA 95/2
için için (konuş- vb.) : Yb. 153/5, MH 30/12
içip içip (coş-): MH 43/16
içten içe (kayna-): MH 15/16
içüp içüp: DKK 95/16
idiz tikim (kayalık) “yüksek, dik”: ÖY 97/11
ig kem “hastalık, ağrı-sızı”: KB 123/1057
ig ölüm “hastalık, ölüm”: KB 594/5991
ig toğa “hastalık, ağrı-sızı”: KB 593/5979
igi ‘illeti “hastalık”: NF 231/25
igim taķı meşakķatım “ağrı-sızı”: NF 230/8
igim hem emim “hastalık ve ilâç”: KB 91/749

iğne ipliğe: KK 336/4
iğri büğrû: MH 73/17
ihsân u 'aṭ â "bağış, ihsan": GT 80/3
ihsân ve in'âm (kıl-) "bağışta bulunma": NF 144/15
ihtiyar genç: KK 51/8
iki bir (tanukı): KB 18/15
iki üç (defa vb.): Yb. 32/2, MH 59/13
ikide birde: MH 72/3
ikişer ikişer: KK 269/9
ikişer üçer (yürü-): Yb. 154/27
iklim iklim (ara-): DKK 133/6
ikrâm ve i'zâz "ağırlama": GT 28/10, NF 198/38
il avuç "el, avuç": GT 86/19
il ayak (bağla-): GT 47/4
il kēnd "memleket": KB 38/216
il kūn (iş) "el gün": KB 40/245
ilden ile (gez-): DKK 75/ 8
ilden ilge: GT 37/20
il bodun "halk, memleket, ulus": KB 121/1042
il gün "el gün": DKK 218/10
il törü (kazgan-) "devlet düzeni, yasa": OA 68/18
ilin ilge (ur-) "elini eline": GT 142/13
ilişir ilişmez: Yb. 199/23
'ilm ve ħırad (öğret-) "ilim ve akıl": NF 296/28
'ilm ü irdem "ilm ve erdem": GT 14/15
ilm ü ma'rifet: FD 192/21
iltiş barış "barış, sulh": KB 432/4305
in'âm ihsân "lütuf": GT 47/8
inceden inceye: KK 222/24
inç esen "sağ-sağlim": KB 390/3876
inçin avın "huzur, avunma": KB 319/3114
indirir indirmez: Yb. 131/25

injen köp "pek çok": OA 43/17, GT 43/17, NF 111/14
ingen üküş "çok çok, pek çok": NF 37/1
iner çıkar: DKK 88/7
ingek kölük "inek, yük hayvanı": OA 93/9
inisi eçisin: OA 68/4
inili eçili "küçük kardeş-büyük kardeş": OA 68/9
inip kalkan: KK 12/12, Yb. 164/27
inisin inisin "küçük kardeşini" : İKDP 39/11
iniş çıkış: KK 162/22
inişli çıkışlı: KK 197/1
iniş yokuş: Yb. 148/22
inliye inliye (bekle-): MH 19/12
ipince: KK 301/3
ipiri: MH 87/15
ipten kazıktan: Yb. 141/10
ir ir : GT 6/18
ir kız (erkek, kız) : GT 132/9
iri iri: KK 131/9, MH 37/8
iri hem kıuzı (güneyi-kuzeyi): KB 469/4967 (C295)
iri yarı: MH 41/31
irilme serilme "hiddetlenmek": KB 573/5773
irinç yarlıg (bol-) "zavallı,sefil": İKDP 43/14
irsel yayıg "dönek, vefasız": KB 54/399
irte gice "gündüz, gece": KE 139b/12
irteki söki "önceki, eski": ÖY 97/10
ışába başbağı "sarık, tülbent": NF 63/3
isig kıruğ "sıcak, kuru": KB 464/4627
isig tumlıg "sıcak-soğuk": KB 306/2961
isigli soğıklı "sıcaklı soğuklu": KB 464/4629 (C274)
isiz edğü "kötü-iyi": KB 40/244
isiz körk "kötü, güzel": KB 129/1116
isiz silig "kötü-temiz": KB 417/4140

isizim isizim: KB 649/6592 (C390)
isizim yigitlik isizim yigitlik: KB 644/6522 (A)
isizlik uçuz "kötü, değersiz": KB 107/901
is(s)i savuğ (tat-) "sıcak soğuk": GT 132/17
istemeye istemeye (sokul-): MH 23/7
ister istemez: KK 219/2
isteye isteye (hatırla-): KK 125/9
istiğfar kıl- tağı tevbe kıl- "tövbe etmek": NF 290/10
iş güç: KE 84b/10, MH 105/3, Yb. 63/3
iş küç: OA 68/16, FK 99/33
iş küdük "iş-güç": DLT c. I, 391/1, KB 121/1038
iş önür: KB 185/1680
iş tuş "eş, dost": KB 64/500
iş hem tuş "eş, dost": KB 186/1694
ışgiti kütay "ipekli kumaş": OA 65/20
ışret u ayş "yiyip içme": FD 45/12
ışsız güçsüz: KK 181/1, MH 105/3
ışve vü nâz: FD 144/7
it- hem buz- "düzenlemek ve bozmak": KB 69/548 (B 50)
it- igit- "tertiple etmek, itina göstermek": OA 69/26
it kopuk: KK 41/ 30
it- yarat- "düzenlemek, tanzim etmek": OA 68/25
it- yığ- "derleyip toplamak": OA 96/18
ite ite: Yb. 142/25
ite kaka: KK 159/7
ite söve: MH 19/19
ite bir- tüz- "düzenlemek": KB 31/146
itinip yaratınıp "bezeyip donatarak": ÇB 111/7
itiş kakış: KK 365/21
ivek kurgu "aceleci, kararsız": KB 217/1997
iyi kötü: KK 263/20
iyi uslu: KK 181/14

iyiden iyiye (alış-): Yb. 86/1
iyiler iyisi: KK 72/33
izāz ve ihsān “lütuf, ikram etme, ağırlama”: GT 28/10
i’zāz ve ikrām “ağırlama”: GT 13/17, NF 161/15
‘izz ü cāh “itibar, mertebe”: GT 175/10, FD 181/25
‘izzeṭ ḥörmet “saygı”: DKK 188/8
‘izzet ḥürmet “hürmet-saygı”: NF 281/31
izzet ü zillet “yücelik, aşağılık”: FD 185/23

K

kaba kaba (sırılt-): Yb. 35/4
kaba kaba: DKK 236/28
kaba saba: KK 173/28, Yb. 106/30
kaç göçsüz: MH 13/10
kaç kaç “cin çarpmasına karşı üzerlik ile yapılan tütsüde söylenen söz”: DLT c.III, 163/10
kaç- kovala-: Yb. 113/16
kaçma kovma: DKK 125/7
kadam belam (toķın-) “belâ”: DKK 187/21
kaḍḡu taķı ḥasrat “sıkıntı, üzüntü”: NF 218/25
kaḍḡu miḥneṭ “sıkıntı”: KB 125/1074
kaḍḡu sevinç “kaygı-sevinç”: KB 77/617
kaḍḡuluḡ bezmān (ol-) “kaygılı, kederli ol-”: NF 39/21
kadhın kadhnaḡun “kayın mayın”: DLT c. I, 523/25
kadın erkek: KK 51/8, Yb. 203/13, MH 124/3
kadınlı erkekli: Yb. 87/13
kaḍr ü cāh “değer, itibar”: GT 90/3
kaḍr-i ḥürmeti “değer, saygı”: NF 159/39
kaḍr u kıymet: GT 23/19
kaḍr ü kıymet: FD 59/4
kafa kola (al-): KK 320/ 21

kafalı b rkl  (ba ): DKK 214/20
kafile kafile (git-): MH 127/9
k fir ta ı f cir "g nahk r, iman etmeyen": NF 305/27
kaf r m naf k "iyilik bilmeyen, Allah'ı ink r eden": KB 23/59
ka  ku  (et-) "kazın  ıkard ı ses": DLT c. III, 128/31
k  ıt ko an: Yb. 80/8
k h k h "k pe i  a ırmak i in kullanılan s z": DLT c. III, 118/2
kahr u l tuf "keder, iyilik": FD 10/23
 ahr ta ı lu  f: NF 261/2
kahve kahve (dola - vb.): KK 75/2, MH 105/12
kakıl- soku - " tilip kakılmak": DLT c. I, 520/26
 alarda  oparda: DKK 213/30
kalır kalmaz: Yb. 121/21
kalkar kalkmaz: Yb. 180/2
 alk r  opar (ol-): DKK 228/1
kalkıp in-: MH 86/11
 alur  barur : KB 7/37
k l r n  k l r n  "getirin":  KDP 45/7
 amu  bar a "hepsi": KB 5/11
kana kana: KK 64/6
 ana  una (batur-): DKK 132/ 4
 anat  anada: DKK 207/19
 anat  y  i "kanat": KB 310/3005
kandan u kandan: FD 72/4
 anı irini: NF 230/8
kanıyla canıyla: KK 319/18
 anlı  anlı (sular): DKK 111/22
k nt  k nt :  KDP 11/14
 ap  acak: KE 41a/6, Yb. 131/27
kapkara :  B 111/5, KK 49/7, Yb. 117/27, MH 17/24
 ap ara: KB 25/76, NF 25/10
kapkaranlık: KK 125/12

kap kayalar: DKK 192/18
kapana kapana: Yb. 204/11
kapanır kapanmaz: KK 32/33
kapı kapı (dolaş- vb.): KK 74/14, Yb. 110/2, MH 64/14
kapiş kapiş (kapiş-): KK 50/28
kapu baca: DKK 225/11
kar kur (et-) "guruldamak": DLT c. III, 223/11
kara kara (düşün-): Yb. 186/11
kara kara: DKK 108/24
kara kura: DLT c. III, 222 / 24
kara kuru (köy): Yb. 183/2
karalı örünlü "karalı, beyazlı": KB 640/6492 (C384)
karalu göklü "karalı, mavili": DKK 139/5
karanşku yarukluk "karanlık, aydınlık": KB 374/3717 (C218)
karār ārām "huzur": NF 250/3
karç kurç (ye-) : DLT c. I, 343/8
karçaşuban uğraşuban "kaynaşmak, uğraşmak": DKK 194/12
karga- arka- "lânet etmek": DLT c.I, 284/1
kargā kuzgun: DKK 88/7
kargacık burgacık: KK 186/10
kargış söküş "beddua": KB 491/4915
kargu cıda "kargı, mızrak": DKK 164/15
kargu süñü "süngü": DKK 201/8
karı buzı (erinmeyen): DKK 88/5
karı ir: GT 132/9
karı kızan: Yb. 97/28
karı-koca: DKK 191/33, KK 60/25
karı kuru "tay kısrağın arkasında kaldığında söylenir": DLT c.III,
223/11
karı yaşlıg "ihtiyar": Ağıt 100/7
kariş kariş (gez- vb.): KK 50/11
karma karişik: KK 121/12, Yb. 35/25

kars kars (aya yap-) "el çırpırmaktan çıkan ses": DLT c. I, 348/19
karşı karşıya (kal- vb.): Yb. 58/18, MH 138/26
karşıdan karşıya: KK 198/25
karşılaşır karşılaşmaz: KK 250/14
kart kurt (et-) "ses bildiren söz": DLT c. I, 342/19
kaş kaş (gül-) : DKK 128/12
kaskatı: Yb. 67/16, MH 175/16
kaş göz (işaretleri): KK 168/16
kaş köz: KB 41/770
kaşı kirpiki: PKT 113/3
kaşık kaşık (ye-): MH 44/34
kat bük "kat kat": ÖY 97/9
kat kadrak: DLT c. I, 472/1
kat kat: ÖY 97/1, Yb. 61/3, KK 15/25, MH 96/22
kat kat: NF 25/30-31, MH 96/22
kaş ar kaş ar (develer): DKK 96/19
katı katı (inle-): DKK 219/19, KE 29b/9
katıg tut katıg: KB 174/568
katıksız karıksız: KB 393/3899
katıl- karıl- "karıştırmak": KB 343/3405, DLT c. II, 134/14
katmer katmer: MH 79/35
kaş ra kaş ra "damla damla": GT 170/18
katre katre: FD 18/18
katıksız karıksız: KB 393/3899
katıl hem karıl: KB 442/4401
katılmaz karılmaz: KB 18/10
katır bisirek "katır, deve": DKK 186/10
katır deve: DKK 240/3
kaw kuw (bol-) "dikişin büzülmesi, çekilmesi": DLT c.III,129/12
kavat oğlu kavat: DKK 122/7
kavi güç (yürek): KB 222/2055
kavuk yür "kepek, darı cinsi": KB 477/4768

ķavum ķabile “millet, soy”: DKK 100/13, GT 121/25
ķavum ķardaŗ “hısım-akraba”: DKK 135/13
ķayıt- ğirü dön- “geri dönmek”: DKK 88/3
ķaz tavuk: DKK 225/27
ķaznaķ ğazine “hazine”: KB 550/5542
ķeķe taķı ķündüz “gece-ğündüz”: NF 245/24
ķeķer ķeķğüde: KB 454/4517
ķeķim ton “ğiysi, kılık kıyafet”: KB 477/4773
ķef ķef (üt-): FD 112 /20
ķekeliye ķekeliye: MH 162/25
ķel- bar-: KB 86/696
ķelime ķelime: KK 112/30
ķelimesi ķelimesine: KK 132/2
ķeliŗ barıŗ “ğeliŗ-ğidiŗ”: DLT c. I, 370/15
ķeliŗ ħem barıŗ: KB 444/4421
ķeliŗlig barıŗlığ (ew) “konuk odası”: DLT c.I, 370/17
ķemire ķemire (yürü-): Yb. 138/22
ķenar ķöŗe: KK 96/12
ķeńd uluŗ “ŗehir”: KB 121/1043
ķendi ķendime: Yb. 48/14
ķendü özi “ķendi”: NF 103/27
ķerāmet ü ħürmet “ħürmet, ihsan”: NF 43/4
ķerāmet ü ‘izzet “ħürmet”: GT 143/ 32
ķereķi yarağlısı “ğereķen, yararlı”: KB 179/1619
ķerem ķeremsiz “ihsan, iyilik”: GT 29/12
ķerrāt merrāt “defalarca”: GT 60/13
ķese ķese (yi-): DKK 203/8
ķesik ķesik (solu-): Yb. 196/9, MH 89/19
ķeyd ħīle “hile”: NF 32/1
ķeyifli ķeyifli: MH 40/26
ķıl tü: KB 302/2917
ķılıķ baldu “kılıķ, balta”: KB 191/1736

kılıç kalkan (oyna-): GT 147/25
kılık kıyafet: Yb. 44/14, KK 66/11
kılkı kılınçı "huy, yaradılış": KB 68/531
kılkı könlü "huyu, gönlü": KB 570/5742
kılkı tözi "yaradılışı, aslı": KB 103/855
kılkın tilin "huyunu, gönlünü": KB 201/1838
kılıkı yorıkı "yaradılışı, huyu": KB 484/4843
kıpırmızı: MH 32/7
kıpızıl: ÇB 111/22, KB 252/2385
kıpır kıpır (kıpırdan-): KK 66/31
kırık dökük: Yb. 49/1, MH 47/18, KK 121/7
kırıl- dökül-: MH 47/18
kırış kırış (yüz): KK 168/1
kısık kısık (sesler): MH 89/19
kışda yazda: DKK 88/5
kıt kanaat: KK 93/33
kivçak kovi "boş, kof": KB 277/2639
kivi kut "kut": KB 122/1045
kırıla kırıla (dön-): MH 98/31
kıyma kıyma: DKK 106/8
kız erkek: MH 178/11
kız kudur "kız, kadın": OA 97/9
kızı gelini: DKK 85/7
kızara kızara: MH 90/6
kızıl kızıl (biş-): MH 177/4
kızıl kızıl: DKK 111/24
kızları hatunları: NF 111/10
kiç kiç (yi-) "geç geç": GT 167/26
kiç uzun "geç": KB 220/2031
kiçe kündüz: GT 40/14
kidin öndün "sonra- önce": KB 19/18 (B14)
kim kim: NF 8/16-17

kim kime, dum duma: Yb. 161/27
kin yıpar “güzel koku”: Sevgili 90/16
kir- hem çık-: KB 77/609 (B54)
kir- tağı çık-: NF 289/17
kirām ve i’zāz “cömert, eli açık, ağırlama”: NF 113/30
kiriş hem çıkış: KB 586/5913
kişidin kişike: KB 35/190
kocakarı: Yb. 131/5
koca koca (dişleri): MH 178/28
kocaman kocaman (aç-): KK 146/37
koç koyun: DKK 205/24
koku koku: KK 46/25
kol bud (ol-) “kol kanat”: DKK 87/21
kol kanad (kırıl-): Yb. 195/9
kol kola (dön- vb.): MH 123/19, KK 198/8
kolay kolay (dağıl- vb.): KK 248/21, MH 86/24
kolı kolına: DKK 141/14
kon- kalk-: DKK 88/7
kon- kalk-: KK 11/6, Yb.190/22
kon- köç-: DKK 94/15
konuşa konuşa (in- vb.): KK 112/19, MH 23/16
kopuk kopuk: KK 79/28
korķ- busan- “korkmak, üzülmek”: İKDP 30/12
korka korka (haykır-): MH 19/3
korķlık alplık “korkaklık, cesurluk”: KB 244/2292
korkınçım ayınçım: ŞİP 106/23
korkınçsız ayınçsız “korkusuz kaygısız”: ÇB 111/9
korķma kayurma “endişe etme”: DKK 88/1
korķu saķınç “korku, endişe”: KB 610/6156
korkum belinglegüm (kel-) “korkum ürküntüm”: ŞİP 106/17
korkunçlug busuşlug “korkulu, sıkıntılı”: KİP 101/27
korķup ürküp (yığla-): NF 12/31

korkuyla korkuyla (sev-): KK 145/14
koskoca: KK 166/16
koşa didişe (geçir-): MH 12/19
koşa koşa (gel- vb.): KK 49/13, MH 40/28
kova kov: DKK 121/18
kova kova: DKK 126/8
kovuç kovuç "kaç kaç": DLT c.III, 163/8
kovula atıla: MH 25/5
kovula sövüle: MH 33/19
koy kozı "koyun, kuzu": NF 246/6
koy layzın "koyun, domuz": İKDP 12/2
koyun koyuna (yat-): Yb. 52/7
köçürü konturu (kel-) "göçüp, yerleşmek": IB 94/34
kök tənri "gök": İKDP 39/2
köküden yirge "gökten yere, yukarıdan aşağıya": GT 175/33
köm kök "masmavi": DLT c. I, 328/20
köni bol köni: KB 555/5597
köni çın "doğru": KB 103/863
köni eğri "doğru-eğri": KB 98/808 (C35)
köni tüz "doğru, düz": KB 193/1759
könilik çını "doğruluk": KB 586/5922
köñül til "gönül": KB 120/1024
köp kök "gömgök": DLT c. I, 338/22
körk mengiz "bet-beniz": ÇB 111/ 4
körklüg ya körksüz "güzel ve çirkin": KB 362/3609 (A103)
körü körüne: KK 375/11
köşe köşe (sürt-): KK 164/32
kötü kötü (öksür-): MH 95/14
köy köy (dolaş-): KK 75/2, Yb. 109/2
köz kulak: KB 58/436
közi köñli "gözü, gönlü": KB 363/3613
közi kaşı: OA 75/15

közi yaşı bağı başı: NF 137/41
kucak kucağa (yuvarlan-): KK 23/5
kuşa kuşa (göriş-): DKK 176/5
kul ya beg "kul ve bey": KB 355/3534
kul esir: KB 581/5865
kul hılayık "köle, hizmetkâr": DKK 150/18
kul karavaş (köle): DKK 71/33, KE 82b/13
kul küñ "köle, cariye": KB 345/3435
kulağ köz: KB 408/4040
kulaktan kulağa (duy-): MH 16/23
kullarının bir kul: NF 280/9
kunt kunt (bilek) "kuvvetli kuvvetli": DKK 141/21
kupkuru: Yb. 98/15
kur badı "kuşak, kemer": KB 69/542
kur kurma "kuşak, kemer": DKK 113/5
kur- yuw- "erişmek, varmak, mal vererek gönül almak": DLT c. III,
62/5
kurbunuz tağı yawuqluğunuz "yakınınız, eş dosttunuz": NF 243/20
kurı kurı: DLT c. III, 223/14
kurt yılan: KB 579/5842
kurtlar kuşlar: DKK 105/7
kuru kuru (çaylar): DKK 87/3
kurum kurum (kurumlan-): KK 437/8
kuş kuzgun: İKDP 11/4
kuşaktan kuşağa: KK 60/7
kut iğbal "mutluluk, talih": KB 9/65
kut kıv "baht": FK 99/45, KB 436/4337
kut kuv "baht": ÇB 111/28
kūt kuvvet (tüken-) "güç kuvvet": GT 89/5
kut küçi "mutluluğu, gücü": KB 278/2649
kut ülüg "talih": İKDP 27/5
kutu kutu (getirilen vb.): KK 68/19, MH 54/5

kuvvat ve yarağ (ber-) "güç, kuvvet": NF 189/16
kuyruksuz kulaksız (köpek): DKK 127/3
kü at "ad,san": İKDP 14/1
kü çav "şan, şöhret": KB 26/87
küç basınç "güç, baskı": KB 194/1771
küç irinç "güç, sefillik": KB 522/5242
küç küsü "güç-kuvvet": ÇB 111/16, ŞİP 106/30
küçlüg toña "güçlü-kuvvetli": KB 535/5381
küdelim körelim "gözetelim": KB 491/4924
küdeş- yitür- "gözetmek, yedirmek-": KB 145/1275
kül- sevin-: KB 627/6341
küme küme (yığıl-): Yb. 87/16, MH 123/24
kümüş hem ağı "gümüş, ipek": KB 173/1564
kün ay: KB 18/12
kün kul (ol-) "cariye, köle": OA 70/13
kün-suğ "doğu-şark": DLT c.I, 463/1
kün yime tün yime: OA 94/27
künden küne: GT 10/25
kündin kün: NF 14/28
küñed- kulad- "cariye ve köle yapmak": OA 69/12
küñünä ayırja "günlerce aylarca": İKDP 14/4
küpür küpür: DKK 240/29
kür alp "yiğit, kahraman": KB 248/2337
kür küvez "yürekli, mağrur": KB 55/409
küreşçi pehlevān "güçlü, kuvvetli": GT 37/22
kürt kürt (yè-) "kütür kütür ye- anlamında" DLT c. I, 343/1
küt küt (at- vb.): DKK 189/31, KK 370/22, Yb. 79/21
küven- sevin-: KB 25/81
küvez kür "mağrur, kibirli": KB 130/1125
küy- piç- "şekil vermek, düzenlemek": DKK 75/20
küy- küzed- "koruyup gözetmek": HA 89/12
küyüp küymek "yanmak": GT 81/23

L

- lâht lâht (ol-) "parça parça olmak": FD 131/11
lahza lahza "an an": FD 29/28
lapa lapa (yağ-): MH 13/8
laṭ īf ü hoş "güzel, hoş": GT 68/25
Lâtif Lâtîf!: MH 78/24
lebbeyk lebbeyk (tê-) "buyrunuz buyrunuz": NF 75/23
lehv ve ṭ arab "eğlence, şenlik": GT 36/8
leyl ü nehâr "gece-gündüz": GT 122/27
lıkır lıkır (iç-): Yb.156/32
luḵma luḵma: GT 64/13
lûtf minnet "iyilik, iyiliğe karşı duyulan his": FD 144/3
luṭ f taḵı kerem "iẖsan, bağış": NF 7/26

M

- mağfiret 'afv (tile-) "bağışlanma": NF 61/28
mağaza mağaza (dolaş-): MH 180/16
mâh u sâl "ay ve yıl": FD 95/4
mâh- ta'at "yüzü ay gibi güzel olan": FD 46/21
maḥabbat ve şefaḵat "sevgi, şefkat": NF 198/4
mahçup mahçup: Yb. 58/21
maḵāmı taḵı orun "yer, makam": NF 44/42
mâl ü genc "mal, hazine": GT 84/10
mâl ve memleket: NF 227/145
mâl ü menâl (cem'iyet-i) "varı yoğu": FD 184/3
mâl u mülk: GT 88/1
mâl taḵı mülket "mal-mülk": NF 145/20
mâl ve mülket (muhabbatı) "mal-memleket": GT 39/24
mâl ve ni'met: GT 11/22, NF 144/11

mal rızık “mal, yiyecek”: DKK 118/20
māl tawar “varlık”: NF 47/24
maņa maņa: NF 97/37
mânâlı mânâlı (sırt-): Yb. 83/14
mansıb u cāh “makam”: GT 31/6
maraż ve renc (ber-) “hastalık ve sıkıntı vermek”: NF 150/28
marş marş!: MH 83/11
marzî ü meşkûr “makbul, beğenilmiş”: FD 139/11
meh ü hurşîd “ay, güneş”: FD 99/2
meh ü mihr: FD 93/2
mekri ħîle “hile, düzen”: NF 10/37
mekr ü ħîle: GT 161/3
melûl melûl (kal-): Yb. 150/3
men-men: GT 98/17, KB 647/6562 (C388)
men ök men: KB 511/5120
menşıb u cāh “makam, mertebe”: GT 31/6
meraklı meraklı (bak-): MH 85/16
merhamet şefkat (bar): FD 62/14
mest ü mahmur “sarhoş”: FD 172/27
mırıl mırıl (oku-): Yb. 37/30
mırıldana mırıldana: MH 69/22
mışıl mışıl (uyu-): KK 62/12
mihnet ü gam “sıkıntı, derd”: FD 165/7
mihr ü vefâ “merhamet”: FD 145/16
milyonlarca ve milyonlarca: KK 407/36
min min: FD 35/24
ming ming,: KB 28/111-112
ming ulug ming: KİP 101/17
mini mini: MH 69/18
mini sav mini: KB 611/ 6168
miskîn ‘âciz (kör-): NF 259/12
mosmor: KK 432/33

mû-be-mû “kıl kıl, tel tel”: FD 79/4
mucâhide ve riyâzat “sıkıntı, nefsi kırma”: NF 103/39
muhtâç ve ‘âciz: NF 296/7
mu’min musulmân: NF 13/19
mu’min ve muvahhid “iman eden”: NF 2/7
muñ taķ “sıkıntı, zorluk”: İKDP 23/9
munar hem azar “saçmalar, yoldan çıkar”: KB 361/3600
muñum hem taķım “sıkıntım, güçlüğüm”: KB 53/391
murada maķşuda (ir-): DKK 233/27
murat vir murat al: DKK 228/17
mûy-i miyan (kıllar): FD 130/3
muyan eğğü “iyi, sevap”: KB 401/3976
mużtar taķı ‘âciz (bol-) “çaresiz, aciz”: NF 155/37
müddet-i ‘iddet “dul kadının yeniden evlenmek için beklediği müddet”: GT 133/19
mükerrem ve mu’azzez “muhterem, saygı gören”: GT 96/25
mülk ü mâl “mal-mülk”: FD 176/1
munâzıra taķı cedel (kıl-) “tartışma”: NF 160/40
mün erdem “kusur, erdem”: KB 68/533 (B49)
müñüz müñüz “bir çeşit çocuk oyunu ve bu oyunda söylenen bir söz”: DLT c. III, 363/27
müretteb ve müzeyyen (bol-) “tertipleşmiş, bezenmiş”: GT 5/10

N

nâle vü âh: FD 211/2
nâle vü efgân “bağırıp çağırma”: FD 111/10
nâle vü feryâd (kıl-) “ağlama, bağırma, çağırma”: FD 172/6
nâle vü figan “ağlama, bağırma, çağırma”: FD 119/34
nâle-i zâr “ağlayıp-inleme”: GT 63/2, FD 31/8
nâm-u neng “ad, unvan”: FD 56/20

nam ü nişan “ad, iz”: FD 56/20, MH 110/17
nāmerd muḥanet “namert”: DKK 161/7
na’ra ur- taḳı çaḳır- “bağırmaq”: NF 300/5
na’ra ur- hayḳır- “haykırmak”: DKK 172/18
nâz u itâb “naz, işve”: FD 50/8
nazm u nesir: FD 191/11
ne astın ne üstün: KB 19/18 (B14)
ne menzeg ne yanzağ “kıyas, benzer”: KB 18/17
ne olur ne olmaz: Yb. 150/18
ne söylersin ne aydursın: DKK 187/1
neerse neerse: NF 233/13
nefes nefese (kal- vb.): KK 430/6, Yb. 114/9
negü tir negü: KB 170/1530
neḡ ḡazine: KB 136/1189
neḡ neḡ (sabım): OA 66/26
neḡ hem mal: KB 358/3563
neng-ü nâm “ad ve ün”: FD 56/14
neḡ tavar “mal-mülk”: KB 63/485
neşv ü nema “yetişip büyüme, sürüp çıkma”: FD 60/6
nevḡa ve feryād “haykıрма”: GT 123/15
nevḡa ve zārī “ağlama”: GT 58/3
nice nice: FD 27/6
nîk ü bed “iyi-kötü”: FD 191/17
nimet māl: NF 78/40

Ö

oḡuḡ saḡ “uyanık”: KB 238/ 2236
ofla- pofla-: MH 114/12
oḡlan kız: DKK 127/8
oḡlanlarının oḡlanları: NF 56/37
oḡlı kıızı: DKK 78/3
oḡul kıızı: İKDP 16/6, KB 133/1163, GT 72/10, NF 4/35

oğul oğul: DKK 130/14
oğulça kızça: ŞİP 107/14
oğuş budın “kabile, hısım-akraba” : OA 66/4
ok-ile kılıç: DKK 74/14
ok ya “ok, yay”: KB 364/ 3623, GT 148/18, NF 23/31
okçı yaçı “okçu, yaycı”: KB 448/4458
okı- biti- “okumak, yazmak”: KB 5/84
okıgılı bitigili “okur-yazarlık”: KB 238/2234
oku- üfle-: Yb. 63/22
okuma yazma: KK 12/28
okumuş yazmış: Yb. 53/13, KK 174/10
okur okumaz: KK 56/3
okuya okuya: KK 218/5
ol ol: İKDP 38/11, KB 118/1005 (B84)
ola ola: KK 129/25
olan biten: Yb. 179/6
oldruğ turuğ “yer, mevki”: KB 272/2588
oldu bitti: Yb. 133/7
oldu oldu: KK 41/37
olsa olsa: Yb. 122/11, KK 133/12
olup biten: KK 24/24, Yb. 75/30
olup olma-: KK 198/24
olurun t ururun “oturanı, kalkanı”: DKK 82/11
omuz omuza (otur- vb.): Yb. 88/26
onı bunu (sor-): DKK 241/17
onun solundın “solundan”: KB 251/2374 (C128)
op op “eşeğin ayağı kaydığında söylenen söz”: DLT c. I, 34/19
oradan buraya, buradan oraya (sürüklen-): Yb. 158/15
oradan oraya (koş-): KK 23/29
orasi burası: KK 18/14
orasından burasından (kesil-): KK 113/3
ordu il “şehir”: KB 316/3084

ordu orun “memleket, yer”: KB 516/5176
ornı maḳāmı “makam mevki”: NF 10/36
ortadan ortadan (yürü-): MH 118/2
ortaklarının ortaklığı: NF 279/9
ot aḡu “zehir”: KB 95/779
ot em “ilâç”: KB 123/1061
ot içgü “ilâç”: KB 596/6012
ot sub (kıl-) “ateş, su”: OA 71/17
ot yem: KB 115/975
otaḡı ḥakim “hekim”: KB 463/4617
otça borça (kel-) “ateş fırtına gibi gelmek”: OA 73/5
otel otel (gez-): KK 133/26
otura tura (kit-): GT 36/2
oturup kalkmak: Yb. 86/20
oynak oynak (git-): MH 31/2
oynaşa haykırışa: MH 44/20
oynay küle: GT 148/ 4

Ö

öbek öbek: MH 16/30
öd kün: KB 41/251
öḡ öḡlek “zaman, felek”: KB 365/3635
ödsig ötülig “muhterem, yaşlı”: OA 84/13
ödürdi adırdı: KB 53/385
öḡ bilig (yetür-) “akıl, bilgi”: KB 311/3025
öḡ kaṅ (ana baba): İKDP 16/4, ŞİP 107/31, IB 95/35
öḡ köñül (bir-) “akıl, gönül”: KB 211/1933
öḡ uḡuḡ “akıl, anlayış”: KB 31/147
öḡ yürek “akıl, yürek”: KB 301/2900
öggü açınḡu “öväcü, ihsancı”: KB 254/2399
öḡir- sebin- “sevinmek”: OA 77/6, IB 94/34

ögür ögür (ağla- vb.): DKK 132/7, NF 61/26
ögür- sewin- “sevinmek”: İKDP 37/2
ögrüç sevinç “sevinç”: DB 110/10
öksüre öksüre: Yb. 47/5, MH 106/5
öksüre tüküre (gezin-): MH 150/35
ökünç munj “pişmanlık, sıkıntı”: KB 125/1075
öküş ya az “çok-az”: KB 436/4342
öl- tiril- “ölmek, canlanmak”: NF 159/5
öl- yit- “yitmek, kaybolmak”: OA 71/19, DKK 77/1
ölü diri: DKK 99/8
ölüm dirim “ölüm-dirilik”: Yb. 219/23
ölüm ya tiriglik “ölüm-yaşam”: KB 378/3762
ölür- uruğsıra- “öldürmek, kökünü kazımak”: OA 68/27
ölürgeli örletgeli “öldürmek, eziyet et-”: KİP 101/18
ölü diri: DKK 131/19
ön- igid- “yetiştirmek”: KB 454/ 4522
öñdın kidin “doğuda batıya”: KB 320/3132
öñdün kidin “önce-sonra”: KB 320/3132
öngi öngi “parça parça”: ÇB 111/7
öñi öñi (kazanç kıl-) “farklı farklı” : İKDP 17/1
öñtün kidin “doğuya batıya”: İKDP 17/7
öpöp “bir kimse çok öğünüp de dediğini tanıklayamazsa, o kimse için söylenir”: DLT c. I, 43/9
örtüle ezile: MH 105/32
örüki kodıkı “yukarki aşağıki”: FK 59/59
öt sav “öğüt, nasihat”: KB 172/1548
öte beri: MH 144/27, KK 315/14
ötleyü erigleyü “vaaz ve nasihat ederek”: DB 110/30
ötüg sav “rica, niyaz”: FK 98/6
ötüş ötüş “bu oyunda “arkadaşını, yanındakini, it!” anlamında söylenen söz”: DLT c. I, 61/3
öz kentü “kendi kendini”: FK 98/5

öz öz "kendi kendi": ŞAP 106/25
öz özüme (ayıt-) "kendi kendime": GT 114/19
öz özün "kendi kendini": KB 121/1033 (C42)
öz zâtı "kendi": NF 7/30
özene bezene (yaz-): KK 53/8
özi öz "kendi kendine": NF 155/12
'özü ü niyâz: GT 57/27

P

pa pa: Yb. 206/14
para para (toğra-): DKK 109/10
pāra pāra (kıl-) "parça, parça": NF 11/39
paramparça: MH 34/8
parça parça (et- vb.): Yb. 148/27, KK 70/5, MH 130/17
pāre pāre (kıl- vb.): GT 94/20, FD 16/9
parıl parıl (parıl-da- vb.): Yb. 145/31
parıl parıl (iki göz): MH 17/24
parla- sön-: Yb. 37/10
pat pat: Yb. 218/11
paytak paytak: Yb. 87/27
pehlevān kuvvetli "güçlü kuvvetli": GT 100/3
pend u naşīhat "nasihat": GT 142/10
per-ü bâl "kol kanat": FD 86/26
pergāle pergāle "parça parça": FD 48/5
peşīmān nedāmat (yè-) "pişman olmak": NF 12/13
pey-â-pey "azar azar": FD 153/1
pırıl pırıl: KK 82/16, Yb. 105/8
piç ü tâb "endişe, sıkıntı": FD 50/1
pisi pisine (yarala-): KK 376/25
pislikten pislige: Yb. 190/22
pohpohlan-: MH 92/27

Polatlı Polatlı: Yb. 161/13
pul pul (dökül-): KK 49/2
püfür püfür (gez-): MH 48/3

R

rahat rahat (yap- vb.): KK 133/21, MH 27/34
redd ü kabûl: GT 35/29
reh ü resmin (ışkın) "yol, adet": FD 61/27
renc ü belâ "sıkıntı, eziyet": FD 156/7
renc ve rāhet "zahmet ve huzur": GT 50/2
rencûr u sâyil "dertli, dilenci": GT 174/10
renk renk: MH 78/29, KK 50/34
rîze rîze "parça parça, ufak ufak": FD 174/4
Ruma Şama: DKK 177/12
rûz u şeb "gece-gündüz": FD 23/2

S

saat-be-saat: FD 113/12
saati saatine: Yb. 140/15, MH 98/11
sab ötüg "söz, niyaz": OA 85/ 6
sabah akşam: Yb. 37/27, KK 106/23, MH 33/29
sabahtan akşama: MH 33/29, KK 28/26
şabr u kana'at "tahammül": GT 88/14
şabr u qarâr: NF 58/39, FD 210/18
sabr u sebât: FD 126/7
sabr u selâmet "sabır, eminlik, kurtulma": FD 120/10
sabr u tahammül "dayanma, katlanma": FD 180/30
şabr u tâkat "tahammül, güç": GT 63/8, FD 62/14
saç baş (yol-): MH 181/23, Yb. 210/10, KK 432/33

saç sakal: KB 127/1103, DKK 230/28
saç sakal (açar-): NF 197/35
saçın kılkaķın: OA 86/26
saçma sapan: KK 368/28, Yb. 203/28
saf saf: FD 83/16
sağ esen: DKK 100/6
sağ salim: KK 299/27
sağ ve salim: Yb. 54/28
sağ selâmet: KE 23b/3
şağa şola (çevir- vb.): DKK 237/15
sağa sola: Yb 50/30, KK 101/ 7, MH 93/28
sağ ilen şol: DKK 86/10
sağdan sola: Yb. 107/26, MH 83/23
sağınga solınga (bak-): NF 306/28
şağlu şollu: DKK 161/14
sağcısı solcusu: KK 50/33
sâir ü sâbit "hareketli,hareketsiz": FD 104/22
sak sak "nöbetçinin, bekçinin kaleyi ve atı koruyabilmek için uyanık olmasını emreden söz": DLT c. I, 333/20
saklık oduğluk "uyanıklık": KB 58/440
sakinç kadgu "endişe, kaygı": KB 176/1587
sakinuk biliglig "düşünceli, bilgili": KB 8/56
sâl u meh "yıl ve ay": FD 178/14
salâm ve durūd "selâm": NF 274/9
salına salına (git-): MH 31/2
salkım saçak: MH 61/9
salkım salkım: KK 157/34
salķum salķum: DKK 78/11
sallana sallana: KK 238/22
sallıya sallıya (gel-): MH 33/3
sana bana (yet-): FD 10/2
saņa hem maņa: KB 623/6297

saṇa ya maṇa: KB 381/3793
sansız öküṣ "hadsiz-hesapsız": DB 110/52, ÇB 111/2
sansız sağıṣsız "hadsiz-hesapsız": GT 2/6
sansız tümän "sayısız": İKDP 11/5, KİP 101/1
sapsarı: Yb. 90/28, MH 102/23
sapsarığ: NF 103/40
şapa şağ (ol-): DKK 90/16
şara şara (bağla-): DKK 105/4
sarara sarara (ufal-): MH 68/28
sarıl- arıl- "kızmak, darılmak": DLT c. II, 123/11
sarmaş dolaş: Yb. 134/20
sarsıla sarsıla: KK 49/7
sart surt "ses bildiren söz": DLT c. I, 342/7
sasiğ bariğ "kokmuş": DLT c. I, 372/ 2
satiğ yuluğ "alım satım": İDP 17/7
sav söz "söz": KB 371/3694
şavāp ve cezā (bér-): NF 179/32
şavaş- döğiş-: DKK 194/26
şavaş- uruşma-: DKK 92/12
savrula savrula: MH 36/24
savura savura: MH 28/3
sayılğan étilgen "birçok işlere giren çıkan": DLT c. I, 158/9
sebât ü sabr "dayanma, katlanma": FD 159/28
seç- adır- "ayırıp seçmek": KB 548/5515
sehv birle tağı ğaflet birle "hata, yanılma ile": NF 261/37:
seḷam hem ulam "selâm ve saygı": KB 4/7
sen-sen: GT 6/18, FD 83/6
sen ök sen: KB 10/77
senā vū du'ā "dua, övgü": NF 137/7
sendeleye sendeleye (git-): Yb. 125/2
senli benli: KB 76/23
sep sem "ıpissız": ÖY 98/20

ser- ir-: KB 646/6543
ser-â-ser "baştan başa, büsbütün": FD 55/17
ser-be-ser "baş başa": FD 162/7
ser ü pâ "baş, ayak" : FD 145/20
ser-sebz "taze, yemyeşil" : FD 189/12
sersefil: KK 128/21
sere serpe: MH 45/31
sergerdân ve mütehayyir (bol-) "şaşkın, şaşırın": NF 23/34
serpe serpe: DKK 223/31
sert sert (bak- vb.): Yb. 71/21, MH 28/17
ses soluk: KK 315/29
sesli sesli (yürü-): KK 227/37
sessiz sessiz: Yb. 72/29, MH 92/22
seve seve: KK 157/30
sever sevmezin: KB 207/1898
sevin- kıvan- "sevinmek": DKK 185/22
sevinç avınç "sevinç, huzur": KB 165/1480
sevinç kaçdu "sevinç, kaygı": KB 424/4218 (C249)
sevine sevine: MH 131/18
sevnü küle: KB 496/4970
sewünç takı şādīlīk "mutluluk": NF 132/16
sewün- şād bol-: NF 188/2
sıcak sıcak (solu- vb.): Yb. 163/26, MH 129/10
sıcağı sıcağına (daldır-): KK 279/9
sıdk u safa "doğruluk, yürek temizliği": FD 182/17
sıgıtnı ağıt "ağlama": KB 140/1233
sığta- yogla- "ağlamak": OA 67/26
şığın geyik "geyik": DKK 95/20
sıgun keyik: IB 95/60, DB 110/18
sıgun muygak "geyik": KB 25/79
şıhhat ve şifā (tile-): NF 230/4
sık sık (görüş- vb.): Yb. 119 /20, KK 59/28, MH 13/15

sıkı sıkı (yüzüne çek-): MH 14/5
sıkı sıkıya (tut- vb.): KK 16/35
sımsıcak: MH 87/15
sımsıkı (yakala-): Yb. 89/15, MH 93/32
sımsımırak "bir çeşit yemek, Çiğilce": DLT c.III, 136/16
sın- uvşan- "kırılmak, ufanmak": KİP 101/15
sındır- yırt- "kırpı, yırtıp": GT 22/19
sıra sıra: Yb. 40/20, KK 24/32, MH 162/29
sırılısıklam: KK 403/31
sırsıklam: Yb. 143/10, MH 166/4
sıta kalkan "mızrak, kalkan": KB 489/4895
sıvaya sıvaya: MH 36/5
sicim sicim: KK 348/4
sihhat ve şifā (tile-) "sağlık, sıhhat": NF 230/4
siline ufala (bit-): MH 105/33
silkim sepük "salkım saçak": KB 461/4599
sim ü zer "gümüş, altın": FD 184/25
simsiyah: MH 166/13
sinj sinj (sinle-) "köpek iniltisi": DKK 102/18
sindin maña "senden bana": KB 120/1031
sinsi sinsi (yürü- vb.): Yb. 45/2, MH 168/34
sir tağı āşikār "gizli-açık, bilinen-bilinmeyen": NF 281/35
siz siz: İKDP 43/14
sizin bizim: KK 106/20
sizli bizli: KK 194/10
soğuk veya sıcak: MH 82/21
soka soka (ilerle-): MH 91/9
soldan sağa: Yb. 107/26
soluk soluğa: Yb. 75/29
soluya soluya (konuş-): Yb. 209/27
sovuğ sovuğ (sular): DKK 139/1
sök- āzārle- "azarlamak, incitmek": NF 11/11

sönüp parlayan: Yb. 37/10
söyle söyle: Yb. 189/11
söyleye söyleye (bitireme-): MH 75/8
söz sab "söz, nasihat": IB 94/7
söz sav "nasihat": KB 153/1358
sözi turur, kelâmı turur: NF 155/19
sözke söz: KB 265/2522 (C138)
su'âl taķı cevâb "soru ve cevap": NF 156/21
su'âl hisâb "soru-sorgul": NF 191/16
subh u şâm "sabah-akşam": FD 84/6
suçı- bukri- "sıçramak": DLT c. III, 279/ 9
suçlu suçsuz: KK 278/5
suķak ya ıvık "ak geyik, geyik": KB 534/5374
şulḥ 'ehd (buz-) "anlaşma, barış": NF 35/ 4
sur sur "dudağın çıkardığı ses": DLT c. III, 122/3
sûrâh sûrâh "çığlık çığlık": FD 116/31
şureṭ beḏiz "suret, resim": KB 19/20
suya sabuna (dokun-): MH 40/14
südi peyniri: DKK 97/20
süklüm püklüm: MH 36/20
sünbül sünbül: FD 96/15
süriyi süriyi: DKK 215/17
sürte sürte (dolaş-): KK 219/23
sürü sürü: Yb. 140/27
sürükleye sürükleye (götür-): Yb. 91/1
sürüm sürüm (sürün-). KK 366/14
sürüne sürüne: Yb. 216/15, MH 30/11
sürüye sürüye (çık-): Yb. 146/30
süzül- itil- (durulmak, düzelmek): KB 555/5595

S

- şād bol-, sewün-: NF 18/32
şad olup sevin-: DKK 117/13
şādīlīk taķı farah "mutluluk, huzur": NF 218/23
şahbaz şahbaz (atlar) "güzel güzel": DKK 11/23
şakalaşa gülüşe: MH 42/22
şakır şakır (ak-): KK 382/29
şâm-u seher "gece-gündüz": FD 39/15
şap şap "yemek yerken çıkan ses": DLT c. III, 145/23
şar şar "yağmur yağarken çıkan ses": DLT c. I, 324/10
şaşkın şaşkın (bak- vb.): Yb. 135/10, MH 90/27
şefakatlıg rahmetlig "merhametli": NF 93/14
şehd ü şekker "bal, şeker": GT 95/26, FD 41/1
şehir şehir (gez-): KK 288/28
şehrden şehre (gez-): FD 95/ 4
şek ve şüphe "şüphe, kuşku": NF 187/7
şekl ü şemâili "şekil, biçim": FD 175/3
şel şüllig "udumsuz, eli yöntemsiz": DLT c.I, 336/21
şer taķı yamanlık "kötülük, fenalık": NF 253/8
şer taķı yawuzluk "kötülük": NF 276/24
şerha şerha (ol-) "parça parça": FD 36/9
şerīk ortak "ortak": NF 58/21
şeyh u şāb "genç-ihtiyar": GT 6/28
şıkır şıkır (parla- vb.): KK 432/31, MH 177/22
şiddetli şiddetli (çarp-): Yb. 54/25
şin şadman "şen-şakrak": DKK 105/16
şipşakçı: KK 287/18
şûh u şeng "neşeli, kıvrak": FD 169/12
şu'le şu'le (ur-) "ışık ışıķ" : FD 47/27
şuna buna (rastla-): Yb. 35/13
şundan bundan (konuş-): KK 136/11

şunun bunun (iş- vb.): MH 25/6, Yb. 152/25
şuracıktan şuracığa (yürü-): Yb. 209/25
şurada burada (gez- vb.): MH 30/10, KK 161/17
şuradan buradan (konuş-): Yb. 121/22
şuraya buraya: Yb. 57/20
şükr ü sipās “şükür ve dua”: NF 37/38

I

ţ â'at ve 'ibâdat “ibadetler”: NF 7/15
tâb-ı terâvet “tazelik, güç”: FD 94/16
tac taht: DKK 116/18
ţ adı daya “dadı”: DKK 234/32
tağ tağ: NF 54/15
ţ âği bâğî “isyankâr, zalim”: GT 45/24
ţ ağ ve ţ aş (yangulan-): DKK 212/11
tah tah “doğan veya şahini çağırarak için bir ses”: DLT c. I, 19/15
taht birle baht (bir-): KB 26/92
taht u tâc: FD 33/3
tak tak: Yb. 109/21
tak tuk: Yb. 175/18
ţ âkat 'inân “güç, dizgin”: GT 85/29
takım takım (dolaş vb.): MH 78/34
takır takır “ses bildiren bir sözcük”: DLT c. I, 361/21
takırdak takırdak: MH 43/18
tal tikken: NF 252/26
taluy ögüz “okyanus ırmağı”: İKDP 17/11, Mİİ 93/79, KİP 101/ 9
tantanalı: KK 39/21
tañ bile tañ “şaşırtma”: GT 147/20
tañ tañsuk “acayip, şaşılanacak şey”: KB 96/794
tañ tun (et-): DLT c. III, 356/15

tane tane: Yb. 124/14
tap tap “çabuk çabuk”: DLT c. III, 145/6
tapın- öte- “hizmet etme, ödeme”: KB 173/1559
taraf taraf: Yb. 44/5
tarumar “darmadağınık”: Yb. 185/16
tarfata'l-'ayn köz açıp yumğınça “bir kere göz açıp kapayıncaya
kadar geçen süre”: NF 298/31
tastamam: KK 292/35
taş taş (üstüne bırak-): Yb. 200/17
taşa köpüre: MH 102/11
taşı hem içi “dış ve iç”: KB 278/2657
taş toprak: Yb. 113/22
taşa taşa (tüt-): MH 106/14
taşkun taşkun (sular): DKK 140/9
taştan taşa (çarp-): Yb. 185/22
tatğı süçig “tatlı”: KB 644/6525
tatiğ taliğ “tat, lezzet”: DLT c. I, 408/9
tatıglıg soğançig “iyi-hoş”: İKDP 33/11
tatlı tatlı (okşa- vb.): Yb. 49/25, KK 121/33
tav'an ve kerhen “isteyerek”: GT 12/20
tavar neñ “mal-mülk”: KB 154/1368
tavar turgur “mal-mülk”: Ö 91/18
tavla tavla (at ahır): DKK 96/18
tažarrü' ve zārılık (kıl-) “yalvarma, feryat-figan”: GT 123/11, NF

52/26

tâze tâze (dağ): FD 35/18
tazi tay: KB 575/5803
teblig kürlüg “hilekâr, aldatıcı”: OA 68/9
teferrüc ve tenezzüh (kıl-) “gezinti yapmak”: NF 83/9
tegme türlüg “türlü türlü”: KB 78/623
tegür- ilet- “eriştirmek, götürmek”: KB 415/4115
tehdîd u tefzî “tehdit, ürkütme, korkutma”: NF 10/20

tek tek (sat- vb.): Yb. 54/26, KK 33/30
tek tük: MH 42/11, KK 49/26, Yb. 180/27
tek tüş "eş, emsal": DKK 138/5
teker teker (kaybol- vb.): KK 126/9, Yb. 154/26, MH 39/18
tekrarlaya tekrarlaya: KK 220/28
tel tel: KK 257/25
telim türlüğ "türlü türlü": KB 459/4574
tembel tembel (gezin- vb.): KK 62/8, MH 51/5
tenleşig tenleşi "denklik dengi": KB 422/4193
t(e)ngri t(e)ngrişi: ŞİP 106/1
teni me canı: KB 7/43
tenleri canları: NF 21/21
tepeden tırnağa: KK 84/36, Yb.159/21
täprä- yori- "kıınıldamak, yürümek": İKDP 29/2
tertemiz: KK 117/35, MH 153/25
ters ters (ur- vb.) "her yanına vur-": DLT c. I, 348/14, Yb. 72/30
tesbîh ve tehlîl "Allah'ı tazim etme" : GT 63/4, NF 42/33
teşviş ü mekr "hile-düzen": FD 119/7
tevlig kürlüğ "hilekâr" FK 99/32
tewşel- üşel- "ufalan-": DLT c. II, 235/20
tezgin- yöri- "gezip dolaşmak": NF 83/ 9
t ıka başa (ye-): DKK 76/13
tıka basa: MH 54/27, Yb. 64/23, KK 260/33
tıkır tıkır (dik-): KK 74/36
tıkış tıkış: KK 392/1
tıklım tıklım: Yb. 193/8
tın tın (sus-): DLT c. II, 28/9
tıpatıp: KK 108/16
tıpış tıpış (eşin-): Yb. 112/31
tırmana tırmana: MH 12/12
tiken ü gül "gül ve diken": GT 157/11
tikir tikir "at nalının çıkardığı ses": DLT c. I, 361/24

tiktak: KK 241/22
til köñül "gönül": KB 22/53
tilek arzu "istek, dilek": KB 71/567
tilençi fakir "fakir": GT 90/18
tilve munduz (kişi) "deli, ahmak": KB 113/963
tin tizgin "yular- dizgin": DLT c. I, 339/11
tiñi malı: GT 19/28
tip tik: GT 16/25
tip tirig: KB 565/5689
ti(r)- kұbrat- "derleyip, toplamak": OA 69/8
tir tir (titremek): Yb. 58/12, KK 349/9
tir- yığ- "derlemek, toplamak": KB 548/5513
tirig ölgü "canlı-ölü": KB 556/5607
titreye titreye (ilerle-): KK 267/23
tod uçuz "perişan, zavallı" : ÇB 111/18
toğ- öl- "doğmak, ölmek": KB 35/182 (B25)
toğ toz tumandın: KB 539/4526
toğardın batarқа "doğudan batıya": KB 372/3706 (B270)
toğmak ölmeklig: ŞAP 107/22
tok tok (ét-) "taşın taş a vurmasından çıkan ses": DLT c. I, 332 /23,

Yb. 54/26

t olamaç t olamaç (yollar): DKK 186/26
t olap t olap (ak süt) "dolu dolu": DKK 182/6
toña alp (yürek): KB 8/51
tonçı etükçi "elbiseci, ayakkabıcı": KB 263/2494
top tolu "dopdolu": KB 316/3086, GT 68/26, KE 31b/5
topallaya topallaya (gel-): Yb. 163/15
toprak toprak: MH 123/23
toru ölü (yori-) "ölerek biterek": OA 66/19
torun tosağa: FD 195/6
toy düğün: DKK 243/5
toz toprak: Yb. 78/15

törü toku “düzen”: ŞİP 107/87
törü hem toku “düzen”: KB 181/1643
törülüg tokuluğ “kanunlu nizamlı”: KB 236/4014
törüsüz tokusuz “düzensiz”: KB 264/4447
törüt- igid- “yaratmak, yetiştirmek”: KB 376/3744
törüt- yorit- “yaratıp, yürütmek”: KB 238/2227
töz oğuş “köken, boy”: İKDP 44/1
tsun tsun “parça parça”: KİP 101/15
tsuyumta yazukumta “karanlığımı, bilgisizliğimi”: KİP 101/43
tuğ kövrüg “tuğ, davul”: KB 121/1036
tuhaf tuhaf (bak-): KK 138/1
tul tugsak “dul kadın”: DLT c. I, 468/19
tul tular: DKK 143/14
tul tulsakığ “dul, dul kadın”: KB 329/3238
tul yetim: KB 417/4144
tuman toz “toz-duman”: KB 589/5951
t ura t ura: DKK 95/19
turayı barayı: KB 647/6565
turra-i tarrâre “öne düşen saçlar”: FD 16/4
turşu turşu “eşegi durdurmak için söylenen söz”: DLT c. III, 224/15
tus tus (ur-) “tıp tıp vur-”: DLT c. I, 329/17
tuşu tuşu “eşegi durdurmak için söylenen söz”: DLT c. III, 224/14
tuta tuta (yürü-): MH 105/5
tuz buz (ol-): Yb. 105/16
tuzla buz: KK 342/34
tuz ekmek: KB 136/1191
tuz itmek (yi-): GT 105/10, KB 136/1191
tükü түкү “köpek eniğini çağırmak için kullanılan sözcük”: DLT c. III, 229/16
tün күн “gece-gündüz”: KB 21/39 (A12), NF 14/10, GT 17/17
tün taķı күн: NF 304/15
tünle күнтүз “gece ile gündüz”: KB 93/760, KİP 101/7, DB 110/24

tünli künli “geceli gündüzlü”: OA 85/19
tünür büşük “akraba, eş dost”: İKDP 42/13
tüp aşl “dip, esas”: KB 9/57
tüp töz “dip, esas, soy sop”: ŞİP 107/14, KB 387/3849
tüp hem töz “dip ve esas”: KB 187/1704
tüptüz “dümdüz” : PKT 113/3, KB 5/11
türk ü çin: KB 5/19
türlü türlü: GT 58/21, Yb. 131/28
türlüg türlüg: NF 145/9
tüş tüşüg “düş, rüya”: KB 440/4373
tüzil- süzül- “düzelmek, süzölmek”: KB 589/5951

U

uçsuz bucaksız: KK 407/36
uçmağ tağı tamuğ “cennet ve cehennem”: NF 44/40
uçuğlı yorıglı “uçan, yüröyen”: KB 533/5366
ufak tefek: MH 13/26, Yb. 52/32, KK 171/18
ufak ufak: MH 44/9
uğraşa uğraşa (uyu-): KK 163/33
uğraya uğraya (gel-): MH 34/28
uğursuz uğursuz (havla-): KK 125/19
uğ- hem bil- “anlamak, bilmek”: KB 166/1492
‘ukūbat ‘azāb “azap ve işkence”: NF 45/30
ukuş öğ “akıl, anlayış”: KB 408/4048
ukuşlı biligli “akıllı, bilgili”: KB 37/215
ukuşluğ biliglig “akıllı, bilgili”: KB 44/287
ukuşluğ ukuşsuz “akıllı-akılsız”: KB 210/1923 (B148)
ul tüp “temel, esas”: KB 65/506
‘ulamā ve meşāyih “âlimler, şeyhler”: NF 309/11
‘ulamā ‘urafā “âlim, arif”: NF 295/24

ulu himmetli "yüce": GT 87/ 3
ulu kiçi "büyük-küçük": DKK 191/32
uluğ bedük "yüce, büyük": DB 110/60, ÇB 111/5
uluğ kiçi: İKDP 44/7, KB 64/500 (A28), NF 75/26, GT 34/9
uluğ ya kiçi "büyük, küçük": KB 171/1540, NF 75/26
uluğluk bedüklük "büyüklük": KB 491/4914
uluş kēnd "şehir, kent": KB 318/3104
uluştın uluşka "şehirden şehire": KB 481/4814
ulûvv-i rif'at "yücelik": FD 14/14
um- usan- "ummak, bıkmak": DKK 165/1
umınç taķı tilek "umut, dilek": NF 122/21
umug inag (bol-) "ümit, sığınmak" : DB 110/27, KİP 101/1
upuzun: MH 72/27
ur- tokı- "vurmak, döğmek": DLT c. III, 268/13
urı kıkı "gürültü, haykırış": DLT c. III, 227/5
urış kırış "savaş, döğüş-kavga": NF 50/ 4
urış- döğış- "savaşmak": DKK 172/13
uruğ hem tarıg "tohum, hububat": KB 449/4476
uruğluğ tarıglıg "soy-sop, nesil": KB 451/4496
uruğum kağasıım "hısım, akraba": NF 35/30
uruş tokuş "savaş": DLT c. I, 12/17
uslu uslu (otur vb.): KK 21/6, MH 14/30
usul usul (çöz-): MH 112/1
uş uş "öküzü sulamak için söylenen söz": DLT c. I, 36/23
utana sıkıla (sözet-): KK 199/13
uvutluğ silig "hayalı, temiz" : KB 214/1965
uyanır uyanmaz: KK 111/35
uyuşuk uyuşuk (dinle-): MH 43/6
uzak uzak (bak-): MH 51/21
uzaktan uzağa: Yb. 38/26, MH 91/12
uzaktan yakından: KK 125/37
uzata yaya: MH 80/30

uzun kiç (yaşa-) “uzun uzun “: KB 197/1796
uzun uzun (bak- vb.): Yb. 124/9, KK 13/32, MH 17/12
uzun uzadıya (süz- vb.): Yb. 64/32

Ü

üç dört (kişi vb.): KK 231/1, MH 32/18
üfleye üfleye: KK 22/6
üfüre üfüre (iç-): MH 97/15
ülgüsüz sansız “hadsiz-hesapsız”: DB 110/16, Mİİ 91/28
ülüglüg kutluğ (kişi) “talihli,mutlu kişi”: İKDP 21/4
ümitsiz ümitsiz: MH 91/14
ün urı “ses, gürültü”: KB 484/4842
üpürünj “apak”: DLT c. I, 34/17
ür keç “er geç, uzun süre”: İKDP 41/8
ürke ürke: MH 182/18
ürkek ürkek (bak-): Yb. 211/4
ürük uzatı “daima”: ŞİP 106/5
üst alt: ÇB 111/12, PKT 113/ 6, FK 99/58
üst baş: Yb. 148/27
üst üste (yaşa- vb.): Yb. 124/25, KK 33/23, MH 92/20
üzerimize üzerimize (sarkan): KK 353/11
üzgün üzgün (otur-): MH 177/1

V

vakvak: KK 125/27
vakit vakit (duyul- vb.): Yb. 59/31, MH 45/6
vallah billâh: DKK 240/24, Yb. 197/21
var- gel-: DKK 134/17
var git: DKK 230/26

var yok: FD 39/4
vâre vâre: FD 131/22
varır varmaz: KK 72/20, Yb. 114/7
va'z u naşîhat "öğüt, nasihat": NF 62/15
vef vef (ürü-): DKK 102 /11
vefâlığ bağırşak (idim) "vefâlı, merhametli": KB 279/3771
vesvese takı teşvîş "kuruntu, şüphe": NF 169/25
vızır vızır (işle-): KK 13/36
vura vura: MH 166/11, KK 61/23

Y

yabancı yabancı (dolaş-): MH 42/8
yabız yablağ "kötü, fena": OA 71/12
yabğuğ şadığ "Türk devletinde doğu ve batı tarafının başkanı,
unvan": OA 69/14
yadağ yalıñ "yaya-piyade, yaya-çıplak": OA 71/19
yadağ hem yalıñ "yaya-piyade" : KB 306/2961
yağı böri "düşman": KB 555/5591
yağı yavlak "düşman, hasım": FK 98/12, KİP 101/25
yağı yek "düşman": KB 360/3590
yagısız yavlıksız "düşmansız": ŞİP 106/6
yağuk yaklık "yakınlık, hısım-akraba": KB 337/3335
yahşı hub "güzel, iyi": DKK 177/14
yâhşi yaman "iyi-kötü": GT 23/27
yak yawuk "yakınlık": NF 20/4
yak yağuk "hısım akraba": KB 150/1327
yaka paça: KK 160/9
yakalaya yakalaya: MH 37/7
yakı yukı (er) "alçak gönüllü, yaltaklanıcı": DLT c.III, 25/1
yakın ya kadaş "akraba": KB 459/4576
yakın hem yağuk "hısım akraba": KB 98/817 (B69)

yakında yağukta “akraba”: KB 286/2734
yakınlık yağukluk: KB 638/ 6468 (A183)
yakıp yıkma-: Yb. 196/4
yaklaşıp uzaklaş-: Yb. 192/11
yalan yanlış: MH 97/9
yalap yalap (yalabı-): DKK 24/197
yalğan çın “yanlış-doğru”: KB 582/5873 (B420)
yalğan köni “yalan-doğru”: İKDP 58/10
yalın baş yalın adak “çıplak”: NF 239/1
yalnızca ve yalnızca: MH 175/7
yalvara yalvara (vazgeçir-): Yb. 89/24
yamrı yumru: DKK 234/32
yamru yumru: MH 14 /13
yan yan: KK 67/24
yan yana (kal- vb.): MH 164/29, Yb. 69/14, KK 12/13
yana yana (karga-): DKK 164/22
yana yakıla: MH 59/31
yandru cevap “yanıt, cevap”: KB 502/5034
yanıp sönen: KK 159/5
yansita yansita: MH 167/17
yap yap (girü dön-): DKK 122/15
yap yaşıl “yemyeşil”: KB 252/2385
yap yaşul “yemyeşil, yeşil meşil”: DLT c. III, 19 /5
yap yarmak “sağ para”: DLT c. III, 3/7
yap yazı: DLT c. I, 329/10
yap yup “hile, al”: DLT c. III, 142/14
yapa yapa (kar yağ-): DKK 74/3
yapayalunuz “kâfir”: DKK 172/19
yapayalnız (bırak- vb.): Yb. 127/16, KK 134/ 24, MH 30/21
yapar yapar: Yb. 149/17
yapıp yapıp: Yb. 35/15
yapış yapış: KK 383/31

yapsa yapsa: Yb.123/9
yâr ile agyâr “dost ile düşman”: FD 105/7
yâr u kardaş “dost, akraba”: FD 194/16
yar ve yoldaş “dost, arkadaş”: DKK 131/16
yarağlıg yarağsız “faydalı-faydasız”: KB 238/2236 (B169)
yarağsız ya tensiz “faydasız, uygunsuz”: KB 450/4478
yarağsız yavuz (iş) “kötü, faydasız”: KB 409/4061
yarağı yarağı “fayda, imkân”: KB 250/2360
yaralıya bereliye: MH 34/7
yaratısa yaratmasa: KB 339/3358
yarat- törüt- (yaratmak): KB 4 /2, NF 149/19
yargu yarar “fayda, yarar”: GT 6/9
yarı aç yarı tok: MH 182/25
yarı yarıya (ört-): Yb. 162/17
yarık yaşıq “zırh, miğfer”: NF 33/15
yarıl- büksil- (bar-) “yarılmak yırtılmak”: ŞİP 107/66
yarım yamalak (oku-): KK 23/7, Yb. 210/27
yarım ya yitim “yarım-tam” : KB 460/4585
yarımasun yarçımasun “beddua”: DKK 83/21
yart yurt (tut-) “ansızın her yandan yakalamak”: DLT c. I, 341/6
yaru- yaşı- “keyiflenmek, sevinmek”: DLT c. III, 89/8
yarukluğ yaşıkluğ “parıltılı, ısıltılı”: TT 89/12
yaruksuz yaşıksuz “ışıksız, parıltısız”: ŞİP 107/3
yaş kırı: KB 202/1849 (B 142)
yaşaya yaşaya: KK 161/32
yaşılap kökürep “çakıp gürleyip”: A 100/9
yat baz “yat-yabancı”: KB 341/3379, DLT c. III, 148/22
yat- kalk-: MH 148/5
yata yata (yanı ağırı): DKK 95/18
yatak yorgan: Yb. 208/19
yatar kalkar: MH 149/2
yavaş yavaş (kazi- vb.): Yb. 42/14, KK 27/9, MH 39/16

yavğu yuğruş "rütbe": KB 410/4069
yavırımın yavrısı: Yb. 198/5
yavuz yunçığ "kötü": KB 55/413
yaygaracı şamatacı: MH 77/9
yayık yayık (şakalaş-): MH 85/6
yaz- düz-: DKK 75/19
yaz kış: MH 50/29
yazar çizer: KK 187/31
yazı yaban: DKK 76/8
yazılıp düzilüp: DKK 75/18
yazukluğ cefalığ "suçlu, vefasız": KB 511/5124
yazuklu yazuksuz "suç işleyen işlemeyen": KİP 101/21
Ye'cüc Me'cüc: NF 236/8
yediden yetmiş: KK 404/18
yek içkek "cin, peri": FK 98/11
yel- yögür- "koşmak": FD 165/17
yeldim yeldim: MH 183/4
yemek ü içmek: FD 185/6
yemyeşil: MH 98/29
yençü monçuk "inci boncuk": İKDP 13/16
yeni yeni (alış-): KK 123/12
yeniden yeniden (oku-): KK 210/33
yeniden yeniye: MH 39/5
yepyeni: KK 24/22
yer ü gök: FD 98/28
yer kök "yer-gök": NF 131/18
yer takı kök: NF 49/7
yer suw: İKDP 32/8
yer tãñri "yer-gök": İKDP 13/8, FK 99/62
yer yer (kuru- vb.): Yb. 31/2, KK 23/23, MH 14/14
yer yemez: MH 93/7
yer yurt: NF 47/1, DKK 184/33, Yb. 145/26

yerden yere: FD 94/9
yeri kumu: İKDP 28/14
yerli kökli "yerli göklü": NF 7/1
yerli yerinde: FD 60/12, KK 213/20
yetim ögsüz "kimsesiz, anasız babasız": KB 166/1487
yıd kin (bur-) "koku": KB 652/6625
yıd yıpar "koku": ŞİP 107/5
yıdığ yıparlığ "güzel kokulu": TT 89/13
yığıp yığıp (kel-): NF 10/21
yığıl- deril- "derleyip toplamak": FD 93/4
yığın yığın: KK 329/7
yığışdır- dürişdür- "derleyip toplamak": DKK 115/24
yığla- zārīlīk (kıl-) "ağlamak": NF 165/21
yıl ay: FK 99/57, KB 52/373
yılan çadan "yılan, çıyan": KB 631/6379
yılan çayan "yılan, çıyan": NF 16/15
yıldın yılka: NF 80/21
yıldır yıldır (yıdır-) "parıl parıl parılda-": DKK 207/28
yıldırık adğır "sirüs yıldızı": KB 563/5676
yılkı kara "hayvan sürüsü": NF 146/17
yıpardın yıpar: KB 642/6514
yıraq ya yakın "uzak-yakın": KB 466/4649 (B335)
yırtık pırtık: KK 322/ 4, Yb. 95/11
yi- iç-:DKH 95/21
yigide bige: DKK 216/8
yigidüm big yigidüm: DKK 218/12
yiğit yiğit: DKK 118/15
yigit cılasun "yiğit, kahraman": DKK 78/17
yigrenü yigrenü (yé-): NF 49/33
yigü içgü "yeme-içme": KB 67/524
yim içim: KB 477/4769
yime içme: KB 147/1302, DKK 115/6

yimeğini şuyunu: DKK 235/2
yimek içmek: KB 359/3577, GT 101/13, DKK 226/10, FD 97/25
yinçü yakut “inci, yakut”: KB 513/5142
yiye yiye (bitir- vb.): Yb. 183/5, MH 100/25
yiyip içmek: Yb. 86/19
yir gök “yer-gök”: KE 49a/13
yir kök: KB 4/3 (B)
yir sub: OA 70/9
yir suv: KİP 101/17
yir yurt “yer yurt”: DKK 105/8
yitür hem içür: KB 136/1192
yiviglig tiziglig “ziynet”: ŞİP 85/86
yoğçı sığıtçı “yasçı, ağlayıcı”: OA 67/26
yoğrula yoğrula: Yb. 86/30
yok barıg “varı yoğu”: KB 393/3899 (B282)
yok çıgany “fakir, yoksul”: OA 66/21
yok çıgay: İKDP 13/5
yok-u vâ: FD 209/12
yok yak “çanak bulaşığı”: DLT c. III, 4 /14
yok yok: FD 174/6
yokkaru yokkaru (tur-): İKDP 20/7
yokluğ varlıg “yokluk-varlık”: FD 80/14
yol taş (it-): GT 88/18
yolçı yirçi “rehber”: Mİİ 91/23, KİP 101/28, İKDP 30/16
yolçı yolukçı “yolcu”: DKK 230/26
yorgun argın (gel- vb.): MH 97/3, KK 25/1
yorgun yorgun: KK 142/3
yori- sına- “yormak, tecrübe etmek”: KB 93/764
yorul- bez-: MH 51/15
yoz yoçan: İstiğrak 96/ 7
yölek toku “destek, dayanak”: KB 479/4794
yuda yuda (kanlar): FD 211/8

yudum yudum: MH 92/28
yuğrula yuğrula: Yb. 129/21
yuğarudan aşıağı: DKK 204/2
yumru yumru (ağıla-): DKK 109/18
yumru yumru (patates): MH 53/24
yund ud “at, öküz”: İKDP 12/1
yusyuvarlak: KK 280/4, Yb. 51/11
yücelerden yüce: DKK 204/8
yüg kanat “kuş tüyü, kanat”: KB 211/1934
yük emgek “yük, sıkıntı, eziyet”: KB 206/1883
yük yüdeyi “yük”: KB 650/6602
yüksek ediz “yüksek”: İKDP 41/5, KB 499/4998
yüksek yüksek: İKDP 11/14, DKK 182/33
yülek toku “destek, dayanak”: KB 348/3466
yürek til “gönül”: KB 651/6606
yürüye yürüye (git- vb.): Yb. 186/16, MH 78/6, KK 255/27
yüzi gözi: DKK 129/5
yüzi körki “yüzü, güzelliğı”: KB 202/1849
yüz köz (öp-): KB 333/3292, GT 122/30
yüz yüze (ol- vb.): FD 98/2, Yb. 97/16, KK 37/ 4
yüzde yüz: KK 184/36
yüzer yüzer (téveler): NF 56/1

Z

za’ıf ve na’ıf (bol-) “zayıf, güçsüz olmak”: NF 162/12
zaferden zafere: KK 155/22
zâhid pârsâ “dindar, sofu”: NF 153/16
zahmat ve meşakkat “eziyet, güçlük”: NF 43/16
zâif ve kavî “güçsüz-güçlü”: NF 228/8
zak zak “koçları kışkırtmak için kullanılan söz”: DLT c. I, 333/16
zâlim ü hunhâr “zâlim”: FD 180/28

zaman zaman: FD 108/9, Yb. 191/17, KK 14/35
zap zap (bar-) “çabuk çabuk git-”: DLT c. I, 319/2
zâr ağlamak “ağlamak”: FD 43/8
zâr zâr (yığla-): NF 9/2
zâr u efgâr “ağlayan, yaralı”: FD 170/5
zâr-u giryan “ağlayan”: FD 115/1
zâr u hazin “ağlayan, kederli”: FD 183/4
zâr u perîşân : FD 20/17
zâr u zâr : NF 135/22
zâr u zelîl “hor, hakir görülen”: FD 173/6
zar zor: KK 301/15
zarar ve meşakkat (teg-) “zarar, sıkıntı”: NF 23/3
zarar taķı zahmat “zarar, eziyet”: NF 210/ 4
zârı zârı (ağla-): DKK 131/15
zârılık kıl ağla- “ağlamak”: DKK 87/25
zari zari (ağla-): Yb. 75/8
zelîl ü haķîr “aşağı, değersiz”: GT 26/29
zer ü sîm “altın, gümüş”: GT 143/10
zerk u rıyâ “ikiyüzlülük”: FD 78/24
zerre zerre: FD 72/10
zevk safa: MH 42/23
zevk-ı şevk “neşe, sevinç, zevk”: FD 149/25
zevkli zevkli (yıkan-): MH 45/31
zikzak: KK 78/33
zînhâr u zînhâr “kesinlikle, sakın ha!”: NF 11/22
zînhâr ve zînhâr: NF 126/32
zîr ü zeber “alt-üst”: DKK 213/6
zişt ü hûb “çirkin ve güzel”: FD 191/21
ziyb ü ziynet “süs-püs”: FD 174/19
zulm ve ta’addî “saldırma”: GT 18/17
zühd ü takva “sofuluk”: GT 77/11, FD 43/19

SONUÇ

“Türk Dilinde İkilemelerin Yapı-Görev-Anlam Özellikleri” adını taşıyan çalışmamızda, dilimizde sıkça kullanılan ve başka dillere kıyasla sayı bakımında oldukça fazla olan ikilemelerin çeşitli özelliklerini belirtmeye çalıştık.

1. İkilemelerin değişik kaynaklarda farklı tanımları yapılmıştır. Bize göre ikilemeler; anlamı pekiştirmek, anlatım gücünü artırmak, sözcüğe çokluk ya da devamlılık anlamı kazandırmak için, aynı sözcüğün, eş/yakın anlamlı sözcüklerin ya da zıt anlamlı sözcüklerin yan yana getirilmesi; bazı kuruluşlarda ise bazen sözcüğün başına bazen de ilk hecenin sonuna ilâve bir unsur getirilmesi ile oluşan kelime gruplarıdır.

2. Çalışmamızda yapı bakımından ikilemeleri değerlendirirken, ikilemeyi oluşturan sözcüklerin hangi eki veya ekleri aldığı, bu ikilemelerin dilimizin muhtelif dönemlerinde yapıcı gösterdikleri farklılıkları ortaya koymaya çalıştık. İkilemelerin hiçbir ek almadan kullanıldığı durumlarda genellikle cümlede özne ve nesne olarak görev aldığını tespit ettik.

- İkilemeyi oluşturan sözcüklerin hem yapım hem de çekim ekleri alabildiklerini gördük. İkilemeler kelime grubu ve cümlede alacakları görevlere bağlı olarak çeşitli çekim ekleri almaktadırlar. Bazen ilk sözcük bazen ikinci sözcük bazen de her iki sözcük de çekim eki alabilmektedir. İkinci sözcüğün çekim eki aldığı ikilemeleri; ek, ikilemenin bünyesine dâhilse incelemeye tâbi tuttuk. “koyun koyuna, baş başa” örneklerinde olduğu gibi. Bu tür kullanışlar genellikle iki kişinin veya iki şeyin birbirine karşı durumlarını anlatmaktadır.

- Örneklerimizde ikilemeyi oluşturan ilk sözcük çıkma durumunda bulunuyorsa ikinci sözcük de genellikle yönelme durumunda

bulunmaktadır. “derinden derine, günden güne, içten içe vb.” Bu tür ikilemeler, fiilin bildirdiği işin kademe kademe gerçekleştiğini anlatmaktadır.

- Çok az örnekte birinci sözcüğün çıkma hâli eki aldığı ikinci sözcüğün ise eksiz olduğu yapılara rastladık. “kündin kün vb.” Bu yapılar bugün kullanılmamaktadır.

- İkilemeyi oluşturan sözcüklerin vasıta hâli eki alabildiklerini gördük. Türk dilinin önceki dönemlerinde kullanılan “n” eki yerine günümüzde “ile” bağlacının kullanıldığını görüyoruz. “ile” bağlacı genellikle sözcükle kaynaşmış olarak kullanılmaktadır. Tarihî metinlerde bu sözcüğün eski şekli olan “birle” kullanımına da rastlamaktayız.

- İkilemeler hâl ekleri alabildikleri gibi iyelik ekleri de alabilmektedir. Çok az örnekte aitlik ekine ve eşitlik hâli ekine rastladık. “örüki kodıki, otça borça vb.”

- Yapım eki alan ikilemeleri, isim kök ve gövdesinden, fiil kök ve gövdesinden türeyen sözcüklerle yapılan ikilemeler şeklinde inceledik. İkilemeyi oluşturan sözcükler pek çok yapım ekini alabilmektedir.

- İlk sözcüğü “+1I, +1U” isimden isim yapma ekini alan ikilemelerde ikinci sözcük genellikle yönelme hâli eki almaktadır. “yerli yerine, evli evine vb.” Yaygın olarak kullanılan bu yapıdaki ikilemeler, fiilin bildirdiği işin düzensiz olarak yapıldığını bildirmektedir.

- İkilemeler çeşitli ekler alarak fiilimsi durumuna geçmektedir. İkilemelerin genellikle zarf-fiil olarak kullanıldığını görmekteyiz. İkilemeyi oluşturan sözcükler zarf-fiil eklerinden çoğunlukla “-A, -U”, “-p, -(I)p, -Up”, “-(I)r / (A)r . . . -mAz” eklerini almaktadır. (ağlayu ağlayu, küvenip sevinip, ister istemez vb.)

- İkilemelerde ilk sözcük zarf-fiil eklerinden “-Ip”, “-Up” eklerini alırken ikinci sözcüğün sıfat veya isim-fiil eklerinden birini alabildiğini görüyoruz. (konup kalkan, oturup kalkmak, dolup taşma vb.)

3. Uzun yıllar yan yana kullanılan sözcüklerin kalıplaşmasıyla oluşan ikilemeler de vardır. Bu tür ikilemelerde kalıplaşma o kadar belirgindir ki, sözcüklerin yerleri değiştirildiğinde anlam önceki kadar yoğun olmaz. (alışveriş, hırgür, biçerdöğür vb.)

4. İkilemeler bildirme ve tasarlama kipi eklerinden birini alarak cümlede genellikle yüklem olarak kullanılmaktadırlar. Çalışmamızda ikilemeyi oluşturan sözcüklerin gereklilik kipindeki çekimine çok az rastladık. (okur üfler, yiyelüm içelüm, barışgu kelişgü (kerek) vb.)

5. Göktürk Yazı Dili Döneminde ikilemeyi oluşturan sözcüklerin arasına bağlaç, edat niteliğinde dil birlikleri getirilmemektedir. Uygur Döneminden itibaren sözcükler arasına “taşı, ya, hem, bile, ve” gibi sözcüklerin getirildiğini örneklerle tespit ettik. Karahanlı Türkçesi Döneminden itibaren Arap ve Fars dillerinin etkisiyle Türkçede “dem-be-dem, şekl ü şemâili, handan u handan vb.” bu dillerdeki tamlama şekillerini andıran ikilemeler oluşmuştur.

6. Türk dilinde doğadaki seslerin taklidi olan yansıma sözcüklerden de ikileme oluşturulmuştur. Yansıma sözcüklerle kurulan ikilemelerin büyük bir kısmı aynen ikileme niteliğindedir. Bu tür ikilemelerin ad, sıfat, fiil, zarf, ünlem olarak kullanıldıklarını görüyoruz. Bunlar yardımcı fiil olarak kullanıldıklarında, cümlede genellikle zarf olarak görev yapmaktadır. Yansıma sözcüklere getirilen “-lA” ekinin yapım eki almamış yansıma sözcüklere “çatla-, patla- vb.”; “-dA” ekinin türemiş yansıma sözcüklere “şırılda-, çatırda- vb.” getirildiğini görüyoruz

7. Elimizdeki örneklerde ikilemeler, kelime grubunda ve cümlede çeşitli görevlerde bulunmaktadır. İkilemeler, cümle içinde genellikle zarf olarak kullanılmaktadır. Nesne ve yer tamlayıcısı olarak da sıkça kullanıldığını görüyoruz. Ancak ikilemelerin özne olarak kullanılması daha azdır.

8. Gramer kitaplarında kısaltma grubu olarak kabul edilen “git gide, akşamdan akşama, künden kün, yüzde yüz vb.” örnekler bizce bugün ikileme görünümündedir.

9. Türk dilinde kullanılan ikilemelerin büyük çoğunluğu yakın anlamlıdır. Uygur Yazı Dili Döneminden itibaren Sanskritçe, Toharca, Çince gibi dillerden Türk diline sözcükler girmeye başlamıştır. Karahanlı Türkçesi Döneminden itibaren bu sözcüklerin sayısı artmış; Arapça ve Farçadan bir çok sözcük dilimize girmiştir. Dilimiz bu sözcüklerle de ikilemeler oluşturmuştur. Yakın anlamlı sözcüklerle oluşturulan ikilemelerde, sözcüklerden biri Türkçe olduğunda diğeri genellikle yabancı bir dile ait olmaktadır.

10. Türk dilinde, daha Göktürk Yazı Dili Döneminden başlayarak, eş anlamlı kabul ettiğimiz ikilemelerle karşılaşyoruz. Sözcüklerin eş değerli duruma gelebilmesi için çok uzun yılların geçmesi gerekmektedir. Bu durum dillimizin köklerinin ne kadar eskiye dayandığının ispatıdır.

11. Zıt anlamlı ikilemeler, yalnızca bir dilin öz sözcükleriyle oluşabilmektedir. Türkçe bir sözcük ile bu sözcüğün farklı dilden alınan zıt anlamlı karşılığı ikileme oluşturmamaktadır. Bunun nedeni kanaatimizce bir sözcüğün zıt anlamlısının ancak o dilin kendi içinde bulunabileceğidir

12. Türk dilinin ilk dönemlerinden beri kullanılan ikileme türlerden biri de ilâveli ikilemelerdir. Bu tür ikilemeler ya sözcüğün başına ilâve bir /m/ sesi ya da hece ilâve edilerek oluşturulmaktadır.

Çalışmamıza konu teşkil eden Türkçenin yazı dili dönemlerine ait eserlerden, ağız ve konuşma dili özelliklerinin yer aldığı Divanû Lûgati't-Türk, Gülistan, Dede Korkut Hikâyeleri ve Türkiye Türkçesi ile yazılmış bazı eserlerde sözcüğün başına /m/ sesinin ilâvesiyle oluşmuş ikilemelere rastladık. Bu durum /m/ ilâvesiyle yapılan ikilemelerin, daha çok konuşma dilinde yaygın olduğunu göstermektedir.

13. Hasan Eren “İkiz Kelimelerin Tarihi Hakkında” adlı makalesinde “çocuk mocuk, enik menik, azman mazman, balak malak” gibi örneklerde ikilemeyi oluşturan ikinci unsurun anlamlı bir sözcük olduğunu ortaya koymuştur. Bizce bu tür ikilemeler, Türk dilinin daha önceki dönemlerinde anlamı pekiştirmek için yakın anlamlı sözcüklerin yan yana getirilmesiyle oluşturulmaktaydı. Sonradan buna benzer “televizyon melevizyon, kapı mapı vb.” kullanışlar ortaya çıkmıştır.

14. Sözcüğün başına hece ilâve edilmesiyle kurulan ikilemelerde, araştırmacılarımız çeşitli kurallar tespit etmişlerdir. Elimizdeki fişlerde çalışmamızda bahsettiğimiz kurallara uymayan “paramparça, darmadağınık, karmakarışık” gibi örneklere rastladık. Bu tür ikilemelerin oluşumu konusunda araştırmacılar bazı görüşler ortaya atmışlardır. Bizim bu konudaki düşüncemiz, bu ikilemelerin iki unsurdan oluştuğu yolundadır. Meselâ “paramparça” ikilemesi; Farsça bir isim olan ve “parça, ufak, küçük şey” anlamlarına gelen “pâre” ile yine aynı anlama gelen ve küçültme eki almış “parça” sözcüklerinden oluşmaktadır. Bu iki sözcük “p” sesine en yakın dudak ünsüzü olan “m” ünsüzüyle pekiştirilmiştir.

pâre (m) pâre(çe)

“karmakarışık” ikilemesi hakkındaki düşüncemiz ise, aynı fiil kökünden türeyen iki ayrı isim olduğu yolundadır. Ancak ikinci sözcük fiilden fiil yapım eki aldıktan sonra fiilden isim yapım eki almaktadır.

kar+ma kar-ış+ık

“darmadağınık” ikilemesi de “karmakarışık” ikilemesinin özelliklerini göstermektedir. Aynı anlama gelen fiil köklerinden türemiş iki ayrı isimden oluşmaktadır.

dar+ma dağ-ın+ık

15. /m/, /p/, /r/, /s/ ünsüzlerinin ilâvesi ile oluşan ikilemelerin yapısı hakkında dil bilimciler farklı görüşler ileri sürmektedirler. Muharrem Ergin’e göre bu tür kuruluşlar muhtemelen birleşik yapıdadır. Ancak daha sonraki dönemlerde bu birleşik yapılara analogi yoluyla pek çok ikileme ortaya konulmuştur.

16. Türklerin yabancı kültürlerle özellikle de Arap ve Fars kültürleriyle tanışmasının ardından Türkçeye çok sayıda yabancı sözcük girmiştir. Dilimizde bu sözcüklerle de ikilemeler oluşturulmuştur. Bu ikilemeler bazen aynı dilden alınan sözcüklerle bazen de iki ayrı dilden alınan sözcüklerle oluşturulmaktadır (yabız yablağ, erk türk, kaznağ hazine, arzu tilek, māl u mülk, hân-u-mân vb.).

Türkçe sözcüklerle kurulan ikilemelerde ikinci unsur genellikle Türkçede eskiden beri kullanılan bir sözcüktür (ev bark, yer tãrri, tünür büşük vb.).

Türkçe ve yabancı dillerden alınan sözcüklerle oluşturulan ikilemelerde ilk sözcük genellikle Türkçedir (küt iğbal, suret bediz, kaznağ hazine vb.).

17. Tezimizin dizin kısmında Türk dilinin muhtelif devirlerine ait on dört eserlerden elde ettiğimiz 2153 ikileme yer almaktadır. Türk dilindeki imlâ değişikliklerini göstermek açısından aynı sözcüklerle kurulan ikilemeleri tespit edilen kaynaktaki imlâlarıyla vermeyi uygun bulduk. Bu ikilemelerden:

Yakın anlamlı sözcüklerin tekrarıyla oluşan ikilemelerin sayısı: 1035

Sözcüklerin aynen tekrarından oluşan ikilemelerin sayısı: 542

Eş anlamlı sözcüklerin tekrarından oluşan ikilemelerin sayısı: 86

Zıt anlamlı sözcüklerin tekrarından oluşan ikilemelerin sayısı: 244

İlâveli ikilemelerin sayısı: 65

Yansıma sözcüklerin tekrarından oluşan ikilemelerin sayısı: 113

Olumlu-olumsuz sözcüklerin tekrarından oluşan ikilemelerin sayısı:

40

Biri anlamlı diğeri yakıştırma sözcüklerin tekrarından oluşan ikilemelerin sayısı: 20

İki sözcüğü de yakıştırma sözcüklerin tekrarından oluşan ikilemelerin sayısı: 8'dir.

ÖZET

Çalışmamızda, Türk dilinin tarihî devirlerini dikkate alarak, seçtiğimiz eserlerden tespit ettiğimiz 2153 ikilemeyi, değişik açılardan inceledik.

İkilemeleri yapı bakımından incelerken, ikilemeyi oluşturan sözcüklerin hangi ek ya da ekleri alabildiklerini belirledik. İkilemelerin gerek kelime gruplarında gerekse cümlede aldıkları belli başlı görevleri tespit ederek örnekler verdik. Kuruluş ve ikilemeyi oluşturan sözcükler arasındaki anlam ilişkileri bakımından ikilemeleri dokuz kısımda inceledik.

İkilemeler, Türkçe sözcüklerle oluşturulduğu gibi başka dillerden alınan sözcüklerle de oluşturulmaktadır. Bu nedenle tezimize ikilemeyi oluşturan sözcüklerin kökenlerini anlatan bir bölüm ekledik. Çalışmamızın sonuna taradığımız eserlerde tespit ettiğimiz ikilemelerden oluşan bir dizin ekleyi uygun bulduk.

ANAHTAR SÖZCÜKLER: ikileme, tekrar, pekiştirme.

ABSTRACT

In this thesis, we examined 2153 reduplication which we determined considering the historical periods of Turkish language, by various dimensions.

While examining the structure of reduplications we saw which suffix or suffixes can be used. We determined the main functions of reduplications in the phrases and sentences giving example. We classified reduplications in nine parts.

Reduplications can be formed both by Turkish words and the foreign ones. So we mentioned about this in one part of our thesis. We added an index contains the words we determined.

KEY WORDS: Reduplications, intensifying.

KAYNAKÇA

- AĞAKAY, Mehmet Ali, “*Türkçede Kelime Koşmaları*” , TDAY Belleten, 1954, 2. bs, TTK Yay. Ankara 1988. s. 97-104.
- AĞAKAY, Mehmet Ali, “*İkizlemeler Üzerine*”, Türk Dili, Ankara, 1952-53, C.2, s.189.
- AKALIN, Mehmet, **Tarihî Türk Şiveleri**, Ankara, 1979.
- AKSAN, Doğan, **Her Yönüyle Dil**, TDK Yay., C. 1, Ankara, 2000.
- AKSAN, Doğan, *Eş Anlamlılık Sorunu ve Türk Yazı Dilinin Eskiliğinin Saptanmasında Eş Anlamlardan Yararlanma*, 1974.
- AKSAN, Doğan, **Anlambilim ve Türk Anlambilimi**, Ank. Üniv. Basımevi, Ankara, 1971.
- AKSAN, Doğan, **Ana Dilimizin Söz Denizinde**, Bilgi Yayın Evi, Ankara, 2002.
- AKSAN, Doğan, **Sözcük Türleri I**, TDK Yay. Ankara, 1976.
- ARAT, Reşid Rahmeti, **Kutadgu Bilig I, Metin**, İstanbul, 1947.
- ARAT, Reşid Rahmeti, **Kutadgu Bilig II, Tercüme**, Ankara, 1959.
- ARAT, Reşid Rahmeti, **Kutadgu Bilig III, İndeks**, İstanbul, 1979.
- ATABAY, Neşe, “**M.Ali AĞAKAY**” , TDK Yay. Ankara, 1982.
- ATALAY, Besim, **Türk Dili Kuralları**, Ankara, 1931.
- ATALAY, Besim, **Divanü Lûgat’it-Türk, Tercüme I.**, Ankara, 1940.
- ATALAY, Besim, **Divanü Lûgat’it-Türk, Tercüme II.**, Ankara, 1940.
- ATALAY, Besim, **Divanü Lûgat’it-Türk, Tercüme III.**, Ankara, 1941.
- ATALAY, Besim, **Divanü Lûgat’it-Türk, İndeks**, Ankara, 1943.
- BANGUOĞLU, Tahsin, **Türkçenin Grameri**, Baha Matbaası, İstanbul, 1974.
- CLAUSON, Sir Gerard, **An Etymological Dictionary of Pre- Thirteenth-Century Turkish**, Oxford, 1972.
- CAFEROĞLU, Ahmet, **Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü**, İstanbul, 1968.
- CEMİLOĞLU, İsmet, **Dede Korkut Hikâyeleri Üzerinde Söz Dizimi Bakımından Bir İnceleme**, TDK Yay., Ankara, 2001.

CEMILOĞLU, İsmet, **14. Yüzyıla Ait Bir Kısas-ı Enbiyâ Nüshası Üzerinde Sentaks İncelemesi**, TDK Yay., Ankara, 2000.

ÇAĞATAY, Saadet, "*Uygurca Hendiadyoinler*", Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları, İstanbul, 1940, s.97-145.

ÇORAKLI, Şahbender, *Türkçe ve Almandadaki İkilemeler*, Atatürk Ün., Yüksek Lisans Tezi, Erzurum, 1991.

DENY, Jean, **Türk Dili Gramerinin Temel Kuralları**, Çev. Oytun Şahin, TDK Yay., Ankara, 2000.

DİZDAROĞLU, Hikmet, "*Türkçede Pekiştirme*", Türk Dili Dergisi, Nisan-Mayıs 1973, sayı 264, s. 419-423.

DİZDAROĞLU, Hikmet, **Tümce Bilgisi**, TDK Yay., Ankara, 1976.

EDİSKUN, Haydar, **Türk Dilbilgisi**, Remzi Kitap Evi, İstanbul, 1988.

EMRE, Ahmet Cevat, **Türk Dilbilgisi**, TDK Yay., Ankara, 1945.

EMRE, Ahmet Cevat, "*Türkçede Cümle*", TDAY Belleten, 1954, 2. bs, TTK Yay. Ankara 1988., s. 105-187.

ERCİLASUN, Ahmet Bican, **Kutadgu Bilig Grameri- Fiil**, Ankara, 1984.

ERCİLASUN, Ahmet Bican, **Türk Dili Kuralları**, Ankara, 1931.

ERCİLASUN, Ahmet Bican, "*İslâmiyet Öncesi Türk Edebiyatı*", Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi, C.4., Ankara, 1981, s. 441-448.

ERCİLASUN, Ahmet Bican, "Türk Dilinde Ek-Ses İlişkisi", TDAY, Ankara, 1997, s. 41-47.

EREN, Hasan, *İkizlemelerin Tarihi Hakkında*, A. Ün. Dil ve Tarih Coğ. Fak. Dergisi, C.7, Ankara, 1969, s. 283-286.

ERGİN, Muharrem, **Orhun Abideleri**, İstanbul, 1970.

ERGİN, Muharrem, **Dede Korkut Kitabı**, Boğaziçi Yay., bs. 18., İstanbul, 1998.

ERGİN, Muharrem, **Dede Korkut Kitabı I**, TDK Yay. 4. bs., Ankara, 1997.

ERGİN, Muharrem, **Dede Korkut Kitabı II**, TDK Yay., 3. bs., Ankara, 1997.

ERGİN, Muharrem, **Türk Dil Bilgisi**, Bayrak Yay., 20. bs., İstanbul, 1993.

GABAİN, Annemarie von, **Eski Türkçenin Grameri**, Çev. Mehmet Akalın, TDK Yay., Ankara, 2000.

GENCAN, Tahir Nejat, **Dilbilgisi**, TDK Yay., 3. bs., İstanbul, 1975.

- GÖKŞEN, Enver Naci, *"Eklemeli Pekiştirme Sıfatları"*, Türk Dili Dergisi, Ankara, Şubat 1964, s. 279-283.
- HAMILTON, J. Russell, *İyi ve Kötü Prens Öyküsü*, TDK Yay., Ankara, 1998.
- HATİBOĞLU, Vecihe, *Türkçenin Sözdizimi*, TDK Yay., Ankara, 1972.
- HATİBOĞLU, Vecihe, *Türk Dilinde İkileme*, TDK Yay., 2. bs., Ankara, 1981.
- HATİBOĞLU, Vecihe, *Pekiştirme ve Kuralları*, TDK Yay., Ankara, 1973.
- HATİBOĞLU, Vecihe, *"Kelime Grupları ve Kuralları"*, TDAY, Ankara, 1964.
- HATİBOĞLU, Vecihe, *Türkçenin Ekleri*, TDK Yay., Ankara, 1981.
- HATİBOĞLU, Vecihe, *Dilbilgisi Sorunları II "Eşanlamlı Sözcükler Var mıdır?"*, TDK Yay., Ankara Üniv. Basımevi, 1972, s. 339.
- HENGİRMEN, Mehmet, *Türkçe Dilbilgisi*, Engin Yay., Ankara, 1995.
- HÜSREVOĞLU, Behiye, *Türkçede İkilemeler*, Erciyes Üniv., Yüksek Lisans Tezi, Kayseri, 2000.
- KARAHAN, Leylâ, *Türkçede Söz Dizimi*, Akçağ Yay., 6. bs., Ankara, 1999.
- KARAOSMANOĞLU, Y. Kadri, *Yaban*, Remzi Kitap Evi, İstanbul, 1964.
- KARAÖRS, M. Metin, *Türkçenin Söz Dizimi ve Cümle Tahlilleri*, Kayseri, 1993, s. 4-5.
- KARAY, Refik Halit, *Memleket Hikâyeleri*, İnkılâp ve Aka Kitap Evleri, İstanbul, 1965.
- KAYALAR, Fethi, *Türkçede ve İngilizcedeki İkilemeli Yapılar ve Kuralları*, Atatürk Üniv., Erzurum, 1991.
- KORKMAZ, Zeynep, *"Türkiye Türkçesi"*, Türk Ans., C.32, s. 393-426.
- KORKMAZ, Zeynep, *Türk Dili Üzerine Araştırmalar*, TDK Yay., C.1, Ankara, 1995.
- KORKMAZ, Zeynep, *Gramer Terimleri Sözlüğü*, TDK Yay., Ankara, 1992.
- ŞİMŞEK, Rasim, *Örneklerle Türkçe Sözdizimi*, Trabzon, 1987.
- TEKİN Şinasi, *İstikakçının Köşesinden*, Simurg Yay., İstanbul, 2001, s. 91-102.

TEKİN, Şinasi, "Uygur Edebiyatının Meseleleri (Şekiller- Vezinler)", TKA, II/1-2, Ankara, 1969, s.26-67.

TİETZE, Andreas, " Reduplikasyon ve (r) İle Kurulmuş Çift Sözler", Ankara,1966, s. 423-29.

TUNA, Osman Nedim, "Türkçenin Sayıca Eş Heceli İkilemelerinde Sıralama Kuralları ve Tabii Bir Ünsüz Dizisi", Belleten (1982-83), s. 163-228.

TUNA, Osman Nedim, "Türkçede Tekrarlar I" TDED, c. III, İstanbul, 1949, s. 429-447.

....., "Türkçede Tekrarlar II" TDED, c. IV, İstanbul, 1950, s. 35-81.

ÜSTÜNOVA, Kerime, **Dede Korkut Destanları ve Cümleden Büyük Birlikler**, Alfa Yay., İstanbul, 1998.

ÜSTÜNOVA, Kerime, "Dede Korkut Destanlarında İki Sözcüklü Yüklemler", Türk Dili Dergisi, c. I, Ankara, 1998, s. 138-146.

VOGELİN, C.F., ELLINGHAUSEN,M.E., **Türkçenin Yapısı**, "Tekrarlama", Indiana Ün., 1875.

YALDIRI, Yılmaz, **Türkçede Adlar ve Adsıl Yansımalar Üzerine Bir Çalışma**, Mersin Ün., Mersin, 1999.

ZIEME, Peter, "Eski Uygurların Burkancılıkla İlgili Alliterasyonlu Koşukları Üzerine", I. Milletler Arası Türkoloji Kongresi Tebliğler 2, İstanbul, 1979, s. 562-581.

ZÜLFİKAR, Hamza, **Türkçede Ses Yansımali Kelimeler**, TDK Yay., Ankara, 1995.

ZÜLFİKAR, Hamza, **Terim Sorunları ve Terim Yapma Yolları**, TDK Yay., Ankara, 1991.